KARRIÉREK

VILÁGHÓDITÓK

KIADJA
A KARRIÉREK KIADÓHIVATALA
BUDAPEST, 1912

KARRIÉREK

MAGYAR AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

NAPOLEON

IRTA

SERESS LÁSZLÓ

KIADJA
A KARRIÉREK KIADÓHIVATALA
BUDAPEST, 1912

Minden jogot fenntartunk.

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

I. FEJEZET.

Ifjusága.

A franciák leghatalmasabb császárja, történelmük legrendkivülibb alakja nem francia földön, nem francia vérből származott. Bölcsője Korzika szigetén ringott, családjának törzse pedig minden valószinüség szerint az afrikai szaracénusok közül való. A sziklás, kopár, terméketlen Korzika szigetén komor, sanyaru vidék talaján született. Családja, a Bonapartek, már a XVI-ik század óta e szigeten laknak s nemes származásuknál fogva előkelő tisztséget töltöttek be a sziget kikötőjében, Aiaccioban.

Aiaccio kicsiny, alig 3000 lelket számláló város volt, amikor Napoleon megszületett. Maga a sziget Genua kormányzása alá tartozott, ami miatt a sziget szabadságszerető lakossága állandó harcban állott. Forradalom dúlt a kicsiny sziget-országban, mikor Napoleon szülei egybekeltek és amikor Napoleon a világra jött. Ő, aki egész életében ágyudörejre szoktatta a világot, maga is ágyuk és fegyverek ropogása közt jött a világra. Egy elnyomott országocska, egy elnyomott nép fia volt, akinek ősei, szülei évtizedeken át harcoltak az elnyomók hatalma ellen s mégis ő lett az az uralkodó, aki népeket, nemzeteket nyomott el egymásután

s jóllehet ifjúkorában, szülőföldjén szabadságáért küzdő nép körében nevelkedett, ezek a benyomások egészen kitörlődtek emlékezetéből és amikor hatalomhoz jutott, ugyanolyan fegyverrel dolgozott hasonló kicsiny nemzetekkel szemben, mint amely ellen ő és egész családja volt kénytelen küzdeni Korzika szigetén.

Atyját tulajdonképen *Buonaparte* Károlynak hivták; 1746-ban született és már igen korán házasodott, elvévén feleségül a sziget egyik legszebb leányát, *Ramolino* Leticiát. Buonaparte Károly jogot végzett és a szigeten ügyvédkedéssel, jegyzősködéssel tartotta fenn magát. Nem a legjobb viszonyok között élt, de nem szenvedett semmiben sem hiányt. Eleinte akadálytalanul kereshette meg kenyerét. Később azonban 1768-ban, mikor Genua átengedte a kis szigetet Franciaországnak, a lakosság fellázadt a francia hatalom ellen és *Paoli* Pascal vezérlete alatt felkelt az uj elnyomó hatalom ellen.

Buonaparte Károly is a szabadság-harcosok közé állott és küzdött is a kis sziget szabadságáért. Még csak egy fia volt a világon, József, Napoleont pedig édes anyja szive alatt hordta. Mikor a forradalom kitör és a francia fegyverek győzedelmeskednek, a Buonaparte család menekülni kénytelen és csak 1769 májusában térhet vissza Aiaccioba, amikor a franciák hűségeskü letételének ellenében megengedték a sziget lakosságának a letelepedést. Ekkor tért vissza Buonaparte Károly és Ramolino Leticia Aiaccioba, ahol augusztus 15-én, Nagy Boldogasszony napján, megszületett Napoleon.

«Akkor születtem, mikor hazám elveszett» — mondotta később Napoleon s valóban születése összeesik Korzika szabadságának örökre való elvesztésével. Azt a kevés szabadságot, amelyet XVI. Lajos uralma alatt a sziget még fenn tudott tartani magának, maga Napoleon császár vette el Korzika szigetétől, amidőn végleg bekebeleztette a kis szigetet Franciaországba.

Aiaccioban csak kezdetleges elemi iskolák voltak s a felsőbb iskolák látogatása céljából aki csak tehette, Franciaországba küldte gyermekeit. Igy került francia földre Napoleon is. A sziget kormányzója jó barátságba került a Buonapartékkal és az ő ajánlatára a család három gyermekét, Józsefet, Napoleont és Elisát a francia állam költségén francia iskolákban nevelték.

1779-től 1784-ig előbb Autaunban és aztán Brienneben járt iskolába Napoleon. Autaunban barátoktól, Brienneben katonatisztektől tanult. Iskolatársai nem szerették, mert magába zárkózott gyermek volt, aki nem játszadozott társaival, nem igen beszélgetett velük és a legszivesebben az iskolakert egy kis zugolyában tartózkodott, gondolataival és könyveivel foglalatoskodva.

«Társaimtól különváltan éltem; az iskola környékén kis zugot kerestem, ott üldögéltem magamban, ott ábrándoztam kényemre, mert az ábrándozást mindig szerettem. Társaim el akarták foglalni helyemet, de zugomat teljes erőmből védtem. Meg volt bennem az ösztön, hogy akaratomnak győzedelmeskednie kell mindenen s ami nekem megtetszik, annak enyémnek kell lennie.»

Igy irta le magát később és leirása egyéb feljegyzések szerint teljesen megfelel a valóságnak. Ezt olvassuk róla másutt is. «Rideg, gondolkozó természetü, senkivel sem társalog, egyedül jár, képessége nagy, könnyen fogja fel a dolgokat, gyorsan tanul» — irja az autauni iskola egyik professzora róla. A briennei katonai iskola bizonyitványában olvassuk róla: «Tartózkodó és szorgalmas, a tanulást jobban szereti a mulatságnál s a jeles irókat kedveli, az exact tudományok iránt nagy hajlandósággal viseltetik. Alaposan tudja a matematikát és a földrajzot; hallgatag, szereti a magányt; szeszélyes, dölyfös, önző, rendszerint szótalan. Feleleteiben erőteljes és határozott; ha ellenkeznek vele, zord. Önszeretete

nagy, szertelenül dicsvágyó és érdemes a pártolásra.» Olyan, amilyen későbbi korában is volt.

Még nincs tizenöt éves, mikor a briennei iskola elvégzése után Párisba kerül, ahol a nemes ifjak hadapródiskolájába sorozzák be. A tanfolyam három-négy éves, de Napoleon csak egy évet töltött itten s egy év multán ötvennyolcad magával mint alhadnagy, a valenci garnizonba került a tüzérséghez. Napoleon volt az egyetlen, aki egy esztendei tanulás után megkapta az alhadnagyi rangot. Ezt annak köszönhette, hogy ő volt az iskola legjobb matematikusa és igy már a tanfolyam teljes befejezése előtt a tüzérséghez osztották be alhadnagyi rangban. Ágyut azonban még nem látott, nem is tudott bánni vele. Általában katonai tudománya volt a leghézagosabb. Csodálatos! A legkevésbé a katonai tudományok és a hadi történelem iránt érdeklődött. A legszivesebben matematikával, földrajzzal és néha történelemmel is foglalkozott. A párisi hadapródiskolában tanult meg vivni, lovagolni és kevéssé táncolni. Tanult németül és angolul is, de nem sokra vitte, mint ahogy a franciában sem volt sohasem erős. Az iskolában még nem beszélt hibátlanul, irni pedig sohasem tudott hibátlanul.

Stendhal irja róla: Nevelése igen tökéletlen, nem ismerte a több száz év óta felfedezett igazságokból még azokat sem, amelyek emberekre és emberek társaságára vonatkoznak. A könyvek csak ugy hatottak rá, mint a gépies olvasás általában hat az emberekre. De társalgás közben nem tünt fel tudatlansága. Kérdései akkor sem lehettek volna ügyesebbek, ha mindenben járatos lett volna. Önbizalma már ekkor határtalan volt: «ha nem volna, aki a puskaport gyártja, gyártanám magam; ha nem volna ágyu-öntő, az ágyut magam önteném; s ha nem volna, aki tanitsa a fegyverfogást, tanitanám én». Ezeket szokta mondani s ez az önöntehetsége iránti határtalan bizalom elkisérte későbbi életében is.

A hadi tudomány első elemeit a valenci garnizonban szerezte meg egy kitünő katona, *du Teil* tábornok oldalán. Du Teil könyveket is irt a tüzérség szerepéről. Képzett, tanult, ügyes katona volt és könyvének tételeiből könnyü kimutatni, hogy Napoleon később mit alkalmazott gyakorlatilag abból, amit tőle tanult. A gyakorlati katonáskodás első hónapjaiban Napoleon már bámulatos szorgalommal és ösztönnel tanulja el mindazt, ami a haditudományhoz szükséges. Még félig gyermek, de már komoly ember volt, ki páratlan szorgalommal és fegyelmezettséggel készült pályájára.

Mivel szükös anyagi viszonyok között élt és nem képes a túlnyomóan nemes és gazdag katonafiuk életviszonyait követni, leggyakrabban otthon ül és tanulással, olvasással tölti el idejét. Folyton Plutarchost és Rousseaut olvassa. E két forrásból merit legtöbbet. Plutarchos olvasása a nagy férfiak, a nagy jellemek példáját állitja eléje és nem lehetetlen, hogy Plutarchos gyakori olvasása keltette fel szivében azokat az ábrándokat, amelyeket a franciák trónján később valóra váltott. Rousseauból gondolkodásának radikalizmusát meritette, jóllehet később nagyon sokszor és nagyon lényeges pontokban hűtelen volt mesterének tanitásaihoz. Gyakori történelmi olvasmányai arra serkentik, hogy ő maga is irjon történelmet s elhatározza, hogy megirja szülőföldjének, Korzikának történelmét. Ez időben nincs benne még semmi francia érzés. Még testestől-lelkestől olasz, főleg pedig korzikai. Ifju lelkére még mindig mély hatással van, hogy a franciák meghóditották őket s honfitársait hatalmuk alatt tartják.

«A franciák nemcsak elrabolták mindenünket, amit szerettünk, de megrontották erkölcseinket is. Ha hazám megszabaditására csak egy embert kellene megsemmisitenem, e pillanatban elutaznám és ledöfném a zsarnokot, a haza és a törvény sérelmét megtorló gyilokkal.» Ezt irta naplójában és habár mondatainak minden szaváből kiérezhetni az ifju

és meggondolatlan könnyelmüség felfogását, de egyuttal fel lehet ismerni benne azt a szilaj temperamentumot is, amely vérében volt és amelyet később is igen sokszor érvényesitett.

Néhány év óta ismeretesek azok a kis jegyzőkönyvei, noteszei, amelyeket 14 éves korától 24 éves koráig irt össze. Amit ezekben a kis noteszekben olvasni lehet, az meghazudtol sok mindent, amit kortársai és életrajzirói eddig összeirtak róla. Meghazudtolja Stendhalt is, mert kitünik belőlük, hogy nem volt tudatlan, sem felületes. Ellenkezőleg. Kis jegyzőkönyveiből azt látjuk, hogy igen sokat tanult, igen sokat olvasott és ami a legfontosabb, mindent, amit olvasott, fel is dolgozott magában és mindenről, amit megtanult, önálló és különös, eredeti véleménye volt. Igazi autodidakta volt. Kiváncsi és tudnivágyó volt, tanulmányaiban nem specializált, hanem érdeklődött minden iránt. A kor műveltsége akkoriban általában enciklopedikus volt és ő is ezt az irányt követte. Első tanulóéveiből fennmaradt jegyzőkönyveiben azonban valóban nyoma sincs a katonai dolgok iránti érdeklődésének és csak később, a briennei iskolázás utolsó éveiben találunk nyomokat arra, hogy lelkét és értelmét a haditudomány is lekötötte. Annál többet olvashatunk Macchiavelli és Montesquieu műveiről.

Életviszonyairól is találunk több érdekes feljegyzést kis noteszeiben. Szegényes viszonyok között élt, de a panasz egyetlen hangja sem szólal meg belőle soha. Sőt, mikor atyja meghalt s anyja szükös viszonyok közé került, elhatározza, hogy magához veszi a nála kilenc évvel ifjabb öccsét, Lajost, hogy ezzel is könnyitsen anyja gondjain. Csak a legszükségesebb kiadásokat tudta fedezni, de nem járt soha kávéházba, nem ment társaságba, nem látogatta a szinházat; igen gyakran csak száraz kenyeret reggelizett és a csizmája, ruhája bizony nem ritkán lyukas, szaggatott volt. Kis öccsére Lajosra ő maga takaritott s mivel gyakran átengedte neki

ágyát, ő maga a földön egy matracon aludt. Később sokat beszélt ifjukorának nyomoruságos esztendeiről és azt állitotta, hogy a legjobb hangulatban viselte el a szomoru napokat. Jegyzőkönyvében van azonban egy mondat, amely arra vall, hogy voltak bizony elkeseredett pillanatai is: «Ha már meg kell halnom, nem jobb-e, ha saját kezeimtől halok meg?» — és ez az egy mondat bizony nem vall arra, hogy folyton jókedvü és folyton megelégedett volt.

A garnizon-szolgálat azonban nem igen tetszhetett neki. Nagyon sok időt töltött szabadságon, különösen otthon, Korzikában. Minduntalan talált ürügyet arra, hogy szabadságot kérjen, vagy pedig hogy szabadságának meghosszabbitását kérelmezze. Már iskolai esztendei alatt szabadságot akart kérni, hogy hazamehessen Korzikába, a szabályok azonban tiltották ezt és első szabadságát csak akkor kapta meg, amikor mint alhadnagy megkezdte helyőrségi szolgálatát. Ekkor azonban majdnem két esztendőt töltött szabadságon, amely idő alatt majdnem folytonosan otthon volt Aiaccioban és csak kis időre ment vissza Párisba. Katonáskodása még meg sem kezdődött tehát s máris két esztendei szünetet tartott a katonai szolgálatban. Ez nem vall arra, hogy valami nagy szenvedéllyel szerette volna a katonáskodást. Ez időbeli jegyzőkönyvei arról tesznek tanubizonyságot, hogy agyát egészen más gondolatok, más tervek foglalkoztatták. Különb szerepet szánt magának, haditerveket kezdett csinálni. Általában egyre többet foglalkozott a haditudománnyal, amelyet azelőtt egészen elhanyagolt.

Mikor a francia forradalom kitör, Napoleon Aiaccioban van, de a fellebbvalói parancs hazaszólitja Auxonba, ahol nem soká marad, mert egy hónap mulva ismét Korzikában van. Aiaccioban éri a hir, hogy hat évi szolgálat után végre kinevezték valóságos hadnaggyá. Erre visszatért ezredéhez. Ő maga leginkább Párisba szeretett volna jutni, azonban

még nem volt elég befolyásos barátja, aki ezt keresztül tudta volna vinni. Most már szivesebben járt a társaságokba is, különösen a politikai klubokba, de tanulmányait sem hanyagolta el. Olvassa, hogy a lyoni akadémia pályadijat tüzött ki annak a kérdésnek megoldására, melyek azok a feltételek és intézmények, amelyek az embert a legbiztosabban boldogithatják. Megirja pályaművét, de pályadijat nem nyer. Ez ugylátszik kissé elkeseriti, mert ismét szabadságot kér és elutazik Aiaccioba, ahol nemzetőrséget szervezett és — minden jel erre vall — forradalmi pártot is toborzott, amely a királyi hatósággal szemben a köztársasági szellem részére akar propagandát csinálni.

Ezek a mozgalmak nagyon leköthették figyelmét, mert szabadságidejének leteltével sem tért vissza többé ezredéhez s fegyelmetlensége miatt eljárás indul meg ellene és a szigoru itélet az, hogy törlik a hadsereg kötelékéből. A lesujtó itéletet fel sem veszi. Megválasztatja magát a korzikai nemzetőrség másodparancsnokává és, ugy látszik, ebben a pillanatban az volt a célja, hogy szülőföldjén marad és ott fog hivataloskodni. A kicsiny sziget azonban nem volt elég az ő ambicióinak kielégitésére. Párisba utazott azzal az elhatározással, hogy a hadseregbe való visszavételét fogja kieszközölni magának.

Mikor Párisba ér, még XVI. Lajos a franciák királya. Hamar célt ér és a király a moseli hadsereghez, amely Dumouriex alatt állott, kapitánynak nevezi ki. Most sem vonult be ezredéhez, mert a forradalmi kormány bezáratta a nemes kisasszonyok saint-cyri iskoláját, ahol Elisa huga tanult és ő kénytelen volt szabadságot kérni, hogy hazakisérhesse hugát. Otthon forrongásban volt az egész sziget. Paoli Anglia kezére akarta játszani Korzikát s emiatt két pártra szakadt a kis sziget lakossága. Napoleon családja Paoli ellen foglalt állást, aminek az lett a következése, hogy mikor Paoli

tábora kerekedett felül, megrohanták a Buonapartek házát, elpusztitották kicsiny birtokukat és elégettek mindent, ami Napoleon szülőházában volt. A család nem maradhatott többé Aiaccioban, sem Korzikában és szinte szökve menekülni volt kénytelen a szigetről Franciaországba. Ha a sziget politikai viszonyai nem igy fordulnak és Napoleon nem kénytelen családjával együtt menekülni, akkor talán a viszonyok Korzikán tartják őt s a történelem szegényebb lett volna legérdekesebb fejezeteivel. A véletlen azonban lehetetlenné tette számára és családja számára a szigeten való megmaradást és arra kényszeritette, hogy végleg Franciaországban keresse boldogulását.

Napoleon előbb Nizzába, majd Marseillesbe vitte családját. Bátyja József, öccse Lucián és nagybátyja Fesch, aki pap volt, de otthagyta hivatását, kereskedni kezdtek és a hadsereg számára vásároltak és adtak el élelmiszereket. A család nőtagjai azonban Napoleon zsoldjára voltak utalva. Ebből tengődtek valamennyien. Ezek a szükös viszonyok idézhették elő, hogy a Marseillesben élő Bonaparte-leányokra reáfogták, hogy szivesen fogadják vagyonosabb és befolyásosabb urak ajánlatait és hogy különösen a konvent biztosaival, Barras és Fréronnal szemben tulságosan engedékenyek voltak. Ez azonban nem egészen biztos és bár Napoleon nővéreinek erkölcsi élete sohasem volt kifogástalan, semmi bizonyiték sincs arra, hogy már Marseillesben kezdték volna meg kicsapongó életmódjukat. A legidősebb még nem volt tizenöt éves, a legfiatalabb nem volt még tizenkettő. Tulságos fiatalságuk sem igazolhatja azokat a legendákat, amelyeket később Napoleon ellenségei költöttek róluk.

II. FEJEZET.

Az első sikerek.

Családjának elhelyezése után Napoleon az ezredéhez, Carteaux csapatához tért vissza, amelynek az volt a rendeltetése, hogy puskaporral lássa el a Toulon körül táborozó francia ezredeket. Toulont ugyanis a már kivégzett XVI. Lajos royalista hivei átadták Angliának és Spanyolországnak és a francia csapatoknak az volt a feladata, hogy a hatalmas kikötőt visszaszerezzék az anyaországnak. Napoleont mód felett izgatta Toulon visszaszerzésének gondolata. Szabadságot kért és Párisba utazott. Felkereste a jóléti bizottságot és tervet terjesztett eléje Toulon visszafoglalására. Terve megtetszett és bár az ostromló csapatban magasabb rangu tisztek is voltak, őt bizták meg a kikötő ellen felvonuló tüzérség parancsnokságával.

Ezzel kezdődött meg katonai pályájának diadalmas emelkedése. A jóléti bizottság nem csalódott benne, Toulont december 18-án feladták védelmezői és a franciák bevonultak a városba. A konvent kiküldöttei, Fréron és Barras, két nappal a bevonulás után a konvent utólagos jóváhagyásának reményében dandártábornoknak nevezték ki a diadalmas tüzérkapitányt; a csapatok parancsnoka, Dugommier tábornok

pedig azt irta a jóléti bizottságnak: «jutalmazzák meg és léptessék elő ezt a fiatal katonát, mert ha hálátlanságot tapasztal, maga tör utat magának.»

A touloni siker Napoleonra vonta a közfigyelmet s pár hét mulva már ujabb megbizást kap a kormánytól. Erősitse meg a tengerpartot Marseillestől Nizzáig. Napoleon elfogadja a megbizást s a legnagyobb szorgalommal lát a parancs teljesitéséhez. Csakhamar azonban őt is meggyanusitják. Royalista érzelmekkel vádolják és minthogy abban az időben puszta feljelentés is elég volt arra, hogy valakit börtönbe vessenek, Napoleont is nyomban letartóztatják és két hétig fogvatartják. Csak az ifjabbik Robespierre, aki Marseillesben és Toulonban ismerkedett meg vele és nagyon megszerette, kezességére bocsátják szabadon és mentik meg kétségtelenül a guillotintól is, mely akkoriban majdnem mindenkire lecsapott, aki meggyanusitva börtönbe került.

A jóléti bizottság elégtételt ad neki s a kiállott szenvedések enyhitéseként kinevezték az Itáliában operáló francia hadsereghez a tüzérség főnökének. Még nincs Olaszországban, amikor Robespierre Henriot helyébe őt akarja megtenni a nemzetőrség fejévé és Páris térparancsnokává. Azonban Napoleon nem fogadja el ezt a megbizatást; vagy azért, mert érezte, hogy Robespierre napjai már letünőben vannak, vagy pedig, mert becsvágyának jobban megfelelt az olasz harctéren való működés.

Becsvágyára azonban sulyos csapást mért a thermidori kormány, amely visszarendelte őt az olaszországi hadsereg tüzérsége éléről és egy gyalogdandár élére állitotta. Ez lefokozás volt, amely kétségtelenül bántotta Napoleont. Párisba utazik, hogy visszavonassa a bántó rendelkezést. Itt azonban nem ért célt. Nem küldik vissza Olaszországba, hanem a Vendéeba rendelik, hogy fojtsa el a royalista lázadást. Ezt a megbizatást sem akarta vállalni és a legkülönbözőbb ürügyek alatt

huzta-halasztotta a Vendéeba való elutazását. Mivel nem engedelmeskedett, előbb félzsoldra kényszeritették, aztán ujból törölték a hadsereg kötelékéből.

Hadi pályája most már másodszor törik derékon. Valósággal kétségbeesik. Nem tudja mit kezdjen, mihez fogjon. Kereskedő akar lenni, mint bátyja József és az a terve, hogy elmegy Törökországba és felajánlja szolgálatait a szultánnak, reformálja a török tüzérséget és a törökök között érvényesiti katonai készültségét. Voltak azonban barátai, akik lebeszélték erről, különösen Talma, a nagy tragikus szinész és Junot, a későbbi tábornok, aki szerelmes volt Napoleon hugába, Paulinába és elkövetett mindent, csakhogy Napoleon Franciaországban maradjon és igyekezzék visszaszerezni a hadseregben megszerzett rangját.

Napoleon hallgatott rájuk s Franciaországban maradt. Azonban nagyon szomoru napok virradtak rá. Nem volt semmi keresete és nem küldhetett semmit Marseillesben élő családjának, ami talán a legjobban fájt neki. A legszükösebb viszonyok közé került. Azonban nem panaszkodott senkinek. Ha szegény is volt, mint a templom egere, büszke volt, mint egy spanyol hidalgó. Igényei a lehető legszerényebbek voltak. Azt irja József bátyjának, hogy 5000 frank évi jövedelemmel, csinos feleség oldalán csöndes elvonultságban boldog tudna lenni. 5000 frank ekkor az ő életében oly nagy összeg volt, amelyet élete legmagasabb vágyának jelölt ki! Apró kölcsönökből, uzsorások segitségéből tartotta el magát.

De ha nem is panaszkodik, lelkében igen sok keserüség gyülemlik fel e szomoru napok alatt. Napokon át csatangol Páris utcáin és bámulja a zajos életet. Különösen az asszonyokat figyeli, bár eddig még az asszonyokat ismerte legkevésbé. Félénk természetével alig mert közeledni hozzájuk, pedig abban az időben az asszony a társaság uralkodó tényе-

zője és a politikában is az ő befolyásuk szerint igazodik majdnem minden. Megismerkedik Tallienné asszonnyal, aki később le is irta, milyennek találta, midőn vele megismerkedett. Kicsiny, sovány, beteges arcu embernek mondja s annyira félénknek, hogy szinte beszélni sem mer. Csak a sovány arcból kiragyogó két szem jelezte, hogy a beteges, kicsiny test érdekes egyéniséget rejthet magában. Valósággal nyomorgott és apró kölcsönökkel volt kénytelen segiteni magán. Még az óráját is elzálogositotta és azt is beszélték, hogy egy öltözetéhez a posztót csak Tallienné asszony pártfogásával tudta megszerezni magának.

A véletlen, életében mindig hű társa azonban csakhamar segitségére jött. A jóléti bizottság rendet akart teremteni a hadügyi hivatalban és egyik tagját, *Pontécoulant* bizta meg a felfordult hivatal rendbehozatalával. Pontécoulan azonban nem boldogult, nem volt katona, nem ismerte a hadügyeket és nem is tudta hol kezdje a dolgot. Elpanaszolja baját *Boissy d'Anglas* képviselőnek, aki megigéri neki, hogy küld részére egy ügyes embert, aki nagy segitségére lesz.

Másnap jelentkezett a hadvezetőségi hivatalban «egy fiatal, vézna, sovány, kissé görbe tartásu, halaványbetegesnek látszó» tiszt. Ez Napoleon volt. Pontécoulant tárgyalni kezd vele és látván, hogy érti a dolgát, kérte, hogy foglalja memorandumba nézeteit s jöjjön el legközelebb hozzá. Napoleon azonban, — nem tudni miért, — nem vette komolyan Pontécoulant biztatását; azt hitte tréfál vele. Boissy d'Anglas azonban közbelépett, eloszlatta a félreértést és Napoleon Pontécoulant mellé került a hadvezetőségi hivatalba.

Ismét keresethez jutott tehát, ismét dolgozhatott Kérte, hogy tábornoki rangba helyezzék vissza a tüzérség élére; ezt a kérését azonban fiatalsága miatt nem teljesitették. Azonban nem kellett megbánnia, hogy Pontécoulant mellé került, mert ismét magára terelte a figyelmet és azokkal a haditer-

vezetekkel, amelyeket a hadügyi hivatalban kidolgozott, feljebbvalóinak elismerését vivta ki magának.

Csakhogy nem tudott beletörődni abba, hogy a hivatali szoba négy fala közé szoritsák; folyton azon volt, hogy állitsák vissza a tüzérség élére, vagy pedig nevezzék ki önálló hadvezérnek és mivel nem volt hajlandó azt a parancsot teljesiteni, amely őt egy vidéki csapathoz rendelte, ismét törölték a hadsereg kötelékéből.

Szeptember 15-én, alig három héttel vendémiaire 13-a előtt, a jóléti bizottság kimondta a határozatot, hogy: «Bonaparte, ki a jóléti bizottság megbizásából a hadügyi hivatali irodában dolgozott, töröltetik a tábornokok sorából, mert vonakodott elfoglalni a helyet, ahova kirendelték.»

A véletlen azonban nemsokára ismét segitségére sietett, még pedig olyan formában s olyan pillanatban, amely egész életére döntő hatást gyakorolt.

Ezt a véletlent a forradalom politikai alakulása szülte. Napoleon a forradalom alatt különbözőképen viselkedett. Szemtanuja volt Párisban a junius 29-iki és augusztus 10-iki eseményeknek. A forradalmi jelenetek nem gyakoroltak rá kedvező benyomást; azokkal tartott, akik a csőcselékkel szemben meg akarták védelmezni az állam, a tulajdon, a társadalom szentségét. A jakobinusokról meglehetősen rossz véleménye volt. «Szamarak, akiknek nincs egészséges emberi érzelmük» mondotta. Azt irja öccsének, hogyha a király augusztus 10-én lóra ül és megmutatja magát a népnek, biztosan győzött volna, igy azonban elszökött a csőcselék elől.

«Ha engem hivattak volna, én a királyt megvédelmeztem volna és azok ellen foglaltam volna állást, akik a köztársaságot a csőcselék segitségével akarták megalapitani.»

Ezt a bátyjának irja, de nyiltan nem vallja meg senkinek. Nem rokonszenvezik a forradalommal, nem tud lelkesedni a tömegekért, amelyek vérpadra hurcolják a nemeseket,

de mikor Toulon ostroma után előléptetése kerül szóba és a hatóságok érdeklődni kezdenek multja és származása iránt: eltagadja nemesi származását; attól tart, hogy a forradalom kormánya nemessége miatt gyanuba fogná. Most már a jakobinusok mellé áll, akik elismeréssel nyilatkoznak róla.

«Bonaparte tábornok — irja Robespierre nővére — köztársasági volt; később azonban diadalai megzavarták fejét. Arra törekedett, hogy polgártársai fölött uralkodhassék. Az olasz hadsereg tüzérségének tábornoka azonban a legmeszszebbmenő szabadság és igazi egyenlőség eszméinek barátja volt.» Robespierre öccse is rendkivül értékü («d'un mérite transcendant») férfiunak irja le és különös melegséggel ajánlja a bátyja figyelmébe. Meleg ajánlásához azonban óvatosságból hozzáfüzi a következő módfelett jellemző itéletet:

«Korzikai és nem nyujt oly biztositékot, mint más nemzet alattvalója. Ellenállt Paoli hizelkedésének és vagyonát és birtokát ez az áruló elpusztitotta.»

Az ifju Robespierre jól itélte meg. Még nem volt francia, de már nem volt korzikai sem. Nevét még olaszosan, *Buonapartenak* irja és csak a touloni ostrom után veszi fel a *Bonaparte* nevet. A katonai iskolában Korzikáról mint hazájáról ir és a franciákkal az «önök hazájabeliek» megszólitást használja. Mikor azonban kitörlik a hadseregből és feljelentés folytán letartóztatják, igazoló irást küld a konvetnek és ebben már mint hazáját emliti Franciaországot és Korzikát csak mint francia departementot jelöli meg. A thermidoristák eleinte nem biznak benne, mert Robespierre-ék tulságos nagy érdeklődést tanusitottak iránta. Most következik el azonban az a pillanat, mikor a thermidoristáknak is bebizonyithatja, hogy csak addig szolgálta Robespierret, amig ez uralmon volt. Kész azonban szolgálni a thermidoristákat is, ha — amint irja — a haza érdeke igy kivánja. A haza alatt most már Franciaországot értette.

III. FEJEZET.

Vendémiaire 13.

A thermidoristák, hogy hatalmukat állandósitsák és maguknak biztositsák, olyanformán akarták megváltoztatni az alkotmányt, hogy a jövőben a konvent két harmad többségét ezentúl a jóléti bizottság választja és csak egy harmada kerüljön a nemzet választása alá. Ez nem tetszett a tömegeknek és különösen Párisban volt nagy ellenhatás tapasztalható. A jakobinusok is dolgoztak és az arisztokraták is megragadták az alkalmat, hogy zavart idézzenek elő s a zavarban esetleg a maguk ügyének tegyenek szolgálatot.

Nagy zavargások törnek ki és október 4-én a konventi csapatok vezérét Carnotot visszavonulásra kényszeritette az utcai tömeg. A konvent zavarba jött, megijedt és erélyes tábornok után nézett, aki csapatainak élén megvédelmezhesse a konventet és érvényt szerezhessen a konvent határozatainak.

A konvent választása *Barras*-ra esett. Barras nem volt nagy talentum, de népszerü volt és birta a konventi többség bizalmát. Barras azonban nem bizott magában annyira, mint a konvent ő benne és olyan hadsegédet keresett, aki a tömegek ellen való harcában sikeresen támogathassa őt.

Carnothoz fordult, hogy ajánljon neki alkalmas tábornokot. Carnot három tábornokot ajánlott, köztük Bonaparte Napoleont is. Fréron konventi tag pedig, aki Marseilleban biztosa volt a konventnek és mint emlitettük, szerelmes volt Napoleon egyik hugába, Paulinába, nyilván ezért szintén Napoleon mellett szólt. Barras Napoleon javára döntött. Napoleon életének ez elhatározó fordulatát igy mesélte el *Rémusat* asszonynak:

«Egy este a szinházban voltam. Vendémiaire 12-ét (1795. október 4-én) jelzett a naptár. Hallottam, hogy a következő napra nagy «felvonulást» (tüntetést) vártak. Az előttem ülőktől azt hallottam, hogy a konvet permanenciában van. Odasiettem. Zavart és nagy tanácstalanságot tapasztaltam. A terem mélyéből egyszerre hangokat hallok:

«Ha valaki tudja Bonaparte tábornok cimét, kérjük, tudassa azonnal s jelenjék meg a bizottság előtt.»

Mindig volt bennem érzék a véletlenek méltatására. Ez ma különösen meghatott. Jelentkeztem tehát a bizottság előtt. Több képviselő volt jelen, köztük Cambacérès. Elmondták, hogy nagy vihart várnak másnapra és nem tudják, mit tegyenek. Megkérdezték véleményemet. Azt mondtam: vannak-e ágyuik? Ez megdöbbentette őket. Nem tudták, mit tegyenek. Elmult az éj és nem határoztak. Reggel rossz hirek érkeztek. Erre az egész ügy elintézésével engem biztak meg. De mindjárt fontolóra vették, van-e joguk erőszakkal szemben erőszakot alkalmazni.»

«Azt várjátok talán, hogy a nép beleegyezzék abba, hogy lövessetek rája?»

Azt elhallgatta Napoleon, hogy midőn az előző napon a szinházból hazamenet *Junot*-val találkozott és az utcákon fegyveres tömeg hullámzott, minden pillanatban készen a konvent megrohanására, azt magyarázta Junotnak, hogyha a szekciók élükre állitanák, kezeskednék róla, hogy két óra

alatt rendet csinálna és hire-hamva sem volna a nyomorult konventnek. Másnap mégis a konvent védelmére vállalkozik, nem politikai meggyőződésből, hanem tisztán opportunitásból. Politikai meggyőződése a forradalom minden fázisában más és más volt. Lelke mélyén a forradalmi tömegek ellen foglalt állást, számitásból azonban mindig a hatalmon lévő eszmékkel tartott. Ha a tömegeket vezénylő szekciók őt bizzák meg a vezérlettel, bizonyára kész lett volna a konvent ellen is harcba vonulni. Mikor azonban a konvent a tömegek leverésével bizza meg, gondolkodás nélkül vállalja ezt a megbizatást is.

A konvent nem csalódott benne. Napoleon kitünően oldotta meg feladatát. Kiméletlen energiával támadt az utcai lázadókra s ágyuinak kartácstüzével valósággal végigseperte az utcákat. Mindenki menekült és másnap nyugalom honolt Páris utcáin. A konvent ügye diadalmaskodott és a konvent hálás volt Napoleon iránt. Már október 10-én kinevezték a belföldi hadsereg másod-parancsnokává. Egy héttel rá pedig hadosztálytábornokká. Mikor pedig Barras a kormány tagja lett, helyette Napoleont nevezték ki az egész belföldi haderő főparancsnokává.

Három hét előtt még állás nélkül kóborlott Páris utcáin és ezüst óráját volt kénytelen zálogba tenni, hogy megebédelhessen. Ma pedig a francia belföldi haderők főparancsnoka. Egész élete tele volt a szélsőségek e folytonos hullámzásával és életének legválságosabb pillanataiban vagy széditő magasságba emelkedett, vagy pedig mélységes örvénybe hullott csillaga. Nem csoda, ha fatalista lett és ha a babonák iránt egész életében kiváló előszeretettel viselkedik. A sors valósággal játszott vele s ha Napoleon visszatekintett pályájára, a véletlenek találkozásának s a szerencse forgandóságának olyan eredményeivel állott szemben, amelyek érthetővé teszik jellemének később megnyilatkozó rendkivüli sajátosságait.

A kis koplaló katona egyszeriben a társaságok középpontjába kerül. Népszerüsége megnövekedett s mindenki igyekszik őt a maga körébe vonni, Napoleon azonban — mint mindig — elsősorban családjára gondolt. Állásánál fogva nagy jövedelmek birtokába jutván, elsősorban jelentékeny összegeket küld anyjának és nővéreinek, hogy nevükhöz méltó életmódot biztosithassanak maguknak. Nem hanyagolja el azonban a társaságokat sem. Karrierjére való tekintettel elsősorban Barras és Tallien szalonjait látogatja. Ebben a társaságban azonban, amely az antik-római mintára a könnyed, szellemes társalgást kedvelte s a meztelenséggel valósággal tüntető ruháival az antik-római élet könnyed erkölcseit varázsolta vissza, Napoleon nem igen tudott érvényesülni. Tulságosan komoly volt ahoz, hogy ebben a társaságban feltünhessék. Külsejével sem sokat törődött, modora pedig egyáltalán nem volt választékos. Ha belemelegedett, nagyon kellemesen tudott társalogni s katonai életéből anekdotákat elmesélni, de mosolya tettetettnek látszott. Mások előadása nem igen érdekelte. Asszonyokkal szemben félénk és félszeg volt s ha csak tehette, egyes jobb ismerőseivel félrevonult, hogy ne kelljen a társaság tulságosan zajos vitájában résztvennie. Ez a világ a pompát, a fényüzést, az élvezetet kereste; felkarolta a szinházat, a mulatságokat, kereste a szórakozást s távoltartott magától minden gondot és kellemetlenséget. E szalonok a szerelem oltárai voltak és aki ezen oltárokon nem áldozott, nem is tudott érvényesülni. A nő kultusza dominált. A gyönyörök és élvezetek e korszakában ez nem is lehetett máskép, mint ahogy ezt maga Napoleon is észrevette, mikor azt mondja: «Ez a nagy nép egészen átengedi magát az élvezeteknek; bálok, szinielőadások és az asszonyok, akik itt szebbek, mint bárhol a világon, uralkodnak mindenek felett.»

Az asszonyok, akik az ő életében eddig nem nagy szerepet játszottak, maguk keresték a vele való érintkezést.

Csodálták gyors karrierjét, érdekes egyéniségét és még érdekesebb külsejét. Ismerték változatos pályáját és ez felkeltette a kíváncsiságot személye iránt. Pedig pályájának gyors emelkedése épen azokban az időkben nem volt valami rendkivüli esemény. A forradalom tele volt karrierekkel. Miniszterek, képviselők, tábornokok kivétel nélkül olyan szédítő karriert csináltak, mint maga Napoleon. Ez természetes is volt. A forradalom számüzte a hadsereg nemes tisztjeit és arisztokrata tábornokait. Uj emberekről, uj nemzedékről kellett tehát gondoskodni és mivel a tiszti pályára csak nemes ifjakat bocsátottak, a nemes és arisztokrata családok nagy része pedig vagy önként emigrált, vagy pedig a hatalom számüzte őket: nagyon kevés alkalmas tiszt volt, akit magasabb csapatszolgálatra lehetett volna alkalmazni. Szükség volt tisztekre és aki csak félig-meddig alkalmasnak látszott, az karriert is csinált. A kormány és a konvent tagjai között csupa olyan férfiu volt, aki még pár évvel azelőtt álmában sem remélhette, hogy valaha olyan előkelő pozicióra fog jutni Franciaországban. A hadsereg is tele volt ilyen tábornokokkal. Nemcsak Napoleon volt az egyetlen, aki már 24 éves korában megkapta a tábornoki rangot, hanem rajta kivül még több ilyen fiatal tábornoka volt a francia forradalmi hadseregnek, közöttük még Napoleonnál is fiatalabb, a tehetségben is hozzá hasonló *Hoche* tábornok.

Napoleon mégis feltünt a társaságokban, amit elsősorban azzal lehet magyarázni, hogy vendémiaire 13-iki szereplésével valósággal hálára kötelezte le a konvent urait és a hatalom akkori birtokosait, akik természetesen mindenütt dicsérőleg emlitették és szinte mesterségesen ráirányitották a társaságok figyelmét.

Napoleon legsürübben Barras és Tallien szalonjait kereste fel. Ebben a két társaságban ébredt fel érdeklődése először a nők iránt. A szerelemnek azt a formáját azonban,

amelyet a társaságokban maga előtt látott, nem kedvelte. Szerelmet csak a házasság kötelékén belül tudott elképzelni. Az akkori idők folyton változó, futó viszonyai nem voltak inyére és mikor bátyja, József, feleségül veszi a gazdag marseillesi kereskedőnek, Clarynak leányát, maga is kedvet kap, hogy kövesse ezt a példát és mikor megismerkedik bátyja feleségének nővérével, Desiréevel, elhatározza, hogy feleségül veszi. Minthogy azonban szeptember 15-én törölték a hadsereg kötelékéből, ebből a házasságból semmi sem lett. Vendémiaire 13-a után azonban, mikor már az öreg Clary szivesen beleegyezett volna abba, hogy leánya Bonaparte tábornokhoz menjen nőül, ambiciója már másfelé terelte. Előkelő arisztokrata nők vették körül és számító elméje hamar felismerte azt az előnyt, amely a marseillesi kereskedő leányával szemben egy előkelő arisztokrata hölggyel való házasságából származhatik.

Megkéri tehát egy ősnemes korzikai család sarjának, Personné asszonynak kezét, de a rátartó, büszke nőtől kosarat kapott. Kevés volt neki Bonaparte. Meg is bánta később kevélységét.

Ellenben Clary Désirée-nek nem volt oka megbánni, hogy nem lett a tábornok felesége. Elég jól kárpótolta magát. Bernadotte tábornok felesége lett és általa a svédek trónjára került, amelyen ősanyja lett a Bernadotteok hires dinasztiájának.

IV. FEJEZET.

Házassága.

Tallien asszony szalonjában ismerkedett meg Napoleon azzal a nővel, aki felesége lett és aki életében a legelhatározóbb befolyást gyakorolta reá. Ez Jozefin *Tascher* de la Pagerie, *Beauharnais* Sándor vicomte tábornok felesége volt. Jozefin régi nemesi családból származott, Martinique szigeten született, de Párisban nevelkedett; 1779-ben nőül ment a nálánál hét évvel idősebb Beauharnais Sándor vicomte tábornokhoz, Martinique szigetének akkori kormányzója fiához, aki a Tascher-családdal baráti viszonyban állott. Beauharnais és Jozefin nem a legjobb viszonyban éltek egymással. Jozefin nem szerelemből ment a tábornokhoz és jóllehet házasságukból két gyermek, Eugen és Hortense született, idegenszerü volt együttlétük. Állandóan távol voltak egymástól s mig a tábornok a harctéren teljesitette kötelességét, addig Jozefin a párisi szalonokban mulatott és kárpótolta magát messze távol élő férjéért.

A rémuralom korszakában Beauharnais tábornokot mint gyanus személyt letartóztatták, börtönbe vetették és négy nappal Robespierre bukása előtt ki is végezték. Jozefin is börtönbe került, mert az a gyanu merült föl ellene, hogy a

girondista miniszterekkel összeesküvést szőtt és nemes családok érdekében dolgozott. Ő azonban szerencsére túlélte Robespierret és Robespierre bukása után Tallien közbenjárására szabadon bocsátották.

Most már szabad volt, házassági kötelékek nem zavarták utjait s összes emlékirói és kortársai megegyeznek abban, hogy alaposan kihasználta a szabadságát s az erkölcsi szempontokra való minden tekintet nélkül üzte kalandjait. Barátságot kötött Cabarrus asszonnyal, Tallien későbbi nejével, szeretője lett Barrasnak, és a könnyü, ledér hangot s még ledérebb erkölcsöket kultiváló társaságnak legismertebb, legkedveltebb alakja lett.

Nem volt szép asszony, de mindenki igen érdekesnek, igen kivánatosnak irja le. Rémusat asszony szerint nem volt szép, de egész lényében volt valami rendkivüli báj, ami mindenkit közelébe vonzott. Vonásai igen finomak, tekintete szelid, arcának vágása igen érdekes volt. Meglehetősen rossz fogazatát ügyesen takargatta. Barna, kreolszerü arcbőrét pedig művészies kendőzéssel szépitette. Középtermetü alakja igen hajlékony, elegáns mozgásu volt. Nem volt tanult, nem volt szellemes asszony, de társalgása mégis érdekes, kedves volt. Hallgatott, ha olyan témákról beszéltek, amihez nem értett. És sohasem szégyelte, ha nem tud valamit. Kitünően tudott bánni az emberekkel. Aki csak közelébe ért, az mind el volt varázsolva egyéniségének bájától, hangjának kellemes varázsától.

A társaságok középpontjában áll, amikor megismerkedik vendémiaire 13-ának hősével Bonaparte tábornokkal. Nem nagyon érdekelte a tábornok fiatal személye. Megismerkedett vele, mert mindenki megismerkedett vele. Első és második találkozásuk egészen futólagos, konvencionális érintkezés volt. Mindegyik mondott a másiknak egy közömbös bókot s aztán tovább ment. Napoleonban azonban észrevétlenül feltámadt

a szerelem szenvedélye és lassanként kereste az alkalmat, hogy Jozefinnel összekerülhessen. Szent-Ilona szigetén készült emlékirataiban azt mondja ugyan, hogy már első pillanattól kezdve lángoló szenvedélyre gyulladt Jozefin iránt. Amikor nem tudott vele a társaságban elég gyakran találkozni, elhatározta, hogy felkeresi, megvallja neki érzelmeit. Állitólag Jozefin adott neki erre alkalmat, midőn elküldötte hozzá fiát azzal a kéréssel, engedje meg neki, hogy a kormány által kiadott fegyverviselési tilalom dacára, megtarthassa atyjának kardját. Napoleon az engedélyt megadta és Jozefin maga személyesen ment föl a tábornokhoz, hogy megköszönje figyelmességét. Napoleon erre viszonozta a látogatást, mire meghivást kapott Jozefin szalonjába. Erre Napoleon is meghivta s pár heti ismeretség után már megvallotta neki szerelmét.

«Nem voltam érzéketlen a női bájak iránt soha, mondotta Szent-Ilona szigetén *Las Cases* tábornoknak. De Jozefinnel való megismerkedésemig nem igen törődtem velük. Zavarba jöttem, ha a közelükbe értem. Csak Jozefinnel való megismerkedésem után jött meg a bátorságom. Egy napon igen hizelkedve és dicsérőleg emlékezett meg katonai eredményeimről s ez a dicséret valósággal megrészegitett. Folyton kerestem a vele való együttlétet. Elmentem mindenhová, ahol sejtettem, hogy ő is jelen van. És végül oly szenvedélyesen beleszerettem, hogy érzelmeimet meg sem mertem neki vallani. Már az egész társaság ismerte érzelmeimet és én még mindig nem mertem vallani, Barras volt az, aki vallomásomat megkönnyitette. Kereken kimondotta, hogy vegyem nőül Jozefint.»

«Ön egyedül áll, mondta nékem; vagyon és társadalmi összeköttetések nélkül nem tudja sem rangját, sem tehetségét érvényesiteni. Önnek meg kell nősülnie, mert ez társadalmi összeköttetéseket szerez az ön számára.»

Ugyanigy nyilatkozott Szent-Ilona szigetén Gourgaud tábornokkal szemben is, akinek még azt is mondotta, hogy Barras nagy szolgálatot tett neki, amikor Jozefinnel való egybekelését ajánlotta.

«Döntő szempont volt számára az az érve — mondotta, — hogy a nemes családból származó Jozefinnel való házasság végleg eltörölné a korzikai származás iránt még mindig meglévő idegenkedést. Végre is már teljesen és tökéletesen francia akartam lenni. Minden gúny között az fájt a legjobban, hogy korzikainak csufoltak.»

Ha szerelmes is volt Jozefinbe, kétségtelen, hogy házasságának megkötésében nagy szerepe volt az érdeknek és számitásnak. Tényleg szükségét érezte annak, hogy a közvélemény valóban franciának tartsa és ezt csak ugy vélte elérhetni, ha egy ismertebb francia család tagját veszi feleségül. Jozefin nem tartotta valami nagy szerencsének a tábornokkal való egybekelését. Ő azonban ugy gondolkodott, hogy özvegy, két gyermek anyja s nagy vagyona nincs, jobb pártira tehát nem tarthat igényt. Hozzá megy tehát Bonaparte tábornokhoz, hogy jobb megélhetést és előkelő társadalmi életet biztositson magának. Szerelem azonban nem füzte Napoleonhoz. Levelei, melyeket ez időben ir hozzá, tele vannak ugyan szerelmes ömlengésekkel, azonban ezek nem mondottak igazat.

1796. március 10-én történt a polgári házasságkötés, amelynél *Barras* és *Tallien* volt a tanu. Mindketten hamis keresztlevelet használtak. Jozefin, aki hat évvel volt idősebb Bonapartenál, egy évvel fiatalabbnak mondotta magát, Napoleon pedig egy évvel idősebbnek adta ki magát. Akkor az ilyen dolgot s magát a házasságot, nem valami nagyon szigoruan vették.

V. FEJEZET.

Az olaszországi hadjárat.

Napoleon házasságával egyidejüleg katonai pályáján is emelkedett. Két nappal esküvője előtt megkapta a direktorium dekrétumát, amely őt az Olaszországban táborozó francia csapatok vezértábornokává nevezi ki. Ennek a kinevezésnek köszönhette diadalmas katonai karrierjét és későbbi hatalmát és hogy azt ő maga is mily nagyra értékelte, mutatja, hogy esküvője után harmadnapra már a harctérre utazott, otthon hagyva fiatal nejét. Becsvágyának kielégitéseért szivesen lemondott szerelméről és becsvágya azt diktálta neki, hogy az ő szerepe nem Párisban, hanem a harctéren van. Párisban örökös rab a politikai pártok kezében. Ha azok, akikkel együtt halad, megbuknak, megbukik ő is és karrierje ismét derékon törik. De a harctéren önálló nagy hadsereg élén diadalmas csaták után övé a jövő és nem diktál neki sem a kormány, sem a konvent. Erre vágyott ő és magasan szárnyaló ambiciójának ez felelt meg a legjobban. Ezért kész azonnal elhagyni ifju nejét, ezért mond le arról a szerelemről, amelynek gyümölcseit már házassága előtt élvezte ugyan, de amelynek szenvedélye azonban kétségtelenül lekötötte egész lelkét s minden érzését.

Azok a diadalok, melyeket az olasz csatamezőkön aratott, megérték azt az áldozatot, amit érzelmeinek hozott. Emelkedő pályája az olaszországi hadjárattal kezd széditő magasságba törni s rendkivüli tehetségének legragyogóbb megnyilatkozásai ehhez a hadjárathoz füződnek. A fiatal katona itt bizonyitotta be a világnak páratlan tehetségének hatalmát És az osztrák uralom volt az első, amely óriási vér- és pénzáldozatok árán volt kénytelen megismerni azt az erőt, amely az elkövetkező két évtizedben egész sulyával fog ránehezedni Európára.

Bonaparte már évek óta dolgozott azon, hogy rávegye a direktoriumot egy támadó olaszországi hadjárat megindítására. Folyton azt magyarázta, hogy a rossz pénzügyekkel küzködő francia köztársaságon csak az segithet, ha elzavarja Olaszországból az ausztriai seregeket és a gazdag olasz provinciákat közelebb hozza Franciaországhoz. Megnyitva ezzel azokat a gazdag tárházakat, amelyekkel az olasz városok rendelkeznek. Az ezer belső és külső bajjal küzködő direktorium sokáig nem mert belemenni Napoleon ajánlatába. Sőt, amikor a direktorium elfogadta Bonaparte felső olaszországi haditervét s azt az Olaszországban táborozó francia csapatok vezérének, *Scherer* tábornoknak, megküldötte véleményezés végett, az azzal küldötte vissza a hadi tervet, hogy az ilyen bolondságra ő nem kapható, hajtsa azt végre az, aki csinálta. Mikor aztán Scherer tábornok megsértődve azon, hogy mások által készitett haditervet küldtek számára, lemondott és visszalépett az olaszországi seregek főparancsnokságától, a direktorium a vendémiaire 13-iki hősre gondolt s mivel Barras és Carnot is őt ajánlotta, elfogadta tervét és őt bizta meg annak végrehajtásával.

Március 25-én már Nizzában van Bonaparte és átveszi a seregek kormányozását. Seregei a legsajnálatraméltóbb állapotban vannak. Hónapok óta nem kaptak zsoldot. Nincs

lábbelije a katonáknak. A tisztek maguk viszik a borjut. A tábornoknak nincs lova és egész századoknak nincs fegyvere. Napoleon azonban nem keseredik el. Az éhes, elrongyolt katonáknak olyan hangon kezd beszélni, melyhez sohasem voltak hozzászokva. A dicsőségnek, a vagyonnak, a meggazdagodásnak lehetőségét tárja fel előttük. Ott túl az Alpokon termékeny gazdag ország van és ha a csapat egyszer el tud oda jutni, akkor nincs többé éhség, nincs nélkülözés. Mindenki szabadon zsákmányolhat, mindenki meggazdagodhatik és vagyonnal térhet vissza hazájába. Még csak egy utolsó, nagy erőfeszitésre van szükség és akkor minden nélkülözésnek vége van.

A katonák lelkesen néznek az uj vezérre és csábitja őket a vagyon, a zsákmány, melyet kilátásba helyezett nekik. Az ellankadt, eltespedt lelkekbe uj erő költözik. Napoleon erre a lelkesedésre épitett és ettől a lelkesedéstől várta azt a csodát, amely a haditörténelem legragyogóbb fejezetét alkotja. Terve az volt, hogy átkel az Alpokon, előre nyomul a lombardiai sikságon, elfoglalja Milanót és birtokába jutván gazdag eleségnek és kifogyhatatlan viz-forrásoknak, Milanóban fogja ujjá szervezni seregét és onnan fogja folytatni a további háborut.

Az Alpokon való átkelés tervét Scherer tábornok őrültségnek mondotta és talán őrületnek tartotta volna az akkori idők minden stratégája, de Napoleon rendkivüli tehetségének rendkivüli tervekre volt szüksége. És katonái, akikhez egészen más hangon szólott, mint aminőhez eddig szokva voltak, rendkivüli erőkifejtéssel és még rendkivülibb lelkesedéssel követték vezérüket. A vezér tehetségének megfelelő stratégia rendkivülisége és a csapatok mindjárt kezdetben felkorbácsolt lelkesedése ezt a képtelennek látszó tervet is nagyszerü diadal forrásává tette.

Napoleon erőszakolt menetelésekkel alig két hét alatt átviszi seregét az Alpokon és csapatai egymásután több helyen

leverik az osztrák sereget és szabaddá teszik az utat Napoleonnak Milanóig. Saját felelősségére és a direktorium utasitása ellenére fegyverszövetséget köt a szárd királlyal, Viktor Amadeussal és ezzel szabad átvonulást biztosit magának Piemonton. Most már egész erejével a Milanó előtt táborozó osztrák seregre vetheti magát, melyet a *Lodi* mellett vivott döntő ütközetben zavart visszavonulásra kényszerit.

Lombardia Napoleon kezében volt és május 16-án megtartotta ünnepélyes bevonulását Milanóba.

«Sem vendémiaire 13-án elért sikerem, — mondotta később Szent-Ilonán — sem a montenottei csata nem tünt föl előttem rendkivülinek, csak Lodi után támadt bennem a gondolat, hogy valamikor döntő szerepet játszhatok a politika szinpadán.»

És valóban az az akció, mely Lodi mellett véget ért, olyan sikernek volt a bizonyitéka, amely a Napoleonhoz hasonló becsvágyó ember lelkében is a legmagasabbra törő fantázia szárnyait bontotta volna ki.

Egész Franciaország az ő diadalainak hatása alatt állott. A meghóditott tartományokból és városokból milliónyi és milliónyi hadisarcot küldött haza Párisba, hogy rendezzék vele az állami pénzügyeket, segélyezzék a Rajna vidékén táborozó francia seregeket. De nemcsak pénzt, hanem árut és műtárgyakat is küldött haza. Aminek csak szerét ejthette, azt lefoglalta és haza küldte Párisba. Zsákmány, elfoglalt műkincs és diadalmi zászló majd minden nap érkezett a fővárosba és a tömeg a diadalok hatása alatt lassankint elfeledte és megbocsátotta Napoleonnak a vendémiaire 13-iki kartácsolást.

Napoleon népszerü lett és a direktorium kezdett rá féltékenykedni. Mi lesz a direktoriummal, ha befejezett hadjárata után diadalai szárnyán vonul be Napoleon Párisba? Övé lehet a hatalom, övé lehet a dicsőség. A direktorium korlátozni akarta ennek a dicsőségnek a szárnyalását s azon

ürügy alatt, hogy Bonaparte a direktorium utasitása ellenére jár el és miként a szárd királlyal való egyezsége is mutatja, önhatalmulag és nem a direktoriummal egyetértőleg cselekszik, leküldte az olasz harctérre *Kellermann* tábornokot, azzal az utasitással, hogy Bonaparteval együtt oly módon vezesse a hadjáratot, hogy Bonaparte megtartja a Toszkána, Róma és Nápoly ellen vonuló csapatok vezérletét, mig Kellermann az Ausztria ellen folytatandó háborut fogja vezetni. A diplomáciai ügyek vezetésével pedig megbizta a konvent, képviselőjét, Tallicettit.

Napoleont azonban diadalai — joggal — önérzetessé és talán kissé önhitté is tették; nem volt hajlandó eltürni azt a megaláztatást, amely a direktorium rendelkezésében megnyilatkozott és levelet irt Carnotnak és a direktoriumnak, melyben leplezetlen hangon megirja, hogy aláveti magát ugyan a direktorium rendelkezésének, de kijelenti, hogy nem felel azokért a következményekért, amelyek a parancsnokság megosztásából és külön diplomáciai biztos kiküldéséből származhatnak.

«Csak akkor lehetek hasznotokra, ha ugyanolyan bizalommal és tisztelettel vagytok irántam, mint aminőt Párisban tapasztaltam tőletek» — irta Carnothoz intézett levelében. — «Nekem mindegy, hol küzdök a hazáért, mert az én becsvágyam az, hogy az utókor szemében megszerezzem a történelem elismerését; bárhova állitsatok, én megteszem kötelességemet.»

Egészen mást érzett ugyan lelkében, de óvatosságból és okos számitásból ezt irta a kormánynak és ezt irta Carnotnak, nehogy még inkább fokozza azoknak a féltékenységét, akik Kellermann leküldésével utját akarták állani esetleges további emelkedésének. Ez az okos hang meg is tette a hatását és a következményekkel való fenyegetőzés, főleg pedig a közvélemény hangulatától való félelem arra késztette a direk-

toriumot, hogy visszahivja Kellermannt és önálló hatáskörrel ruházza fel Bonapartét.

Sem a direktorium, sem Franciaország, de maga Napoleon sem bánta meg, hogy a kormány ekkora bizalommal viseltetett iránta. Az osztrák kormány sehogy sem akart belenyugodni abba, hogy Ausztria elveszitse minden befolyását Olaszországban és egyik sereget a másik után küldött le a harctérre, hogy megállithassa hóditó utjában Napoleont és állandóan biztosithassa magának az olasz tartományok feletti protektorátust és ami evvel egyet jelentett, az olasz tartományok Ausztria számára való kizsákmányolását.

Napoleon tisztában volt azzal, hogy Ausztria nem egykönnyen fog belenyugodni leveretésébe és épp ezért nemcsak politikai, hanem katonai téren is folyton arra törekedett, hogy erősitse olaszországi pozicióját és minden eshetőségre készen álljon, ha Ausztria ujabb kisérletet tenne az elhóditott tartományok visszahóditására. Hihetetlen becsvággyal és önhittséggel dolgozott Napoleon tervének végrehajtásán. Senkitől sem fogadott el tanácsot. Senkit sem hallgatott meg. Már ekkor kitünt, ami később egyéniségének oly határozott jellemvonása lett, hogy idegessé teszi minden ellenvélemény és csak akkor érzi magát biztonságban, ha saját tervei és saját esze járása után cselekszik.

«El sem lehet képzelni, mondja Azarra, a spanyol követ, milyen fölénnyel tárgyal velünk. Megesküdött, hogy bevonul a Kapitoliumba. És mikor valaki kétkedő mozdulatot mert tenni, fogaival tépte szét azt az okmányt, melyet éppen akkor a kezében tartott.»

A huszonhét éves tábornok temperamentuma természetesen uj és meglepő azok számára, akik a régi iskolában nevelkedtek, diplomáciai és hadi műveleteiket betanult szabályok szerint végezték, mig az a férfiu, aki közöttük termett, nem törődött semmiféle szabállyal, semmiféle hagyománnyal, nem

törődött a régi stratégiák tanitásával, hanem uj formákkal, uj módszerekkel, uj szellemmel operál. Maguk a csapatok, melyeket vezényel, szintén egészen más szellemben harcoltak, mint a zsoldosok, akiket a harcba küldöttek. Ezek a katonák a köztársaság szabad csapatai voltak, akik végig csinálták a forradalmat és a szabadság védelmének a tüzével mentek a csatatérre. Egyrészt ez a lelkesedés, másrészt a szabad zsákmányolás reménye vezette őket; ez öntött beléjük akkora lelkesedést, amely az osztrák seregben sohasem volt tapasztalható. Hiába küld Ausztria ellenük ujabb és ujabb seregeket, ezzel a lelkesedéssel nem tud megbirkózni semmiféle hatalom.

A bécsi haditanács julius végén, tehát alig két hónappal a nagy veszteség után, ujból két sereget küld az olasz harctérre, egyiket *Gvozdanovics* tábornok vezérlete alatt, a másikat az öreg, 79 éves *Wurmser* vezérlete alatt. Mindkét sereg jóval felülmulta a francia sereg hadilétszámát és talán jobban is volt felszerelve, mint amaz. Az osztrák haditerv az volt, hogy a két hadsereg jobbról és balról bekeriti Napoleont, két tüz közé fogja és mielőtt még Napoleon elegendő számu sereget szervezhetne, megsemmisitik őt.

Napoleon felismerte a nagy veszedelmet, amely őt fenyegette, azonban a veszedelmektől nem ijedt meg soha. Gyors taktikával elhatározza, hogy előbb ráveti magát az egyik, aztán a másik osztrák seregre és visszavonulásra kényszeriti egyiket a másik után. Vakmerő vállalkozás volt, amelyhez szükséges volt egyaránt Napoleon hadizsenijére és csapatainak bámulatos kitartó lelkesedésére. De meg volt mind a kettő és a siker nem maradt el.

Augusztus 3-án megveri Napoleon Gvozdanovics seregét Lonató mellett és Tirolba való visszavonulásra kényszeriti őt. Aztán egész erejével ráveti magát Wurmser seregére, amelyet augusztus 5-én Castiglione mellett megver és visszavonulásra kényszeritett. Bécsben kétségbe voltak esve a foly-

tonos vereségek hatása alatt, de nem tudtak belenyugodni abba, hogy Ausztria minden befolyását elveszitse az olasz tartományok felett. Ujabb parancs megy Wurmserhez: ne tágitson, gyüjtse össze seregeit és intézzen ujabb támadást a Milanóba vezető ut felett uralkodó Mantua vára ellen, igyekezzék a várat és a várban lévő őrséget végre felszabaditani és ezzel megnyitni az utat az osztrák csapatok számára Felső-Lombardiába. Wurmser a bécsi parancs folytán ujabb kisérletet tesz, hogy visszaszoritsa Napoleont; ez azonban szeptember 8-án a Bassano mellett vivott csatában ujból megveri és végleg visszavonulásra kényszeriti az agg osztrák tábornokot.

Az osztrák seregek több mint száz ágyut vesztettek és elesett több mint 10.000 emberük. Napoleon imponáló, fölényes diadalt aratott Ausztria felett és ennek a jelentősége éppen most annál nagyobb volt, mert Németországban Károly főherceg egymásután megverte Moreau és Jourdan tábornokokat. Ha az Olaszországban operáló francia hadsereg is vereséget szenved, ugy ki tudja mi történik a csapások hatása alatt Párisban. Igy azonban mindegyik ki volt engesztelve, sőt mindenkit fellelkesitett a fiatal Bonaparte tábornok diadalmas hadjárata. Az ő nevét rebegte mindenki és egyébről sem beszéltek, mint arról, hogy Bonaparte a tábornokok közül az egyetlen, aki diadalról-diadalra vezeti seregét és egyetlen vereséget sem szenved. Ez módfelett emelte népszerüségét, de természetesen emelte a direktorium féltékenységét is. A hon védelme mellett a direktorok nem hagyták figyelmen kivül politikai és hatalmi érdekeiket sem és Bonaparte tábornoknak napról-napra növekedő népszerüsége valóban elég ok volt arra, hogy a hatalmat féltsék attól a nagy népszerüségtől, mely esetleg ujabb zavarok és mozgalmak esetén jegecedő pontja lehet az ujabb politikai alakulásnak.

Ausztria a csapás után megint uj seregeket szervezett és november elsején *Alvinczi* tábornok nyugatról, *Davidovics*

tábornok pedig délről vonult fel Napoleon ellen. Az első összecsapásokban az osztrákoknak kedvez a szerencse, a franciák egy-két helyről kénytelenek visszavonulni.

A fiatal ujoncokból álló osztrák csapatok meglepő bátorsággal és kitartással küzdenek. *Arcole* mellett, az Alpone folyónál néhány horvát és román zászlóalj utját állja Napoleonnak s nem engedi meg számára az átkelést. Ribido ezredes védi a hidat. Minden attól függött, hogy ki tudja-e erőszakolni magának a francia sereg a hidon való átkelést. A hid birtokáért tehát kétségbeesett küzdelem fejlődik ki. Ribido egymás után veri vissza Napoleon támadásait, mig végre Napoleon kétségbeesve a támadások sikertelensége miatt, egyik katonája kezéből kiragadja a zászlót, maga köré veszi a gárdát és vad lelkesedéssel veti magát a hidra, hogy személyes bátorságának példaadásával lelkesitse és diadalra vezesse seregét. Gyilkos sortüz fogadja és egymásután hullanak el mellőle emberei. Elesik hadsegéde is, de őt nem éri egyetlen golyó sem.

A támadás azonban nem sikerült és Napoleon maga is életveszedelembe került. A hidról leesett és egy mocsárba sülyedt, amelyből csak hadsegéde Marmont és Lajos fivére tudta nagy nehezen kimenteni. Napoleon azonban nem engedett és a támadások folytonos megujitásával végre is kifárasztotta és megtizedelte az osztrák csapatokat és kikényszeritette magának a hidon való átkelést. A három napig tartó arcolei csata végre a franciák diadalával végződött.

Nehezen megszerzett véres diadal volt, de egyike volt a legnagyobbaknak, melyeket Napoleon aratott. Napoleon erre a diadalára volt mindig a legbüszkébb, jóllehet nem egyedül saját bátorságának, mint inkább osztrák ellenfelei lassuságának és ügyetlenségének köszönhette. Ha Davidovics tábornok idejében küld segitséget Ribido ezredesnek, vagy hátban támadja meg Napoleont, az arcolei csatát csak az osztrákok nyerhették volna meg. Az osztrák tábornokok azon-

ban nem állottak a helyzet magaslatán. Maga Napoleon említette Szent-Ilona szigetén, hogy diadalainak nagy részét az osztrák tábornokok tudatlanságának köszönheti. Az egyik osztrák hadvezér, Beaulieu, Olaszország helyi viszonyait sem ismerte. A másik, az öreg Wurmser, süket és fáradt volt. Alvinczi teljesen tehetetlen. Azt a vádat, hogy Napoleon megvesztegette volna, maga Napoleon cáfolta meg. Azt azonban elismerte, hogy a vezérkar nagyon sok tisztje az ő kezében volt és az osztrák haditervek egy részét már akkor ismerte, mielőtt még a haditanácsban elfogadták volna. A hadi történelem megállapitotta egyébként az osztrák hadvezetés elavult álmos taktikáját és ezzel Napoleon diadalaiból sokat levont az osztrák tábornokok hátrányára.

Az arcolei diadal után Davidovics tábornok még megkisérlette, hogy utját állja a franciáknak, azonban Napoleon az Alpone mellett megtámadta ezt a sereget is és Tirolba való visszavonulásra kényszeritette. Wurmser is megpróbálta, hogy segitségére siessen hátráló osztrák fegyvertársainak, azonban ez a kisérlet is sikertelen maradt. Az osztrák csapatok mindenütt visszavonulóban voltak. Ennek dacára ujabb parancsot küldenek Bécsből, hogy ujból és ujból támadják meg a franciákat és kényszeritsék ki a maguk számára a diadalt.

Negyedszer vonul ki tehát Alvinczi tábornok osztrák csapataival Napoleon ellen. A két sereg január 14-én *Rivoli* mellett találkozik és bár az osztrákok sok helyen diadalmasan vonultak is előre, a döntő csatában sulyos vereséget szenvedtek és Napoleon a helyzet ura maradt. Az osztrák sereg rendetlen csapatokban volt kénytelen visszavonulni és a francia lovasság folytonos üldözése folytán, ugyszólván teljesen szétszóródott. Február 3-án *Mantua* vára is a franciák kezébe került.

Ezzel Ausztria utolsó védelmi bástyája is elesett és Napoleon egész Felső-Olaszország korlátlan urának mondhatta magát. Ausztria felsőbbségének vége volt.

VI. FEJEZET.

Növekedő népszerüség.

Egy pillanatra lezáródik Napoleon hőskora. Az Arcole és Rivoli mellett vivott csaták diadalát egyelőre nem lehet fokozni. Ausztria számüzve volt Olaszországból és ez olyan siker, olyan diadal volt, amelyet Franciaországban még álmodni sem mertek. Nem csoda, hogy ez a diadal, ez a nagy siker elbizakodottá teszi Napoleont, s agyában olyan terveket érlel meg, amelyeknek végcélja Franciaország boldogulásán túl terjed. Nem lehet rossz néven venni, hogy a köztársaságért folyó harc egyik céljává a maga emelkedését, a maga karrierjének a biztositását is tette. Első sorban vagyont gyüjtött. Abból a mérhetetlen zsákmányból és megszámlálhatatlan millióból, melyet Franciaországba, illetőleg Párisba, a direktorium rendelkezésére küldött, nagyon sokat megtartott és eltett magának is. Csak nagy vagyon biztosithat számára függetlenséget és ezt a függetlenséget akarta magának első sorban megszerezni, hogy egyre magasabbra törő ambicióját annál biztosabban kielégithesse.

Ugy beszélik, hogy az olaszországi diadalmas hadjárat után arra gondolt, hogy Milanó hercegévé, vagy Lombardia királyává kiáltatja ki magát. Valószinü, hogy ilyen, vagy

ehhez hasonló tervek már jártak ekkor agyában. De kivitelre egyik terve sem került. Nem is volt szüksége ilyen apró méltóságok megszerzésére. Neve közismertté vált és az olaszországi hadjárat végleg megalapozta jövő karrierjét. Nemcsak Milanó hercege, nemcsak Lombardia királya, sokkal nagyobb hatalom és méltóság vár reája. Napoleon ezt még nem sejtette. Becsvágya ugyan napról-napra emelkedett és sokat ábrándozott magasra szárnyaló diadalokról, fényes jutalmakról, előkelő magas politikai szerepről is, azonban még mindig nem sejtette, hogy ezek a diadalai Franciaország élére fogják állitani és Franciaország élén állva valósággal diktálni fog egész Európának.

A Rivoli mellett vivott csata befejezte az olasz hadjáratot, de Napoleon, hogy ugy fejezzük ki magunkat, hadi szépészeti okokból el akart jutni Rómáig is és Rómánál akarta megszabni a francia befolyás határait. Gyors egymásutánban elfoglalja Modenát, Pármát, sőt csapataival bevonul a pápa államába is. Hiába hirdet a pápa ellene keresztes hadjáratot, hiába lázitják fel a népet, sem a zuávok, a pápa gyenge hadserege, sem pedig a fellázitott nép elkeseredése nem tudja utját állni a francia csapatoknak. A pápa végre is kénytelen békét ajánlani s mivel Napoleon magasabb politikai okokból nem is akarta leverni, illetve legyőzni a pápát, szivesen fogadta a békét, amelyet 1797. február havában Solentinóban meg is is kötöttek. A béke ára azonban igen nagy volt s a pápa Bologna, Ferrara és Romagna birtokával fizetett, azonkivül pedig 30 millió frankot, a Vatikán legértékesebb képeit, okiratait és egyéb műtárgyait volt kénytelen átengedni Napoleonnak, aki ezeket a kincseket Párisba szállittatta, ahol később a Louvre gyüjteményébe kerültek, amelynek még ma is legfőbb ékességei.

Most aztán igazán ura volt Olaszországnak és ambiciója egészen más terekre száguldhatott. Tekintete az Alpokon túl

táborozó francia seregre esett, amely Károly főherceg ellen nem a legnagyobb sikerrel tudott operálni. Ugy tervezte, hogy az Alpeseken át kezet fog a Rajna mentén álló francia hadsereggel, megtámadja Károly főherceg csapatait és egész Bécsig nyomul előre.

Az olaszországi francia hadsereg meg is indult három hadoszlopban az osztrák határ felé, aminek hire Tirolban óriási rémületet keltett.

Napoleon tudta, hogy a siker nem a harctéren, hanem a menetelések közben fog eldőlni. Azé a diadal, aki előbb jut célhoz és aki előbb képes seregeit egy ponton koncentrálni. Bernadotte hadteste eléri és elfoglalja Triestet, maga Napoleon a Mura völgyén végigvonulva előnyomul egészen Leobenig, ahonnan a Semmeringen át már Bécset fenyegette.

Az osztrák udvar megrémült. Fegyverbe szólították a magyar nemes inzurrekciót és a császári pár, valamint a főhercegek és főhercegnők málháikat sietséggel összecsomagolták, hogy idejekorán Prágába menekülhessenek. A miniszterek ezt ellenezték ugyan, de az udvar a maga bőrének megmentésére gondolt és már oly nagy volt a Napoleon nevétől való félelem, hogy senki sem akart a császárvárosban maradni. Aki csak tehette, elmenekült.

Ha az osztrák udvarnak megfelelő és megbizható információja lett volna a francia hadsereg állásáról, akkor valamivel nyugodtabban fogadta volna Napoleon támadását. Mert ez a sereg már egészen lerongyolódott, kiéhezett és teljesen elfáradt sereg volt. Csak a lelkesedés volt benne óriási és a hadvezér lángelméje az egyetlen biztositék a diadal számára. De olyan országban, mint Tirolban, ahol a lakosság lelkesedése vetélkedhetett a francia csapatok lelkesedésével, nagyon könnyü lett volna megállitani Napoleont, ha Ausztriában nem vesztik el a fejüket és idejekorán megteszik a kellő intézkedéseket a franciák ellen.

Azonban Napoleon sem volt kellőleg tájékozva az osztrák sereg hadállásáról és az Ausztriában támadt rémülettől. Ismerve seregének kissé elzüllött állapotát és nem merve ujabb kockára tenni csapatainak harcképességét, arra határozta el tehát magát, hogy békét kinál Ausztriának. Megirta hires levelét Károly főherceghez, az osztrák csapatok fővezéréhez. A humanitás nevében azt kérdezte a főhercegtől, hogy az utolsó hat esztendő alatt nem ontottak-e már elég vért és nem érett-e meg a helyzet arra, hogy végre békét kössön a két ország? Károly főherceg Bécsbe küldötte Napoleon levelét, ahol a békeajánlat egyszeriben megváltoztatta a hangulatot.

Most már az osztrák udvar akart fölülkerekedni és Napoleon békeajánlatával — nem egészen alaptalanul, — Napoleon gyöngeségét vélvén kiolvashatni, a harcipárt kerekedett felül és diktálni akarta a békefeltételeket. Károly főherceg azonban, mint jó hadvezér átlátta a helyzetet és a békét ajánlotta. Leobenben jöttek össze Napoleon és Károly főherceg követei és megkötötték az ugynevezett leobeni előzetes békét, amelyet fél év mulva *Campoformióban* végleg megkötöttek és Rastattban ratifikáltak.

A leobeni előzetes béke három hónapra szólott, amely idő alatt mindkét fél köteles volt a végleges békét megkötni. A feltételek szerint Franciaország végleg megkapta Lombardiát és megszerezte Belgiumot is; cserébe viszont átengedte Ausztriának Velencét, amely azoban ebben a pillanatban nem volt sem Ausztriáé, sem Franciaországé, de a feltételek szerint Napoleon kötelessége volt Velence birtokát megszerezni és Velencét azután Ausztria birtokába adni.

Ez nem volt nehéz vállalkozás. Velence már ebben az időben egykori fénykorának utolsó napjait élte. Az egykor hatalmas kalmárváros nem tudott ellentállni a francia támadásoknak és mivel saját falain belül is visszavonás támadt,

Napoleon könnyen boldogult velük. A leobeni alkudozások alatt egy francia kapitányt, aki csónakjával a Lidóra akart menni, a velenceiek lelőttek. Napoleon ezt elegendő ürügynek találta arra, hogy beleszóljon a köztársaság ügyeibe és végezzen Velencével. Hiába küld hozzá a velencei köztársaság engesztelő követeket, Napoleon nem tágit. Nyiltan kimondja, hogy a velencei alkotmányt elavultnak, korhadtnak tartja és mivel a város az ő kivánságait nem teljesitette, hadat üzent a köztársaságnak. Még összeütközésre sem került a sor. A velencei tanács lemondott, az ideiglenes kormány pedig azonnal kiegyezett Napoleonnal. Velence kész volt engedelmeskedni és semmi sem állta többé utját annak, hogy Velence átadható legyen Ausztriának.

Október 21-én aláirták a végleges békét, amelyről Thugut, az osztrák kancellár azt irta: «gyalázatosságával korszakot alkotott Ausztria életében.» A bécsi nép azonban kivilágitást rendezett a béke hirére, ami egészen konsternálta az osztrák katonai köröket. «Vérig felázit a jó bécsiek gyászos aljassága», irta Thugut Coloredonak, a nép azonban nem törődött az osztrák udvar hatalmi érdekeivel, hanem csak azt látta, hogy vége a háborunak s nem kell többé a fiukat a harctérre küldeni, hogy ott a francia katonák áldozataivá váljanak.

December 1-én ratifikálták a békét Rastattban és öt nappal utóbb husz hónapi távollét után, Napoleon ismét Párisban volt.

Népszerüség és a direktorium mély hódolata fogadja Párisban a visszatért Napoleont. Husz hónappal ezelőtt egészen más viszonyok közt hagyta el Párist és Franciaországot. O maga még csak a vendémiairei esemény hőseként volt ismeretes, de még nem adta tanujelét annak, hogy háboruk hőse és diplomáciai csaták diadalmas vezére is tud lenni. Most ugy tért vissza, mint aki e két képességéről is kellő

bizonyitékot adott s ezzel nemcsak Franciaország kormányának, hanem egész Franciaországnak dicsőséget, elismerést és tekintélyt szerzett a világ előtt. Negyven-ötven millió hadisarccal gazdagitotta az ország állampénztárát és husz hónap alatt egyetlen fillér sem kellett a francia hadsereg eltartására, mely vezérlete alatt állott. Megalázta Ausztriát, Franciaország régi ellenségét, ami magában is elég volt arra, hogy népszerüséget biztositson neki a tömegek és tekintélyt a kormány előtt.

Amily nagy és nehéz küzdelmei voltak a harctéren az ellenséggel szemben, olyan raffinált ügyességgel kellett dolgoznia saját kormányával és a francia közvéleménnyel szemben is, hogy pozicióját megtarthassa és tekintélyét megerősithesse.

Emlitettük már, hogy nem türt semmiben sem ellentmondást. S amikor a direktorium az olaszországi hadsereg vezetésére Kellermannt küldte melléje, valósággal fellázadt e rendelkezés ellen és megfenyegette a direktoriumot, hogy sikertelenség lesz vége a hadjáratnak, ha a rendelkezést meg nem változtatják. És minél több diadalt aratott és minél több zsákmányt küldött haza Franciaországba, annál kiméletlenebb energiával érvényesitette teljes politikai és hadvezéri önállóságát s nem engedte meg, hogy a kormány beleszóljon tetteibe. A touloni békét teljesen saját felelősségére kötötte meg és mellőzte a direktorium követét, akit meg sem hallgatott, ami miatt meg is fenyegeti a kormány. O azonban önhitt hangu leveleket küld Párisba, amelyekben részben igazolja magát, részben ő fenyegeti azzal a kormányt, hogy csapatai élén teremt rendet, ha nem engedik terveit ugy végrehajtani, amely egyedül biztosithatja a sikert és a diadalt a haza javára.

A direktorium nem mer kikezdeni vele. Népszerüsége egyre növekedett s a direktorium helyzete egyre rosszabbo-

dott. A legutolsó választásokon a direktorium csak igen mérsékelt többséget kapott. Az ötszázak tanácsában az az áramlat kerekedett fölül, amely meg akarta tartani Franciaország régi, történelmi határait, békére vágyódott s az ország belső konszolidációját s a köztársasági alkotmány megerősitését tüzte ki céljául. Ennek a politikának két képviselője ült a direktoriumban. Carnot és Barthélemy. Ketten állottak szemben a direktorium másik három tagjával. Barras, Rewbell és Larevelliererel szemben, akik jakobinus, demokratikus politikájuk szolgálatára a legalkalmasabb eszköznek a diadalmas külháborukat tartották és a belső zavarok eltüntetésének legbiztosabb eszközéül is a háborut ismerték. Folytonos ellentétben állott egymással és hogy melyiké lett volna a győzelem, ha Napoleon nem avatkozik bele, azt nagyon nehéz volna eldönteni.

Azonban Napoleon beleavatkozott és nemcsak mint hadvezér, hanem mint politikus is neves szerepet akart játszani Franciaország történetében. Ha bizonyos is, hogy nem volt még tiszta fogalma arról, hogy milyen szerepet óhajt betölteni Franciaország szinpadán, az kétségtelen, hogy politikai szerepet szánt már magának és mint egy diadalmas hadjárat fővezére nem volt hajlandó némán és szótlanul türni, hogy az események odahaza az ő beleszólása, vagy az ő hozzájárulása nélkül folyjanak.

Mikor észrevette a direktorium kebelében dúló ellentétet, helyes politikai ösztöne azt sugta neki, hogy az ő helye Barras oldalán van. Annál is inkább, mert Carnot mérsékelt pártja folyton támadta őt magát is. Kifogásolta az olasz hadvezetést. Kifogásolta, hogy a független olasz államokat francia iga alá hajtotta és hogy a szabad velencei köztársaságot alkotmányának felfüggesztésére kényszeritette. Ez nem egyezett meg a francia alkotmány szabad szellemével és zavarta annak a politikájának a köreit, amelyet a mérsékeltek a

nemzet javára követni akartak. Napoleont érdeke a mérsékeltekkel szemben való állásfoglalásra ösztönözte. De nemcsak ez a számitás, hanem főleg rendkivüli személyes érzékenysége és hiusága, — melyet bántott a mérsékeltek folytonos támadása, — inditotta őt arra, hogy szembehelyezkedjék a mérsékeltek pártjával és nyiltan támogassa a direktorium többségének politikáját.

Julius 14-én, a Bastille elfoglalásának nemzeti ünnepén intő szózatot intéz a hadsereghez, amelyben valósággal hadat üzen az öregek kisebbségének, kötelességeikre emlékezteti a katonákat és arra utal, hogy elkövetkezhetik az az idő, amikor fegyvert kell fogniok az alkotmány védelmére és meg kell semmisiteniök azokat, akik nem tudnak belenyugodni sorsukba és folyton a kormány tekintélyének és a haza érdekeinek a kárositásán fáradoznak. Levelet irt a direktoriumnak, amelyben figyelmezteti a kormányt az olasz hadsereg érdemeire és tiltakozik azon támadás ellen, amelyeket az Ötszázak tanácsában a katonák ellen felhoztak. Tiltakozik a Velencével szemben követett politikája ellen intézett támadások miatt is és kijelenti, hogy az az idő, amidőn «gyáva ügyvédek és nyomorult fecsegők» a katonákat guillotinera cipelhették, már rég elmult.

Ezt a hangot nem lehetett félreérteni. *Augerau* tábornok az ő megbizásából elhozta azokat a manifesztumokat, amelyeket a parancsnokok a katonákhoz intéztek. *Bernadotte* tábornok pedig elhozta az Olaszországban zsákmányolt zászlókat, hogy a hadsereg hódolata kifejezéseként a kormány rendelkezésére bocsássa. Ügyesen számitó rendezés volt ez, amely nem is tévesztette el hatását.

De Napoleon egyebet is cselekedett. A véletlen kezébe juttatta a Bourbonok egy ügynökét, gróf *d'Antraigues*-t, akinek az iratai között egy feljegyzést találtak, amely kétségtelen bizonyitékot szolgáltatott arra, hogy *Pichegru,* az Ötszázak

tanácsának elnöke és a mérsékelt párt vezére, összeköttetésben áll *Condé* herceggel, a Bourbonok tagjával. Napoleon fölismerte ez irat jelentőségét és nem habozott egy pillanatig sem. Külön követtel elküldte az elfogott levelet Barrasnak, aki nyomban közölte elvbarátaival. A levél döntő fordulatot idézett elő. Barras és társai, akik már régebben el voltak tökélve arra, hogy államcsiny segitségével szabadulnak meg a folyton kellemetlenkedő kisebbségtől, ezt a levelet alkalmasnak találták arra, hogy fellépjenek Pichegru és társai ellen. Kidolgozták haditervüket és fructidor 18-án (1797. szeptember 14-én) végre is hajtották. Augereau volt kiszemelve az államcsiny végrehajtására és Augereau ezt a feladatát kitünően oldotta meg. Még az éj folyamán ezer főnyi rendes katonaság és sok ágyu vonult ki a legnagyobb rendben a kaszárnyákból, hogy megszállja a Luxembourg palotát, ahol a direktorok laktak és a tuileriákat, ahol a törvényhozás ülésezett. Elfogták a törvényhozás testőrségének parancsnokát, Barthelémyt az uj direktort és Pichegrut, az Ötszázak elnökét, sok gyanus konventi tagot, ujságirót, katonát és politikust. Carnot-t a mérsékeltek szellemi vezérét nem foghatták el, mert idejekorán megneszelte a készülő eseményt és a Luxembourg palota kertjének hátsó ajtaján elmenekült és szerencsésen eljutott Genfig.

Páris arra ébredt fructidor 18-án, hogy nincs többé teljes direktoriuma és hogy a törvényhozás két testülete a kora reggeli órákban tartott ülésében a fegyveres erő kényszeritésére kimondotta a föloszlást. Carnot pártja elbukott és a direktoriumba Merlin de *Douay* és Francois de *Neufchateaut* választották meg, Augereau és Masséna tábornokokkal szemben, akik szintén jelölve voltak.

Augerau módfelett ambicionálta, hogy a direktorium tagja legyen, mert meg volt róla győződve, hogy csak az ő katonai támogatásának és bátor fellépésének volt köszönhető,

hogy a fructidor 18-iki csíny oly nagyszerüen sikerült. Barras azonban nagyon jól tudta, hogy nem Augereau csapatai, hanem Bonaparte közbelépésének volt a siker köszönhető. Ha Bonaparte egy diadalmas hadsereg élén nem támogatja az akciót és ha nem küld olyan bizonyitékot az Ötszázak elnöke, Pichegru ellen, mint aminőt a gróf d'Antraiguesnál talált levél volt, ugy Augereau hiába vonul fel katonáival, a merénylet aligha sikerült volna, vagy legalább is nem talált volna a párisi közvéleményben akkora megnyugvásra. A direktorium azonban közzététette Napoleon manifesztumait, Pichegru kompromittáló leveleit és ezek megtették hatásukat. Mindenki Bonaparteról beszélt, senki sem törődött többé a megsértett alkotmánnyal.

Bonaparte pontosan értesült az eseményekről és még jobban a párisi nép hangulatáról. Aligha maradt nyomtalanul lelkében az a körülmény, hogy fructidor 18-án katonai beavatkozás nélkül sikerült szétugrasztani a direktoriumot és elnémitani a törvényhozás két testületét. Amit később brumaire 18-án ugyancsak katonai csapatok élén a konvent ellen hajtott végre, annak példáját a fructidor 18-iki eseményekben látta. O, akinek lelkében egyre határozott formában fejlődik ki a vágy, hogy vezetőszerepre jusson Franciaország kormányzásában, nagyon tisztán látta, hogy ennek a kormánynak igen gyenge az alapzata és hogy diadalmas katonai csapatok élén mily könnyü a kormányzás élére jutni. Ha eddig nem is volt talán magasratörő célja, a fructidor 18-iki esemény megerősitette azokat az ábrándokat, melyek elfoglalták lelkét.

Most vetélytárs nélkül állott a francia hadseregben. Augeraut a rajnai hadsereghez küldték, részben féltékenységből is, hogy eltávolitsák a politikai harctérről, Hoche, a legtehetségesebb és hozzá legméltóbb tábornok idő előtt meghalt, Moreau Pichegruval való összeköttetése folytán kompromittálva volt, ugy hogy a nép előtt diadalokkal

dicsekvő tábornokok közül csak Bonaparte volt, aki népszerüségénél fogva aktiv szerepre számithatott. Tisztán látta a helyzetet és egészen helyesen itélte meg a viszonyokat s egyre növekvő bizalommal tekintett jövőjére. Ügyes megfigyelők már akkor észrevették, hogy nagy dolgokon töri a fejét. Egyik barátja, *Sucy*, aki mint hadbiztos vett részt csapatában, azt irta egyik levelében, hogy Napoleonnál nincs megállás. «Vagy a trónon, vagy a vérpadon végzi életét.» És gróf d'Antraigues, a Bourbonok ügynöke, akinek letartóztatása volt a mombelloi államcsiny kiinduló pontja, ugyanezen alkalommal ezt irta bizalmasainak:

«Ez az ember le akarja igázni Franciaországot és Franciaország utján egész Európát.»

De már maga Napoleon sem titkolta többé, hogy nem akar csak hadsereg vezére lenni, hanem sokkal többre vágyódik. Milanó mellett a mombelloi kastélyban valósággal fejedelmi udvartartást rendezett be magának és azokat a hónapokat és heteket, melyeket nem kellett csapatainál tölteni, itt töltötte el egész családja körében. Ez a kastélybeli élet semmiben sem különbözött a fejedelmek udvartartásától és pompájától. Vele volt felesége Jozefin, aki azonban csak nagy nehezen volt rábirható arra, hogy kövesse őt az olasz harctérre. És csak nagy nehezen, Napoleon sürgető leveleire szánta el magát két hónappal Napoleonnak a harctérre való utazása után, hogy követni fogja férjét. Ekkor sem azonban a szerető hitves hűségével, hanem régi csapodárságával. Amig Napoleon a táborban időzött, addig ő egy fiatal, *Charles* nevü hadnagyocskával vigasztalta magát.

A mombelloi kastélynak állandó vendége volt Napoleon anyja, *Leticia* s három nővére is. Idejött fivére, József is, aki, mint látni fogjuk, Napoleon dicsősége révén jobbnál jobb állásokat tudott szerezni magának. A mombelloi kastélyban látta vendégül Napoleon az idegen udvarok követeit, akiket

fejedelmek módjára fogadott. Gyakran megtörtént, hogy nyilvánosan ebédelt és megengedte a kíváncsiak egész tömegének, hogy végignézhessék a fejedelmi pompával felszolgált étkezését. A kastély háztartása éppenséggel nem volt takarékos. Még alig egy évvel ezelőtt a legszükösebb viszonyokban élt Napoleon, főleg pedig családja. Most pedig arany és ezüst evőeszközöket használtak és százával szórták az aranyakat, hogy a legnagyobb pompát és a legnagyobb kényelmet szerezzék meg maguknak. Senki sem ismerte a takarékosságot. Maga Napoleon legkevésbbé. Könnyelmü nővérei szinte szórták a pénzt a pipere- és szagositó szerekre. Csak Napoleon nemeslelkü anyja gondolt arra, hogy a sors kereke forgandó és ők, akik tegnap még éheztek, holnap megint éhezhetnek s a bőség szarujából hulló gyümölcsökből bizony nagyon sokat tett félre, hogy rossz napokban legyen ismét valami apritani valójuk.

Rajta kivül azonban senkisem gondolt arra, hogy a viszonyok még egyszer rosszra fordulhatnak, maga Napoleon a legkevésbbé. Az olaszországi diadalok önhitté tették és módfelett megnövelték önbizalmát és ambicióját. Miot de Melito, aki nagyon megbizható emlékiratokat tett közzé, azt mondja, hogy ebben az időben nagyon sokat beszélt Napoleonnal a jövőre vonatkozó terveiről.

«Amit eddig müveltem — mondotta volna Napoleon — az semmi; csak most állok pályám tulajdonképeni kezdetén. Azt hiszi talán, azért győztem Olaszországban, hogy a direktorium ügyvédeinek, Barrasnak és Carnotnak népszerüségét növeljem? Vagy azt hiszi, azért küzdöttem, hogy a köztársaság alapjait megszilárditsam?... A francia katonának én vagyok mindene. És ha a direktorium elvenné tőlem a vezérletet, csakhamar meggyőződnék róla, hogy nem ő az ur a csapatok felett. A nemzetnek főnökre, vezérre van szüksége, akinek a dicsősége pénzt és tekintélyt szerez. Nincs szükség

közjogászokra, politikusokra, akik csak frázisokat szavalnak és ábrándokat szőnek. Franciaországban épp olyan szerepet tölthetnék be, mint itt (Olaszországban). Azonban az idő még nem érett meg egészen. Addig még a köztársaságiakkal kell tartanom; a békét (a campoformioi békére gondolt) magam kötöm meg, mert ha másnak engedném át a dicsőséget, ugy a közvéleményben magasabbra emelkednék, amennyire engem diadalaim emeltek.»

VII. FEJEZET.

Az egyiptomi expedició.

Mikor tehát visszatér Párisba, lelkében már egészen más tervek voltak. A közvélemény is egészen megváltozott és lázas türelmetlenséggel várja a diadalmas hadvezért. 1797. december 5-én érkezik Párisba. Egyedül jött, ugyszólván minden kiséret nélkül. Családja, amely a mombelloi kastélyban maradt, csak egy hónap mulva ment utána Párisba. Amerre ment, mindenütt nagy és lelkes ünneplések tárgya volt. Párisba azonban egészen csendben érkezett meg. Ő maga akarta elkerülni az ünnepélyes fogadtatást. Nyilván azért, hogy annál nagyobb legyen az érdeklődés személye iránt. Elzárkózott abba a kis palotába, amelyet Olaszországban való távolléte alatt József bátyja vett meg számára és amelynek utcáját időközben az ő olaszországi diadalai után Rue-Victorie-nak neveztek el.

Megérkezésének hire azonban futó tüzként terjedt el Párisban. A miniszterek nyomban látogatásra jelentkeztek nála. A kiváncsiaknak ezrei lepték el háza környékét. Kiszámitott szerénységgel és túlzott egyszerüséggel lépett fel. A legnagyobb szerénységgel referált győzelmeiről, nem kért semmi jutalmat, semmi elismerést s azt a látszatot akarta

kelteni, mintha valóban a köztársaság legbuzgóbb, legodaadóbb katonája volna, aki csak a kitüzött szent célt nézte, azonban saját személyét teljesen figyelmen kivül hagyja.

A direktorium nyilvános ülésben fogadta Napoleont. Ezt Barras rendezte igy, aki nagy barátja volt a ceremóniáknak és az operaszerü szerepléseknek és fölvonulásoknak. Napoleon átadta a Campoformioban kötött béke okmányát és azt mondta, hogy ezzel a békével a köztársaság szabadságát és boldogságát akarta biztositani.

Jozefin visszaérkezése után Talleyrand rendezett a külügyminiszterium palotájában nagy ünnepélyt Bonaparte tiszteletére, melyen «egész Páris» jelen volt. Azok a jelentések, melyeket barátai küldtek neki az olasz harctérre, mindenben fedik az igazságot. Nemcsak népszerü volt, hanem a hatalmasak féltek is tőle. Imádták s amellett ő volt az egyetlen tábornok, akit e pillanatban magasabb feladatok teljesitésére felhasználni lehetett.

Barras közölte is vele, hogy a direktoriumnak messze menő céljai vannak vele. Az a tervük, hogy okkupálják Angliát és lehetetlenné teszik, hogy a szigetország folytonos intrikáival és szövetségesek bujtogatásával örökre nyugtalanitsa Franciaországot. Elhatározták, hogy végeznek Angliával és ha máskép nem megy, okkupálni fogják a szigetországot. Barras sürgette az akció megkezdését, nyilván azért, hogy a népszerü tábornok is elhagyja az országot és ne legyen belőle esetleg komoly vetélytárs.

Napoleon azonban azonnal felismerte az Anglia okkupációjára vonatkozó terv ábrándos természetét. De nem ellenkezett, sőt ugy tett, mintha Barrasval egyet értene a terv végrehajtására nézve. Napokon át tanulmányozta egy Anglia ellen inditandó háboru esélyeit s a földre kiteritett mappákat vizsgálgatta órák hosszat. Átkutatta a levéltárakat, amelyek az Angliával való régebbi összeütközések leirását tar-

talmazták. De minél jobban mélyedt bele tanulmányaiba, annál jobban meggyőződött róla, mennyire képtelen vállalkozás volna a minden oldalról tengerrel körülvett Anglia fegyveres megtámadása. Attól is félt, hogy ha elvállalja Anglia megtámadását, ugy hosszu ideig, talán másfél évig is, kénytelen Párisban maradni, hogy az angol expedicióhoz szükséges sereget szervezze. Ő azonban nem akarta idejét Párisban tölteni. Nagyszerü érzékével felismerte, hogy a bizonytalan politikai helyzet közepette, elkophat az ő népszerüsége, ha bármely formában beleelegyednék a politikai ügyek intézésébe. Minden igyekezete az volt tehát, hogy mielőbb elhagyja Párist és olyan terrénumra mehessen, ahol gyarapithatja diadalait és fokozhatja népszerüségét.

Az Anglia ellen inditandó hadiexpedició gondolata helyett tekintete elkalandozott Egyiptomba, a mesés keletre, Nagy Sándor és Mohamed birodalmába.

«Európa csak hangyaboly, mondta titkárának, Bourriennenek, nagy birodalmak, nagy forradalmak, csak a Keleten, csak Ázsiában voltak, ahol hatszáz millió ember él.»

Kelet meghóditására, Egyiptom elfoglalására gondolt. Angliára is ez lenne a legsulyosabb csapás. És Angliát épp keleti birtokainak zavarásával lehetne arra kényszeriteni, hogy engedelmes eszköze legyen a francia politikának. Terveit csak néhány legmeghittebb emberével közölte. A direktorium nem tudott róluk semmit.

Általában nagyon óvakodott attól, hogy a direktorium azt higyje, hogy tervei vannak, avagy készül valamire. Kerülte, elutasitotta a nyilvános szereplést. Csak a tudósok társaságát kereste tüntetően. Ezt is talán csak azért, mert az akadémia Carnot helyére tagjává választotta. Régebbi barátait a jakobinusokat nemcsak kerülte, hanem megvetette. Apróbb összekoccanások is voltak. Folyton arról panaszkodott a direktoriumnak, hogy merényleteket terveznek ellene,

méreggel akarják elpusztitani. A gyanusitásoknak igen kevés alapja volt ugyan, de a direktorium mindenkor a legnagyobb odaadással igyekezett kikutatni a merénylőket, akik azonban nem voltak sehol.

Bármennyire kerülte is azonban a nyilvánosságot, a nyilvánosság folyton vele foglalkozott. A társaságokban az érdeklődés központjában állott. Azt beszélték, hogy nagy hadi terveken dolgozik s minden idejét jövendő terveinek előkészitésével tölti el. Sokat foglalkoztak családi életével. Szerelmeivel, nővéreinek ügyeivel s különösen azokkal a botrányokkal, amelyekkel ugy felesége, mint nővérei gazdagitották a társaságok krónikáit.

1798. február havában végre közölte egyiptomi haditervét a direktoriummal. A legnagyobb ellenkezésre talált. Senkisem volt mellette. Mindenkinek hatalmas érvei voltak az expedició ellen. De Napoleon mindenkinek tudott válaszolni és oly állhatatossággal, annyi energiával védte tervét, hogy végre, különösen mikor tábornoki rangjának letételével fenyegetőzött, a direktorium többsége hozzájárult tervéhez és 1798. március 15-én a direktorium megadta a felhatalmazást az egyiptomi expedicióhoz.

Napoleon megigérte, hogy a tél beállta előtt végez Egyiptommal, aztán hazajön és megtámadja Angliát. Hogy Anglia semmit se sejtsen, szinből folytatták ellene az előkészületeket. Párisban sem volt senki beavatva a dologba, csak a direktorium tudott róla. Aki a csapatösszevonásokat látta, azt hitte, hogy az Anglia elleni előkészületek folynak.

Negyvenezer embert vontak össze Toulon, Aicaccio, Genua és Civita Vecchia kikötőjében. Napoleon május 18-án érkezett Toulonba és lelkes kiáltványt intézett katonáihoz, amelyben azonban egy szóval sem emlitette, hogy a csapat hova iparkodik és hogy ki ellen fog harcolni. A két kikötőből mintegy ötven hajón ötvenezernyi hadsereg, 10,000 ten-

gerész indult el Afrika felé. Jozefin Toulonig kisérte Napoleont s megvárta mig hajóra szállott, aztán visszatért Párisba. Családjából csak Lajos öccsét és mostoha fiát, Beauharnais Eugént vitte magával.

Mikor a hajóraj megindult, még senki sem sejti, hogy az ut merre vezet. A vezérhajón esténként maga köré gyüjtötte az expedició tudósait és tábornokait és késő éjjelig elbeszélgetett velük. Bár nagyon jól tudta, hogy vállalata milyen kockázatos és hogy az angol flotta minden pillanatban megtámadhatja, senki sem vett észre rajta semmi izgatottságot.

Már Máltáig jutott és még seholsem tünt föl az angol hajóhad. Napoleon partraszállást parancsolt. A máltai lovagok ellenkeztek, de Napoleon nem sokat hederitett reájuk és a 30,000 lakosu La Valette városát egyszerüen körülzárta. Az ostrom után a lovagok megadták magukat és átadták Máltát azzal a feltétellel, hogy a direktorium iparkodni fog a rastatti kongresszuson a nagymesternek a német birodalom területéből valami fejedelemséget kieszközölni.

Két hetet töltött Napoleon Máltában s az angol hajóhad még mindig nem zavarta. Pedig az angol hajóhad már régen tudta, hogy hova tart Napoleon és mi a célja. Utána is küldték hajóhadukat a hires Nelson vezérlete alatt. De a hathetes ut alatt a francia és az angol hajóhad elkerülte egymást. Nem tudott találkozni.

Máltából való elindulása után két hétre már Alexandria előtt állott Napoleon. Senkisem zavarta a partra szállást. Amint ötezer ember a szárazon volt, Napoleon azonnal Alexandria ellen indult, hogy a töröknek ne legyen ideje elkészülni az ostromra. Rövid ostrom után Napoleon elfoglalta Alexandriát és miután megérteté célját a törökkel, megbékéltek vele. Napoleon megigérte, hogy nem bántja a lakosság vagyonát, nem bolygatja a vallását, sőt vagyonának és vallásának ő lesz leghatalmasabb védője. Azután partra

szállittatta egész seregét és miután hajóraját az angol támadás ellen biztositotta, neki fogott Egyiptom megtámadásának részletes kidolgozásához.

Három ellenséggel kellett számolnia. Az egyik Nelson a tenger felől. A másik a szultán serege Egyiptomban és a harmadik a független mamelukok, akik a törökökkel szakadatlanul hadilábon állottak. Ezek a mamelukok török hatalom alatt élő hűbéresek voltak, akik csak ugy engedelmeskedtek a szultánnak, ha tetszett nekik. Egyébként rendes hadilábon állottak a szultán basáival. A mamelukok élén két kitünő bej állott, *Ibrahim* és a bátor és kitünő *Murad* bej.

Először is ezekkel a mamelukokkal volt dolga Napoleonnak. Ők igyekeztek a leginkább megakadályozni a seregek partra szállását. Ismerte vallásos érzékenységüket és ezért folyton azt hangoztatta, hozzájuk intézett kiáltványaiban, hogy jobban tiszteli prófétájukat, Mohamedet és bibliájukat, a koránt, mint ők maguk. Nagyon jól tudta, hogy a leghatalmasabb fegyvernél is hatalmasabb fegyver vallásuknak tisztelete. Ezért irja katonáinak:

«A nép amely között élünk, mohamedán; hitének első cikkelye, hogy Allahon kivül nincs más Isten és Mohamed az ő prófétája. Ne ellenkezzetek velük; bánjatok velük ugy, mint bántunk a zsidókkal és olaszokkal. Adjátok meg az illő tiszteletet imájaiknak, mint megadtátok a rabbiknak és a püspököknek. A korán által megszabott szertartások iránt legyetek olyan kimélettel, mint aminővel voltatok a kolostorok és a zsinagógák iránt és amint tiszteltétek Mózest és Jézus Krisztus vallását. Itt mások a szokások, mint Európában; alkalmazkodnotok kell hozzájuk. Az a nép, melynek házatájára lépünk, máskép bánik az asszonnyal mint mi. Nem türi az erőszakoskodást. Az első város, amelybe lépünk, Nagy Sándor alapitása. Lépten-nyomon olyan emlékekkel fogunk találkozni, amelyek nemes versenyre ösztökélhetnek.»

Az a sereg, amely a mohamedán nép ellen vonul és tisztelni fogja a prófétát, tisztelni fogja a mohamedán erkölcsöket, respektálni fogja a mohamedánok érzékenységét asszonyaik iránt, könnyen boldogulhat. Napoleon ezt hamar felismerte és erre alapitotta egész haditervét. Két napig maradt Alexandriában és aztán a sivatagon át a legborzalmasabb uton vonult Kairó felé. A csapat sokat szenvedett. Még a tábornokok is zugolódtak. De Napoleon jelenléte eloszlatott minden haragot. Csak az boszantotta a katonákat, hogy a tudósok, akik elkisérték Napoleon seregét, némely helyen napokat töltöttek várromok tanulmányozásával. S az a hir terjedt el a katonák között, hogy az expedíciónak nincs is más célja, mint az, hogy a tudósokat fedezzék az ellenséggel szemben. Emiatt nagy harag támadt és a katonák folytonos gunyolódása érte a tudósokat.

Az első összeütközés, mely a francia katonák és az arab lovasság között történt, megzavarta a franciákat. Ilyen gyors lovasságot még nem ismert a francia katona. Gyönyörü paripáikkal valósággal beleszáguldottak az arabok a franciák soraiba. Napoleon a négyszögben való hadállás módját találta ki ennek a lovasságnak heves támadása ellen. Az arab mamelukok azonban páratlan halálmegvetéssel rohanták meg az utközben felállitott szuronyerdőket. Tizedrész annyian lehettek, mint a franciák és tizszer annyi bátorsággal, fanatizmussal támadtak mint amazok. A számbeli többség és a taktikai fölény azonban végre is diadalmaskodott és a franciák akadástalanul folytathatták utjokat Kairó felé. A piramisok környékén vivták meg a franciák és a mamelukok a döntő csatát. Murad bej közel tizezer főnyi csapattal állotta utját Napoleon seregeinek. A kiáltványok frázisai tehát nem tették meg hatásukat. A mamelukok nem szereltek le és Mohamed katonái elkeseredett dühvel támadtak a hóditó francia katonák ellen. Napoleon maga vezette katonáit.

«Katonák! A piramisok csúcsáról négy ezredév néz le rátok!»

Ezzel a hires mondásával szólitotta meg a harc előtt katonáit, akik az ő példáján fellelkesedve valóban vakmerő bátorsággal rohantak a mamelukok ellen.

Néhány órai csata után övék volt a diadal. Murad bej seregének maradványaival Egyiptom belsejébe huzódott. Ugyanezt tette Ibrahim bej is, aki a Nilus tulsó partjára vonult. Az ut nyitva volt Kairó felé, ahová Napoleon másnap bevonulhatott. Nem zavarta a lakosságot, sőt részt vett nemzeti ünnepén s mindent elkövetett, hogy megszerezze magának a belföldieket s ezzel megkönnyitse az utat Egyiptom felé.

Napoleon biztosnak hitte expedicója sikerét. Most már az angol flottától sem félt, mert azt hitte, hogy szárazföldön nem tudja őt megtámadni az angol hatalom sem. Várakozása azonban nem egészen teljesedett. *Nelson* heteken át cirkált az afrikai partokon és jelét sem adta annak, hogy megtámadni készül a francia flottát. Azonban augusztus 1-én egészen váratlanul, mikor a francia tengernagy nem is sejtette, hogy az angol flotta közeledik, megtámadta a francia hajókat az abukiri rév előtt. Este hat óra volt. A franciák nem hitték, hogy Nelson komolyan veszi a támadást. Azt hitték, hogy csak felvonul, de a támadást másnapra halasztja. A franciák azonban csalódtak számitásaikban. Nelson nem törődött az éj közeledésével, hanem nyomban támadott. Egész éjjel tartott a rettenetes ütközet. Még másnap délben is ropogtak az ágyuk. A franciák nagyszerüen tartották magukat. Tengernagyuk, *Brueys*, elesett a parancsnoki hidon. Elesett a helyettes parancsnok is. De ez sem lohasztotta le a francia tengerészek lelkesedését. Nelson má-már visszavonulásra gondolt. Azonban a francia hajóhad jobb szárnya, melyet *Villeneuve* parancsnokolt, ugyanaz, aki két év előtt Trafalgárnál is elvesztette Nelsonnal szemben a csatát, visszavonulót rendelt

el hajóinak, ami az angolok javára döntötte el a csatát. A francia hajóhad megsemmisült.

A hajóhad megsemmisülésének a hire kétségbeejtette a francia sereget. Csak Napoleon őrizte meg bámulatos hidegvérét. Nagyon jól tudta ugyan, hogy flotta nélkül nem térhet vissza Franciaországba s vagy Egyiptomban kell meghalnia, vagy rendkivüli eszközök segitségével kell kierőszakolnia a Franciaországba való visszatérését. De nem lett volna Napoleon, ha nem bizott volna e rendkivüli esemény sikerének elkövetkezésében és ha nem tudott volna ily rendkivüli csodás eseményt kitalálni.

Párisban megrémültek a szomoru hir hallatára. S a köztársaság ellenségei felbátorodtak. A törökről is az a hir járta, hogy nagy sereget szervez és most már a mamelukokkal egyesülve fogja megtámadni Napoleont.

Napoleon azonban mindezzel nem sokat törődött. Leszámolt magával. Negyvenezer katona körében volt, kitünő tábornokok állottak rendelkezésére és ha Franciaországban nem is áll jól ügye, a Kelet még mindig elég nagy, hogy negyvenezer katonával és ilyen tábornokokkal megalapithassa jövőjét. Ha Franciaországban nem sikerül ábrándjait megvalósitani, rendelkezésére áll most a Kelet a maga mérhetetlen nagyságával és gazdagságával, előtte van Nagy Sándor példája s ez mind eléggé lelkesitő volt, hogy el ne keseredjék, sőt bátor kitartással fogjon jövendő terveinek megvalósitásához.

Lelki szemével Konstantinápolyt szemelte ki magának s szokásához hiven villámgyorsan követte tervét az elhatározás. Mikor meghallja, hogy a török szultán két hadsereggel készül őt megtámadni, nyomban elhatározta, hogy fellázitja a szultánnal ellenségeskedő törzseket Sziriában, Palesztinában, elfoglalja a Tigris és Eufrates völgyét, amely Indiába vezet és hozzá való törzsekből fölfegyverez vagy nyolcvanezer

embert, magával visz a saját hadseregéből huszonötezer katonát s ezzel a sereggel elfoglalja Konstantinápolyt.

Elhatározását csakhamar tett követi. Négy kitünő tábornokával (Kléber, Lannes, Bon, Murat) utnak indul s néhány helyen levervén a mamelukok ellenálló csapatait, Jaffa felé nyomul. Itt már hevesebb ellenállásra talál. Harminc órai ostromba került, mig a franciák Jaffát el tudták foglalni. Foglyokat nem vittek magukkal. Mindenkit megöltek. Zsákmányra azonban nem tettek szert. Az egyetlen, amit magukkal vittek, a gyilkos pestis volt, amely nagyon megtizedelte a különben sem nagy hadsereget. Jaffából akadály nélkül jut el a sereg Saint-Jean-d'Acre-ig, ahol a törököt a tenger felől Sidney *Smith* angol tengernagy, a szárazföldön pedig *Abdallah* basa támogatta nagy, erős sereg élén.

Két hónapig tartott a makacs ostrom anélkül, hogy sikerre vezetett volna. Napoleon nem boldogult sem a törökkel, sem az angollal. Az angolok elfoglalták faltörő ágyuit, a török lovasok pedig folyton hátba támadták a francia sereget. A pestis is pusztitott. És három ilyen ellenféllel Napoleon szivós energiája sem tudott megbirkózni.

Hiába rendel el ujabb és ujabb támadást, hiába serkenti katonáit, az óriási túlerővel és az elemekkel szemben nem lehetett harcolni. Elrendelte tehát a visszavonulást. Terve dugába dőlt. Nem lázithatta fel a Libanon elégedetlen törzseit és nem tudott eljutni Konstantinápolyba sem s a visszavonulás is igen keserves volt.

De a sok viszontagságot szivesen elviselő katona Egyiptomban végre ismét nyugalmat remélt, a sivatagban levő sok hányattatás után. A nyugalom azonban Egyiptomban sem állott helyre. A főtisztek kezdtek elkeseredni, mindjobban érezték a hazájukba való visszatérés lehetetlenségét. Egyik rész összeesküvést szőtt, a másik pedig nyiltan megmondta, hogy vissza akar térni hazájába. Ez demoralizálta a sereget

és Napoleon a legnagyobb szigorral, valósággal kegyetlenséggel volt kénytelen fellépni, hogy a fegyelem csapataiban meg ne lazuljon. Növelte az izgalmat az a hir is, hogy a török szultán sereget küld Alexandriába és ujból megtámadja Napoleont. Valóságos pánik tört ki a seregben.

De Napoleon épp ebben a kétségbeejtő helyzetben volt a legnagyobb. Maga köré gyüjtötte legbátrabb hiveit, Murat, Lannes, Marmont tábornokokat és elhatározta, hogy felveszi a harcot a török túlerővel szemben. Abukir mellett, ugyanott, ahol a francia flotta megsemmisült, várta be a törökök támadását. Taktikai fölénnyel és személyes bátorsággal akart győzedelmeskedni a török túlerővel szemben. Nem számitott rosszul. Egész napon át tartó véres harc után nemcsak szétzavarta, de valósággal megsemmisitette a török hadsereget.

Katonáit a győzelem fellelkesitette és a sziriai expedició kudarca ki volt törölve a lelkekből. A gazdag zsákmány fellelkesitette a katonákat s a nagy siker ismét elég volt ahhoz, hogy türelemmel várják be vezérük rendelkezését. Az abukiri szárazföldi diadal méltóan ellensulyozta az abukiri tengeri veszteséget.

VIII. FEJEZET.

Franciaország belső viszonyai.

E siker dacára is érezte azonban Napoleon, hogy nem maradhat soká Egyiptomban. Franciaországból kerülő uton aggasztó hirek érkeznek hozzá. Amig ő távol volt, Franciaország elvesztette minden olaszországi hóditását és mindazokat a területeket, amelyeket Napoleonnak köszönhetett. Német földön is nagy vereségek érték a francia seregeket. Az ország fővárosában pedig politikai viszály dult. A direktoriumnak nem volt tekintélye és csak folytonos államcsinyek segitségével tarthatta magát fel. Napoleon elhatározta tehát, hogy visszatér Franciaországba. Ez azonban mindennél nehezebb vállalkozás volt. A földközi tengeren az angol flotta cirkált s igazán csak a véletlennek lehet köszönni, ha az angol hajókon keresztül valaki francia földre tud jutni. Egyiptomi vállalkozásának sikertelensége egyrészt, másrészt a franciaországi állapotok azonban nem türtek halasztást és Napoleon eltökélte, hogy bármilyen kockázat árán is, de visszatér Franciaországba.

Megmaradt kisebb hajóit hamar flottává alakitotta át és tudósokkal és néhány tábornokával, Lannes, Bonn, Murat és Marmonttal 1799. augusztus 22-én, 14 hónappal azután, hogy belefogott egyiptomi vállalkozásába, utnak indult.

Hat heti bujkálás után, október 9-én köthetett ki a kis flotta Fréjusban. A hajó folyton a partok mellett haladt. Napoleon az angol támadástól tartott és elkészült rá, hogy támadás esetén néhány bátor emberével csónakon a szárazföldre megy és igyekszik elmenekülni az angolok támadása elől. A szerencse azonban nem hagyta el. A nép csapatostul tódult a kikötőbe, mikor meghallotta Napoleon odaérkezését. Fréjusban egyéb sem érdekelte, mint az ami távolléte alatt Franciaországban történt. Nem törődött az eléje sietö tömeg üdvözlésével, mohó kíváncsisággal leste a hireket, amelyek kivétel nélkül lesujtók voltak. Nagy drágaság és erkölcsi válság gyötörte az országot. Az a tekintély, melyet Napoleon szerzett a francia seregnek, már csak foszlányaiban volt meg. A direktoriumnak alig engedelmeskedtek. És veszedelemben forgott minden, amit Napoleon a campoformiói békében megszerzett. Ilyen körülmények között érthető, ha megérkezésének hirére ezeket irta egy kortársa.

«Ha az égből szállott volna alá, sem keltett volna nagyobb csodálkozást és végtelenebb örömöt. A sok balsikert mindenki az ő távollétével magyarázta. Ha Napoleon itthon van — mondták — mindez nem történik. Ez volt az általános felfogás. Partraszállása után jelentést tett a direktoriumnak, szépitve egyiptomi kudarcát és magyarázva visszatérésének okait.

«Egyiptomot sehonnan sem fenyegeti támadás, irja a direktoriumnak. Egyiptom teljesen a miénk. Diplomáciai uton megkeritettem az angol hirlapokat, amelyekből megtudtam Jourdan vereségét Németországban és Scherrerét Itáliában. Nyomban haza indultam a lassu járatu Muron és Carrère fregattokkal. Nem számolhattam a veszedelmes uttal; kötelességem ott lenni, ahol leghasznosabb lehetek s ez lévén meggyőződésem, köpenyembe burkolózva, ugy is haza indultam volna, ha a fregatt nem áll rendelkezésemre. Egyiptomot jó rendben, Kléber tábornok igazgatása alatt hagytam.»

Ebből csak annyi volt igaz, hogy Kléber tábornokot, egyik legmegbizhatóbb tábornokát hagyta hátra Egyiptomban a rend fenntartására. Azonban Egyiptom még távolról sem volt a franciáké. Az meg egyáltalán nem volt igaz, hogy Egyiptomot sehonnan sem fenyegeti támadás. De Napoleonnak e pillanatban épenséggel nem állott érdekében bevallani kudarcát, sőt ellenkezőleg, minden ok amellett szólott, hogy mint diadalmas hadvezér térjen vissza. Annál is inkább, mert távolléte alatt többször terjedt el a hir, hogy meghalt Egyiptomban, vagy angol fogságba jutott, vagy hogy az angol flotta őrködése folytán sohasem tud többé visszatérni Franciaországba. Érthető tehát, hogy ha ilyen körülmények között mégis visszatérhetett, nagy lelkesedés és reményteljes bizalom köszöntötte őt a francia földön.

Hét napig tartott az ut Párisba. Valóságos diadalut volt.

«Nehéz fogalmat adni arról az ujjongó mámorról — irja *Barante* emlékirataiban — arról a határtalan lelkesedésről, amelyet hazatérése támasztott. Azt mondják, hogy az az ünneplés, mellyel utjában fogadták, mandátum volt Franciaország megmentésére. S ez igaz. Azt nem tudhatták, hogy mi a szándéka, azt sem tudták, hogy mi fog történni; de mindenki, a társadalom minden osztálya meg volt győződve, hogy végét szakitja annak a haldoklásnak, amely Franciaországot sorvasztotta. Az emberek ölelkeztek az utcán; tódultak nyomába; törték magukat, hogy közelébe jussanak és hogy láthassák.»

Zima tábornok emlékirataiban pedig ezt olvassuk:

«Szabaditót láttak benne, mikor francia földre tette lábát. Puszta megjelenése remegésbe ejtette a terroristákat. Az összes pártokat készeknek találta arra, hogy diktátori hatalmat adjanak a kezébe.»

Ugyanilyen volt a hangulat Párisban is.

«Hazaérkezésének örömére meghuzták a harangokat és örömtüzeket gyujtottak, irja gróf *Segur* emlékirataiban. A szinházakban megakadt, némelyikben félben is maradt az előadás az éljenzés és hazafias dalok éneklése miatt és a járókelők összeölelkeztek és sirtak örömükben. Egy pillanat alatt megváltozott az egész nemzet képe. A komoly kétségbeesésből átment a kevély és diadalmas mámorba.»

Napoleon egyéniségének nagyszerüsége és a viszonyok rendkivülisége magyarázhatja meg csak ezt a túláradó lelkesedést és ezt a határtalan reménykedést. Azok a diadalok, melyeket Napoleon Olaszországban aratott, egy lángelméjü hadvezér képét oltották a franciák lelkébe. És a sok csapás közepette, amely a francia seregeket Napoleon távolléte alatt az olasz és a német csatatereken érte, szinte önkéntelenül is arra a férfiura terelték a figyelmet, aki husz hónapi olaszországi csatározás alatt diadalról diadalra vezette a francia csapatokat, milliónyi zsákmányt szedett össze hazájának, uj területeket hóditott Franciaország számára és a hadseregnek és a hadsereg révén az államnak és a nemzetnek olyan tekintélyt szerzett a külföldön, mint amilyent hosszu évtizedek óta sem élvezett. Ilyen rendkivüli egyéniséggel már rég nem rendelkezett Franciaország. Egészen természetes tehát, hogy minden reménység ő benne összpontosult és mindenki tőle várta a viszonyok megváltozását.

Ezek a viszonyok, mint emlitettük, nagyon megrosszabbodtak az egyiptomi tartózkodása alatt. Mikor Toulonnál partra száll és elhagyja Franciaországot, béke és nyugalom honolt az országban és békében voltak a Németországban táborozó francia csapatok is. 1799-ben a megtartott választásokon a többség a direktorium ellen nyilatkozott. Rewbell kilépett a direktoriumból és helyét Sièyes foglalta el. A direktorium most két pártra szakadt. Barras Sièyes mellé állott. A parlamentben az ellenzék volt a többségben, amely

heves támadásaival csakhamar visszavonulni kényszeritette a direktorium többségét. Treilhard, Larevelliere és Merlin visszaléptek s helyükbe 1799. junius 18-án, Gohier, Moulin és Roger Ducos léptek. A direktorium többsége Sièyes, Ducos és Barras a parlament mérsékelt elemeihez tartozott, mig a kisebbség a parlament jakobinus ellenzékével tartott. A többséggel tartott Napoleon két fivére, József és Lucián is.

A jakobinus ellenzék a közvéleményt akarta fellázitani és régi mintára, a tömegek segitségével iparkodott számbeli kisebbsége dacára a túlsulyt biztositani magának a kormányzásban. Azonban a tömegek sokat csalódtak, a szabadságeszmékért kiontott vérük dacára folyton koplaltak és okulva ezeken a véres tapasztalatokon, nem voltak többé kaphatók arra, hogy a jakobinusok számára kikaparják a gesztenyét. A jakobinusok és a közvélemény között megszakadt minden összeköttetés és ugy látszott, hogy Sièyes erőskezü kormánnyal csakhamar rendet teremt.

Ez azonban csak ugy lett volna lehetséges, ha a seregek a külföldön diadalt aratnak, vagy pedig ha a kormánynak sikerül olyan reformokat végrehajtani, amelyek rendbe hozzák az állam pénzügyeit. Azonban egyik lehetőség sem következett be. A franciák utolsó seregét, amelyet Joubert tábornok vezetett, szintén megverték az Olaszországban diadalmasan előre nyomuló osztrák csapatok és maga Joubert tábornok is életét vesztette a harctéren. A kormány pedig egyetlen olyan reformot sem volt képes kitalálni, amely az ország nyomoruságos viszonyain s az állam szomoru pénzügyein javitani lett volna képes.

A helyzet tehát Napoleon eltávozása óta kétségbeejtően megrosszabbodott. A direktorium két pártra oszolva tekintélytelenül állt az országban. Az Ötszázak tanácsában széthuzás és visszavonás kapott lábra. A kisebbség a legdurvább hangon inzultálta a többséget és a minisztereket. A közvéle-

mény pedig reménytelen csüggedéssel nézte a fejleményeket. A gazdasági viszonyok mód felett megrosszabbodtak. A pénzhelyettesitő államjegyek, az ugynevezett assignáták vásárlási képessége csökkent. Az élelmiszerek ára megdrágult. A kereskedelem a folytonos háboruskodás folytán nem fejlődhetett. A kereskedelmi hajók az ellenséges országok folytonos zaklatásai miatt nem közlekedhettek szabadon. Igy az egész országban nem volt egyetlen katonai vagy kormányzói tekintély sem, amely képes lett volna urrá lenni a pártok felett és tudásával és hatalmával képes lett volna rendet léptetni a duló anarchia helyébe.

Ilyen viszonyok közt tér vissza Franciaországba Napoleon. Megérthető az a reménykedő lelkesedés, amellyel fogadják és az az ujjongó bizalom, amely tőle várja a viszonyok jobbra fordulását. Elvégre, ha az ő vezérlete alatt csak diadalok teremnek a francia fegyverek számára, ellenben a többi tábornokok minden csatát elvesztenek, ha ő ujabb és ujabb milliókat képes beszállitani az állampénztárba, a többi tábornokok és direktorok ellenben milliókat és milliókat költenek, akkor a mérleg igazán Napoleon javára tüntet fel nagy egyenleget. Ha egyéniségének varázslatos erejével és diadalmas csatáival nem is tudott volna magának olyan hatalmas népszerüséget szerezni, ebben a kétségbeejtő pillanatban a közvélemény nem fordulhatott volna más felé, mint az ő személye felé. Mert egyáltalán nem volt senki e pillanatban, aki alkalmas lett volna arra, hogy a szerencse rudját megforgassa és rendet teremtsen ugy a harctéren, mint az ország belsejében.

Napoleon teljesen tisztában volt mindezzel és meglepő ügyességgel használta ki a helyzet minden kinálkozó előnyét. Két évvel később büszkén mondotta *Remusat* asszonynak, hogy egész életében nem viselkedett helyesebben, mint ezekben a napokban. Senkivel sem tartott és mindenkivel tartott.

Barátságot mutatott hivei iránt, de azért titokban a jakobinusok vezéreivel is tárgyalt, sőt meghallgatta a Bourbonok ügynökeit is. Igyekezett, hogy idő előtt meg ne unják őt a tömegek. Ellenben mindent elkövetett, hogy fokozza a nép kíváncsiságát és érdeklődését. Ezzel a taktikával elérte azt, hogy minden párt azt hitte róla, hogy hozzá huz és minden párt arra törekedett, hogy ő álljon a kormányzat élére.

IX. FEJEZET.

Brumaire 18.

Most már végleg elhatározta magában, hogy megszerzi magának a hatalmat bármi áron is. Hogy milyen párttal fog tartani, az egészen mellékes volt előtte, egyelőre csak az volt fontos számára, hogy megszerezze a hatalmat. Ha a hatalom a kezében lesz, majd lesz programmja is. Ügyes taktikájával első sorban lehetetlenné akarta tenni azokat, akik multjuknál és népszerüségüknél fogva remélhették, hogy egy esetleges alkotmányváltozás esetén a hatalmat kezükbe kaparithatják. Egészen elpártol Barrastól és mindjobban közeledett Sièyeshez, mert emennek igénytelensége kevésbbé volt veszedelmes számára.

Sièyesnek az volt a meggyőződése, hogy az ország helyzetén csak az alkotmány gyökeres megváltozása segithet. Uj alkotmánytervet dolgozott ki, melynek értelmében öttagu direktorium helyébe tiz évre választandó két vagy három konzul lép, akik mellett egy örök időre választandó szenátus és az általános választói jog alapján alakuló parlament gyakorolja a törvényhozó funkciókat.

Minthogy ennek az alkotmánytervezetnek a keresztülvitele tulajdonképen öngyilkosság volt ugy a direktorium, mint az Ötszázak tanácsa számára, kétségtelen volt, hogy a

terv csak államcsiny segitségével vihető keresztül. A radikális elemek aligha egyeztek volna bele, hogy a forradalmi alkotmány maradékán ilyen gyökeres és konzervativ változtatás eszközöltessék és tiz évvel a monarchikus államforma megszünése után, ismét olyan alkotmányt kapjon Franciaország, amely állandósitja a kormányhatalmat és a kormány befolyásától teszi függővé a törvényhozói testületet. Tisztában volt azzal, hogy e pillanatban csak igen erős kormányhatalom képes az ország feldúlt rendjét helyreállitani. Minthogy azonban a radikálisokkal tartott Jourdan, Augereau és Bernadotte, a legbefolyásosabb három tábornok, a terv csak ugy volt keresztül vihető, ha akad egy még népszerübb tábornok, aki hármukkal szemben a hadsereget az alkotmány megváltoztatására megnyerni képes.

Sièyes először Joubertre, majd Macdonaldra gondolt, de Joubert időközben meghalt és Macdonald nem fogadta el a missziót, melyet Sièyes neki szánt. Ekkor Bonapartera gondolt, aki épp akkor tartotta diadalmas bevonulását Párisba.

Bonapartet öccse Lucián avatta be Sièyes terveibe. Napoleon elvállalja a missziót. Nem ért ugyan mindenben egyet Sièyes terveivel, de e pillanatban nem az volt a fontos számára, hogy céljának és meggyőződésének minden részlet megfelelő legyen, hanem az, hogy végre elkövetkezzék az alkalom, amidőn érett gyümölcsként hull a kezébe a kormányzat főhatalma. Erre pedig a tervezett államcsiny alkalmasnak látszott.

Megtettek minden előkészületet, hogy brumaire 18-án sikerrel hajtsák végre tervüket. Napoleon csak legmeghittebb katonáit avatta bele a titokba. A megbizhatóbb tábornokok parancsot kaptak, hogy csapataikkal különböző hamis ürügy alatt jőjjenek Párisba, szálljanak meg egyes előre kijelölt fontosabb pozíciókat. A néphez intézendő manifesztumokat fogalmaztak és nyomattak ki előre és titokban, de nagy gonddal készültek az államcsiny végrehajtására.

A direktoriumból csak Roger és Ducos volt beavatva a titokba. Barras hivatalosan nem tudott semmit a dologról. De titokban mindenről értesitették a kémei. Azonban óvatosságból semmit sem tett a terv megakadályozására. A másik két direktor, Moulin és Gohier semmiről sem értesültek.

November 9-én (brumaire 18-án) reggel hét órakor kezdődött az Öregek tanácsának ülése. Az előre megállapitott terv szerint a beavatottak egyike, *Regnier*, nyomban szót kért s azt javasolta, hogy a törvényhozás tegye át székhelyét Saint-Cloudba, ahol másnap mindkét testület ülést tartson, de addig egyik se tanácskozzék és hogy Bonaparte tábornok bizassék meg a határozat végrehajtásával és a kamarák biztonságának fenntartásával. Hogy Bonaparte e megbizatást teljesithesse, a törvényhozás, a törvényhozó testület, valamint a nemzeti gárda parancsnokságát ráruházza és kinevezi a párisi helyőrség teljhatalmu parancsnokává.

A cél az volt, hogy eltávolitsák Párisból a törvényhozó testület két házát, a helyőrségre való rendelkezés jogát Bonapartera ruházzák, az Öregek tanácsának hozzájárulásával, ha kell, szép szóval, ha kell, erőszakkal is rákényszeritsék az Ötszázak tanácsára az alkotmánynak Sièyes tervei szerint való átalakitását. A parancs végrehajtásához nagy energiára és nagy szerencsére volt szükség. Energia nem hiányzott Bonaparteból. A szerencse pedig ebben az időben még nem hagyta el soha. Hisz ő maga mondta mindig: «Én a szerencse fia vagyok!»

Az volt valóban. A szerencse és véletlen megtermette a gyümölcsét. Az Öregek tanácsának ülésezése alatt Bonaparte, ki lakásában várta a fejleményeket, lóra ült és egész kiséretétől követve, a tuilleriákhoz lovagolt, ahol az Öregek tanácsa tartotta üléseit. A direktorok közül Sièyes és Roger kisérték. Vele voltak főtisztjei és hadsegédei, akik be voltak avatva a tervbe. Bonaparte minden bejelentés nélkül lépett az Öregek tanácskozó termébe, ahol pár szót intézett a tör-

vényhozókhoz és készségét jelentette ki, hogy leteszi az esküt és eleget tesz az Öregek megbizatásának.

Még csak az Ötszázak tanácsának hozzájárulását kellett a határozatokhoz megszerezni. Bonaparte Lucián, az Ötszázak tanácsának elnöke, ezt nagy ügyességgel végezte. Felolvastatta az Öregek tanácsának határozatát és mielőtt még valaki szólhatott volna, az általános meglepetés és elképedés közepette berekesztette az ülést.

Ezzel az első és legfontosabb lépés megtörtént. Napoleon kezébe kapta a párisi helyőrséget, amely körülbelül tizezer főre rugott. Már pedig tudjuk, hogy tizezernyi sereg mit jelent Bonaparte tábornok kezében. Ezt ő maga is nagyon jól tudta. Azonban egyelőre nem a fegyveres hatalom segitségével akart célhoz jutni, hanem az alkotmányos tényezők hozzájárulásával. De magában elhatározta, hogyha szép szóval nem tudja keresztül vinni terveit, nem riad vissza attól sem, hogy a fegyveres hatalom segitségével mozditsa elő érdekeit.

Azonnal szemlét tart a katonaság felett. Átveszi a parancsnokságot s azután a politikai hatóságok meghóditására gondol. A legnehezebb feladat a direktorium három tagjának eltávolitása volt. Ezek között első sorban Barras-é. Az ő lemondását kellett mindenáron kicsikarni. A másik kettő szürke igénytelen ember, kik kétségtelenül követni fogják Barras példáját. A dolog azonban nehezen ment. Barras makacskodott. Napoleon azonban jól tudta, hogy jelleme gyengébb akaratánál s erre a gyengeségre épitve egy millió frankot ajánlott fel neki lemondásáért. A pénz megtette hatását: Barras lemondott, de ellensége lett Napoleonnak. Emlékirataiban mérhetetlen gyalázattal beszél Napoleonról, aki letaszitotta őt a hatalmáról, jóllehet ő volt az, aki Napoleon pályájának első nehézségeit eltávolitotta az utból és alkalmat adott neki arra, hogy tehetségeit a harctéren érvényesithesse.

Barras lemondása a másik két direktor lemondását vonta magával. Gohier, aki szerelmes volt Bonaparte feleségébe és teljesen Jozefin befolyása alatt állott, a tábornokné első szavára aláirta a lemondó levelet. Moulin még egy ideig dohogott, de aztán ő is megadta magát sorsának. Franciaországnak nem volt többé direktoriuma.

Most már a második lépés következik. Meg kell szerezni a két kamara hozzájárulását az alkotmány megváltoztatásához is. Ez már nehezebb feladat volt.

Az előző nap határozatához képest a két kamara képviselői összegyültek Saint-Cloudban, hogy az Öregek határozatához képest megtartsák üléseiket. Az ülésezések helyéül az egykori királyi kastély volt kiszemelve. Az egykor pompával berendezett épület üres és kihalt volt. A forradalom kormánya elhordatta a butorokat s a királyság iránti borzalomtól eltelve lakhatatlanná igyekezett tenni a hatalmas palotát. Most nagy hirtelenében be kellett ujra rendezni, hogy a kamara megtarthassa üléseit. Az Öregek az első emeleten, az Ötszázak pedig a téli kert narancsligetében gyülekeztek. Várakozással teljes izgalommal lesték az Ötszázak az elkövetkezendőket.

Egész Páris tudta már, hogy nagy események vannak készülőben. A katonák folytonos felvonulása, az Öregek tanácsának előző két napi határozata, a törvényhozók testületének Saint-Cloudba való áthelyezése olyan rendkivüli körülmény volt, amely nagymértékben izgatta a közvélemény kiváncsiságát. Mindenki felvilágositást kért, de kevesen kaphattak.

Az Ötszázak tagjai, különösen az ellenzéki tagok nagyon fel voltak háborodva az elnökség előző napi eljárása miatt, mikor tanácskozás nélkül berekesztették az ülést és senkinek sem adtak módot hozzászólni az Öregek javaslataihoz. Az izgalom még növekedett, mikor csapatok is megjelentek

a kastély előtt. Már összeesküvésről beszéltek és kiadták a jelszót, hogy a törvényhozó testületet veszedelem fenyegeti.

Délután egy órakor kezdte meg a két kamara ülését. A legnagyobb izgalom az Ötszázak tanácsában volt. A beavatottak egyike lépett a szószékre, hogy elfogadásra ajánlja az alkotmány megváltoztatását. A radikálisok azonban a szavába vágtak.

«Nem kell a diktatúra! Le a diktátorokkal! — hangzott a terem minden részéről. A jakobinus vezérek nyomban elhatároztatták a többséggel, hogy az összes jelenlévők tartoznak letenni az esküt az alkotmányra. Hiába igyekeztek a beavatottak meghiusitani ezt a határozatot, a kisebbség meggyőződésből, a másik rész pedig félelemből csatlakozott a határozathoz és letette az esküt az alkotmányra. Most már nyilván való volt, hogy az Ötszázak tanácsában nincsen többsége Bonapartenak. Az államcsinyt alig lehet békében végrehajtani. Lucián felfüggesztette az ülést, hogy bátyjával tanácskozzék.

— Végeznünk kell! — mondta Napoleon néhány pillanatnyi gondolkodás után. És tisztjeitől körülvéve az Öregek tanácsa termébe lépett. Nyomban szót kért. Elmondja, hogy a köztársaság alá van aknázva és ő az Öregek tegnapi határozatának eleget teendő, megjelent, hogy megvédelmezze a köztársaságot. Nem célja, hogy Cézár vagy Cromwell szerepét játsza el, nem az ország szabadságát akarja elnyomni, mert ha ezt akarta volna, ugy már elégszer lett volna rá alkalma, mikor diadalmas hadsereggel tért vissza hazájába, de azokat a veszedelmeket akarja elháritani, melyek a köztársaságot fenyegetik.

— És mi lesz az alkotmánnyal? — kérdé egy bátortalan hang a hátsó sorokból.

— Az alkotmány? — feleli Napoleon. — Az alkotmányt ti sértettétek meg fructidor 18-án, floreál 22-én és prairiál 30-án. Ez az alkotmány nem válhat többé javunkra, mert senki sem

tiszteli. Keresni kell tehát a módot, amellyel mindenki visszanyerheti szabadságát, de amelyet eddig a direktorium nem tudott megadni senkinek.

Többen megkérdik, mik azok a veszedelmek, amelyek az alkotmányt fenyegetik, Napoleon kitérőleg, majd valótlanságokkal felel. Azt mondja Barras és Moulin merényleteket terveztek ellene és az alkotmány ellen. Részleteket követeltek. De Napoleon nem mond többet. Majd az ajtó előtt álló granátosokhoz fordult és lángoló szavakkal aposztrofálva őket, felszólította, hogy tartsanak ki a haza és a szabadság mellett, ha a külföldről bérelt összeesküvők ellene törnének.

Már nem tudta megőrizni nyugalmát. Szinte magánkivül orditotta katonáihoz intézett szavait.

«Senki se felejtse el, hogy engem a háboru és a szerencse istene kisér utaimon!» — szólott szinte magánkivül katonáihoz.

Titkára, Bourienne, szinte megdöbbenve ez exaltált beszédtől, fülébe sugja urának:

«Tábornok, ön már nem tudja mit beszél!» — és gyöngéd erőszakkal leszoritotta őt az emelvényről.

A gyülést eredmény nélkül felfüggesztették. A többség egykedvüen, idegenkedve nézte a történteket. A dolgok rosszul folytak. De még rosszabbul az Ötszázak tanácsában. Itt felolvasták Barras levelét és azt határozták, hogy személyes megjelenésre kötelezik Barrast, adja elő lemondásának okait. E határozat közben lép a terembe Bonaparte, karddal az oldalán, könnyü lovagló ostorral kezében, mögötte néhány tisztje és néhány granátos.

Bonaparte az általános megdöbbenés közepette az elnöki emelvény felé tart. Senki sem tudja, mit akar és senki sem tudja, mit kell tenni. A jakobinusok azonban csakhamar feltalálják magukat és felbőszülve kiáltják a terembe:

— Katonaság hatolt be, merénylet készül ellenünk! — A jakobinusok legnagyobb csoportja hevesen gesztikulálva

Bonaparte felé rohan. Egy pillanatig farkasszemet néznek egymással. A következő pillanatban azonban néhány dühös jakobinus ráveti magát Bonapartera és torkon ragadja, sőt néhányan állitólag meg is ütik és az ajtó felé szoritják. Nagy pánik támad, Bonapartet kihozza sodrából a nem várt fogadtatás és a brutális támadás hatása alatt, nyilván szégyenében elveszti eszméletét és élettelenül hull egyik granátosa karjaiba. A levegőre viszik, a többség pedig folytatja a tanácskozást.

«Számüzni kell! Törvényen kivül kell helyezni!»

Némelyek inditványt adnak be, amelynek értelmében Bonaparte megfosztandó a helyőrség parancsnokságától. Némelyek azonnali szavazást, azonnali határozatot követelnek. Bonaparte Lucián, az elnök azonban elhagyja helyét, a szószékre lép és magyarázni igyekezik Bonaparte eljárását.

Bonaparte ezalatt időt nyer, meggondolhatja magában, mit kell tennie. Lóra ül és a parlamenti őrségen keresztül vágtatva, a sorcsapatokhoz lovagol és gyujtó beszédet intéz hozzájuk. Elmondja, hogy merénylet történt ellene a törvényhozó testület termében és hogy idegen összeesküvők, idegen pénzzel felbérelt merénylők megtámadták és le akarták őt gyilkolni, mert megvédelmezte az alkotmányt. Megmutatja arcán a sebhelyeket katonáinak és ellenállásra buzditja a csapatokat.

Közben Lucián felfüggeszti az ülést, lóra pattan és szintén megjelenik a csapatok előtt, beszédet intéz hozzájuk és mint az Ötszázak tanácsának elnöke a hadsereg védelmét kéri a merénylőkkel szemben.

«Aki ellenáll, azt öljétek meg! — orditja Napoleon. — Kövessetek, mert én a nép istene vagyok!...» — és már megint elragadtatta volna magát, ha Lucián nem vág közbe és el nem hallgattatja.

A katonák azonban mozdulatlanul állottak. Veszedelmes pillanat volt. Ha a katonák a lelkesitő beszédre nem hajlanak,

ugy a terv nem sikerül és Bonaparte csufos kudarcot vall. Minden attól függ tehát, milyen álláspontra helyezkednek a csapatok. A katonák esküt tettek az alkotmányra és most arról van szó, hogy az alkotmány legfontosabb tényezője, a népképviselet kamarái ellen vonuljanak. Lucián észrevette habozásukat, de feltalálta magát. Kirántotta kardját és Napoleon mellének szegezve, megesküdött, hogy ő lesz az első aki szivébe döfi kardját, ha valaha is veszélyezteti a franciák szabadságát.

Ez hatott. A katonák magasra emelték szuronyaikat és «éljen Bonaparte!» kiáltásba törtek ki. A kocka eldőlt. Mihelyt a csapatok Napoleon mellé állanak, az Ötszázak tanácsának hatalma gyenge lesz ahhoz, hogy feltartóztassák Napoleont utjában. Murat tábornok a katonák élére áll és behatol a képviselők tanácstermébe. A képviselők egyrésze menekül, némelyek az első felszólitásra eltávoznak, aki pedig ellenáll, azt a granátosok erőszakkal kicipelték a teremből.

A terv sikerült. Az Öregek tanácsa az Ötszázak szétveretését látván, nyomban elnapolta a kamarákat, ideiglenes kormányt szervezett, amelynek élére egyelőre három konzult állitott. (Sièyes, Ducos és Bonaparte.) Azután összeterelték az Ötszázak gyülekezetének Napoleonnal rokonszenvező csapatát, akik Lucián elnöklésével kimondották, hogy az Ötszázak mindenben csatlakoznak az Öregek határozataihoz. Az államcsinynek ilyen módon megszerezték az alkotmányszerü látszatot is, és a három konzul, nemcsak a fegyverek hatalmánál, hanem a törvényhozás két testületének nem egészen szabályszerü, de a közvélemény számára eléggé formaszerü határozata alapján átvette a kormányzói hatalom gyakorlását.

A direktorium korszaka véget ért.

A granátosok boldogan énekelték a forradalom dalát: *Ca ira! Ca ira!* És valóban azt hitték, hogy megmentették az alkotmányt.

X. FEJEZET.

Az első konzul.

Páris nyugodt maradt és a hatóságok semmi kifogást sem tettek az uj kormány hivatalba lépése ellen. Egynéhány lármás jakobinus ujságon kivül, senki sem emelt kifogást. Abszolut nyugalom fogadja a helyzet megváltozását. A szinházak tele vannak, az emberek nyugodtan végzik foglalkozásukat. Az első napon már az volt a legfőbb igyekezete mindenkinek, hogy az uj kormány közelébe férkőzhessék. Akik nem lakhattak jól a direktorium kormánya alatt, most azon buzgólkodtak, hogy hivatalhoz, álláshoz, jó keresethez jussanak a konzuláris kormányzat alatt és Bonaparte csakhamar azon veszi magát észre, hogy nagy és lelkes tábor veszi körül, amely kész őt szolgálni. Nem azért mert lelkesedik Bonaparteért, hanem azért, mert lelkesedik az állásért, a rangért, a kitüntetésért. A forradalomból már rég kiábrándultak az emberek és a folytonos csalódás megtanitotta őket arra, hogy le kell szakitani minden pillanat gyümölcsét. Az a nagy lelkesedés, az a nagy vérontás, amely a forradalom első éveit oly borzalmasakká, sok tekintetben szörnyüvé tette, egészen eltünt. És miután az emberek észrevették, hogy a kenyér egyformán drága és a megélhetés egyformán nehéz,

akár Mirabeau, akár Danton, akár Robespierre, akár Barras, vagy Bonaparte áll a kormányzat élén, közönyösek lettek az alkotmány és a kormányrendszer folytonos megváltozása iránt. «Talán majd jobb lesz az uj kormány alatt» — gondolta mindenki és belenyugodott a történtekbe.

«A nép annyira fáradt és annyira megundorodott a forradalom szörnyüségeitől és ostobaságaitól — irta Brickmann, a svéd követ, — hogy mindenki meg van róla győződve, hogy bármilyen is a változás, csak előnyére lehet az országnak. A társadalom minden osztályában csufolkodnak a demagógok hősködésén és minden oldalról követelik elkergetésüket. A royalisták Bonaparteval tartanak, mert azt hiszik róla, hogy a dolgok régi rendjét fogja visszaállitani. A közömbösök vele vannak és őt tartják legalkalmasabbnak arra, hogy visszaadja az ország békéjét. A felvilágosult köztársaságiak pedig, jóllehet reszketnek a jelenlegi államformáért, sokkal inkább örülnek egyetlen tehetséges ember kormányzásának, mint egész tömeg intrikus garázdálkodásának.»

Ilyen volt a hangulat és minthogy a forradalom óta az események igazi mozgatói, a tömegek, semmit sem kaptak aminek haszna és előnye kézzel fogható lett volna, csak természetes, hogy ezek a tömegek minden változást azzal a reménységgel fogadtak, hogy talán majd most következik el végre a jólétnek és boldogságnak az a korszaka, amely után annyira áhitoztak és amelynek a reménységéért annyiról lemondtak, és annyi vért ontottak Páris utcáin.

A közbizalom Napoleon felé fordult és Napoleon mindent elkövetett, hogy a közvélemény ne csalatkozzék benne. Most már nem kerülte, hanem hajszolta a népszerüséget. Elment a kórházakba, hogy meglátogassa a sulyos betegeket. Felkereste a tudósokat; elment az akadémiába, gyakran járt szinházakba és az utcán megszólitott embereket s elbeszélgetett velük. Sokat beszéltet, sokat irat magáról. Amnesztiát

is ad. Maga megy el a fogházakba, hogy a megszabadult foglyoknak örömét lássa. Minden igyekezete az, hogy a közönség ő benne ne az abszolutizmusra törekvő katonai diktátort lássa, hanem valóban a népért és a haza javáért dolgozó kormányférfiut.

Bonapartera nagy feladatok várnak. Az ország siralmas helyzetben volt és mivel két konzultársa valósággal eltörpült mellette, minden gond az ő nyakába szakad.

Mindenekelőtt az uj alkotmány tervezetét dolgoztatta ki Sièyes-vel. Ennek a tervezetnek az értelmében az állam élén az első konzul áll, aki a kormány feje és a végrehajtó hatalom ura. Az első konzult tizévenként a szenátus választja és ujból választható. Az első konzul nevezi ki a minisztereket, a nagyköveteket, a tábornokokat és a főbb tisztviselőket. És mivel Bonaparte tudta, hogy első konzullá nyilván őt fogják megválasztani, volt rá gondja, hogy az alkotmánytervezet minél nagyobb hatáskörrel ruházza föl az első konzult. Az a bizottság, amelyet az öregek tanácsa az alkotmánytervezet kidolgozására kiküldött, engedelmes eszköznek bizonyult Bonaparte kezében és mire a tervezet elkészült, olyan alkotmány állott a közvélemény előtt, amelyben konzuli néven ugyan, de abszolut teljes jogokkal rendelkező férfiu állt a kormányzói hatalom élén.

Minthogy az uj tervezet szerint az első konzulé a főhatalom, a két konzultárs pedig valóságos árnyékhatalom mellette, sem Sièyes, sem Ducos nem akarta vállalni ilyen körülmények között a konzulságot és lemondott. Helyükbe *Lebrun* és *Cambacérès* került, elismert financier az első, kiváló jogtudós a második.

Karácsony első napján már megtartották az uj alkotmányban meghatározott törvényhozó tervezetek első ülését és ezen a napon bocsátotta ki az első konzul a néphez intézett proklamációját, amelyben népszavazás alá bocsátja

az alkotmány tervezetét és az ő első konzullá történt megválasztatását. A népszavazás megkoronázta az ő sikerét. Több mint három millió választó szavazott igennel és csak néhány száz mondott nemet. A nép tehát jóváhagyta az államcsinyt és Bonaparte joggal mondhatta, hogy nem fegyvereinek hatalma, hanem az ország egyhangu választása ültette őt Franciaország kormányzói székébe.

Most már semmi sem látszott elérhetetlennek Napoleon szemében. Már a császári koronáról álmodozik és minden számitása az, hogy a konzuli székből Franciország trónjára kerüljön. Utját a hadiszerencse egyengette eddig és nevét hadi diadalai aranyozták be a közvélemény előtt. Katonai talentuma emelte magasba és katonai talentumával akart ezután is még magasabbra emelkedni.

Egyelőre azonban két veszedelem fenyegette az országot: a külellenség és a belső pénzügyek züllöttsége. Mind a kettőn háboruval akart segiteni Napoleon. Leveri az ellenséget és a hadisarcból fogja rendezni az állam pénzügyeit. Elvonja a figyelmet a belső viszonyok ziláltságától és nemzeti üggyé téve a háborut, a legteljesebb erőkifejtésre fogja serkenteni az országot. Elsősorban Olaszországot akarja visszaszerezni és az osztrákokat akarja kiüzni. Minthogy az osztrákok elbizakodva előrenyomultak egészen Nizzáig és Bonaparte elodázhatatlannak tartja a közbelépést és mozgósitani kezdi a francia sereget az olasz harctér felé.

Vakmerő terv fogamzik meg agyában. Meg akarja előzni az osztrákokat és mielőtt még a Genua és Milanó között felállitott osztrák csapatok segitségére osztrák haderő érkezik, a harctéren akar teremni és túlerővel akarja tönkretenni az osztrák sereget. E célra a legrövidebb utat választja, mely az Alpeseken át vezet Olaszországba. Azt a stratégiát választja, amelyet valaha Hannibal s amelyet előtte két évvel kisebb arányokban egy francia sereg is megkisérelt. Olyan

vállalkozás volt ez, amelyre annak a kornak egyetlen hadvezére sem mert volna vállalkozni. De Bonaparte nem riadt vissza tőle és zsenialitásával valóban célt is ért.

Leirhatatlan viszontagságok és nyomoruság közepette átvezeti seregét a hólepte Alpokon. 1800. május 14-én indul utra az első csapat és már május 22-én elérte az egész sereg az Alpok legmagasabb csúcsait. Csak a legvégsőkig fokozott lelkesedés képes erre és Bonapartenak katonái felett birt óriási befolyását jellemzi, hogy a sereg minden zugolódás nélkül, valósággal lelkesedve vállalkozott erre a nyaktörő utra.

A meglepett osztrák sereg nem tud ellenállani és junius 2-án Bonaparte bevonul ujból Milanóba. Napoleon pihenés nélkül követi, üldözi az osztrák seregeket. Az osztrákok *Marengónál* foglalnak hadállást és itt akarják bevárni a franciák támadását. Napoleon nem ismerte fel azonnal a helyzetet. Azt hitte, csak kisebb csapattal áll szemben. De beismervén tévedését, követeket küld *Desaix* tábornok után, akit más rendeltetéssel másfelé küldött, hogy ne folytassa utját, hanem azonnal térjen vissza és támadja hátba az osztrákokat. Ez nagyon helyes rendelkezés volt, mert a franciák az osztrák haderővel szemben nem tudtak helyt állani és délután öt órakor már kétségtelen volt, hogy az osztrákok Marengónál diadalmasan legyőzték a franciákat és ezzel az első érzékeny csapást mérték az első konzulra.

A helyzet azonban csakhamar megváltozott. Este hét óra tájban, mikor az osztrák katonák már elpihentek és soraik felbomlottak, egyszerre csak ágyudörej hangzik és Desaix egész haderejével a rendetlenül táborozó osztrákokra veti magát. Pokoli pánik támad. A lovasok megfordulnak és hanyatt-homlok menekülnek a franciák elől. A menekülő osztrák lovasok láttára a gyalogság elhajitja fegyverét és mindenki menekül arra, amerre biztos és szabad utat talál. A Bormida partjain lovasság és gyalogság egy csomóba

tömörül; az átkelés a megdagadt folyamon nagyon nehéz, ugy hogy az üldöző francia lovasság ezrével fogja el a menekülőket, vagy fullasztja a Bormida vizébe.

A csata, amelyet öt órakor az osztrákok megnyertek, este hét órakor a franciák döntő diadalával végződött. A bátor Desaix a harctéren lelte halálát. Bonaparte legnagyobb diadalainak egyikét aratta. És habár Desaix közbelépése döntötte is el a csatát, az érdem oroszlánrésze Bonaparteé, aki idejekorán felismerve a helyzetet, a harctérre dirigálta Desaix csapatait.

A megrémült osztrák hadvezér nyomban fegyverszünetet kért, amit Napoleon azzal a feltétellel, hogy az osztrák csapatok a Mincio folyó mögé tartoznak visszavonulni és a Mincio folyó területén minden a franciák hóditmánya lesz, el is fogadott. Felső-Olaszország nagyrésze tehát már ismét az ő kezében volt. Az elpártolt olasz tartományokra nagy hadisarcot ró ki és ismét egész garmadákban vándorol az arany Franciaországba, hogy enyhitse azt a nagy inséget, amely nemcsak az állami pénzügyekben, de az egész országban tapasztalható volt. O maga is Párisba siet, mert megtudja, hogy a ravasz és önző Talleyrand intrikálni kezdett ellene. Talleyrand arra számitott, hogy Napoleon az olasz harctéren csatavesztes lesz és ennek folytán Franciaországban is elveszti befolyását. Ugy tervezte tehát, hogy ebben az esetben Carnot, vagy Lafayette lesz az első konzul. Napoleon azonban Párisban való megjelenésével azonnal szétszakitotta az intrika gyönge szálait. Azután teljes erővel hozzáfogott olaszországi diadalainak diplomáciai kihasználásához.

Ez azonban nem ment könnyen. Anglia bátoritotta Ausztriát és a britt kormány mindent elkövetett, hogy Olaszország és Ausztria segitségére lehessen. Az osztrákoknak azonban nem volt hadvezérük és ha lett volna is, az

udvari intrikák mindig valamely tehetetlen főherceget állítottak a hadak élére, aki a maga tudatlanságában rendesen azt az utat választotta, amely a biztos pusztulásba vezet.

Napoleon tehát egyelőre kénytelen volt folytatni akcióját a csatatéren, hogy fegyvereinek szerencséjével csikarja ki a diplomáciai sikert. A francia csapatok egymásután kényszeritették az osztrákokat, hogy feladják legerősebb váraikat. Az osztrákok már az Innig voltak kénytelenek visszavonulni. Belátták, hogy a harctéren nem boldogulnak Napoleonnal. Elküldték tehát legügyesebb diplomatájukat, Cobenzlt, hogy tárgyaljon a béke feltételeiről Napoleonnal.

Hónapokon át folytak a tárgyalások anélkül, hogy Napoleon csak egy pillanatra is késleltette volna seregeinek előrehaladását. Nemcsak Olaszországban, hanem Németországban is előrenyomultak a francia katonák. És a béketárgyalásoknak alapját mindig megváltoztatták azok az események, amelyek a harctéren történtek. Az osztrákok helyzete a zöld asztalnál is mindig rosszabbodott s Napoleon minden ujabb diadalt alaposan kiaknázott. Minél rosszabbul állott az osztrákok dolga, annál engedékenyebb lett az osztrák követ. Még novemberben Cobenzl az Ogliot jelölte meg Ausztria olaszországi határvonalának. Decemberben már a Mincionál tartott, mikor pedig Moreau Hohenlindennél megverte az osztrákokat, kénytelen volt az Etsch-ig visszavonulni.

Végre 1801. február kilencedikén aláirta Ausztria nevében a hires *lunevillei* békét, mely a campoformioi békénél is megalázóbb feltételeket foglalt magában. Nemcsak egész északi Olaszország, hanem Közép-Olaszország, sőt Toszkána is a franciák birtokába jutott és Ausztria még Németországba érő területeinek nagy részéről is kénytelen volt lemondani. Franciaország németországi határa a Rajna lett és a Rajnán innen eső fejedelemségek Franciaország hűbéresei lettek.

Napoleon büszke lehetett diadalára. Amit egyiptomi tartózkodása alatt utódai elrontottak, azt néhány hónap alatt még nagyobb szerencsével sikerült visszahóditania. A közvélemény hősként ünnepelte és kitörő lelkesedéssel fogadta, bárhol megjelent. Most azonban Napoleon nem a közvélemény megnyerésével, nem népszerüségének fokozásával foglalkozott, hanem első sorban azzal törődött, hogy kivivott diadalait állandósitsa és hogy sikerét biztositsa. Szövetségeseket keresett. Elszigetelni akarta európai ellenségeit első sorban Angliát, mely folyton bujtogatta ellenségeit. Szövetséget kötött Spanyolországgal, ahol a királyné uralomra vágyó és Napoleonnak rokonszenvező kegyeltje, Godoy hatalma alatt állott s keresztül vitte, hogy Spanyolország teljesen elpártolt Angliától és Franciaország mellé állt. Barátjává tette I. Pál cárt, aki gyülölte a forradalmat és minden erejével azon volt, hogy Franciaországban helyre álljon a legitimitás rendje és a monarchikus államforma. Ő Napoleonban vélte megtalálni azt a férfiut, aki előbb-utóbb meg fogja valósitani az abszolutizmust és egyeduralmával együtt visszaállitja a régi rendet, régi intézményeivel egyetemben. Tetszett neki Bonaparte és nemcsak hogy szivesen látta, hanem kereste az alkalmat, hogy közeli ismeretségbe jusson vele.

A köztársaság ilyenformán a leggyülöltebb, a legabszolutabb uralkodók szövetséges társa lett, aminek példája később a mi napjainkban megismétlődött. A cár Anglia ellen lépett akcióba és rávette Dániát, Svédországot, majd később Nápolyt is, hogy egyezzenek meg Napoleonnal, foglaljanak állást Anglia ellen. A siker teljes volt. Az a koalició, amelyet néhány hónap előtt Anglia hozott össze Napoleon ellen, azt most Napoleon hozta össze Anglia ellen.

Igyekezett egyezségre lépni a pápával is. Más államfő eljárását a pápával szemben lényegesen korlátozta a vallásos erő. Napoleon lelkét azonban a vallásos érzület alig érintette.

Az ő szemében a vallás épp oly politikai eszköz volt, mint a forradalom bármely eszméje, a szabadság vagy az egyenlőség; és ha a vallást ki tudta használni politikájának érdekében, akkor a vallással épp ugy kereskedett, mint más politikai vagy bölcseleti meggyőződéssel. A vallás nem lelki szükséglete volt, hanem csak eszköz politikai céljainak elérésére. Amikor észrevette, hogy a néptömeg rokonszenve azért is elfordult a direktoriumtól, mert ez semmi sulyt sem helyezett a nép vallásos szükségletének kielégitésére, ugy gondolta, hogy ő ezt az érzületet is felhasználja népszerüségének növelésére.

«Nekünk nincs sok vallásos érzésünk, de a népnek szüksége van reá.»

«Ami engem illet, én a vallásban nem az emberré válás titkát, hanem a szociális rend titkát látom. Az égi hatalomban való hithez az egyenlőség eszméjét kapcsolom, amely megakadályozza, hogy a szegény megölje a gazdagot.»

«Ha én valamely vallást volnék kénytelen követni, ugy én a napot imádnám, mert ez az élet forrása és a valóságos földi isten.»

Körülbelül ilyenformán nyilatkozott akkoriban a vallásról. És ez a nyilatkozata tett tanuságot arról, hogy nem valami nagy áhitattal nézte a pápa személyét.

A pápával szemben használt politikáját egyedül és kizárólag politikai szempontok irányitották. Mikor észrevette, hogy a közvélemény kezd megváltozni és kezd visszatérni a vallásos szertartásokhoz, nem lépett fel erőszakkal a pápa ellen és egyelőre még nem kényszeritette arra, hogy átadja egyházi birtokait. Sőt ellenkezőleg. 1801. junius 17-én megkötötte vele a hires egyházi konkordátumot, amely eltörölte a forradalom egyik legnagyobb eredményét, az 1790-ben hozott egyházi törvényeket és a katholikus vallást ujra a franciák államvallásának jelentette ki. Elismerte a pápa egyházi fensőbb-

ségét s majdnem mindent abba az állapotba helyezett vissza, melyben azelőtt volt. A forradalmi törvényhozásnak csak azt a rendelkezését nem érintette, amely az egyházi birtokokat állami tulajdonnak jelentette ki és az egyház szolgáit egyházi alkalmazottaknak tekintette. Egyébként azonban Bonaparte lerombolta mindazokat az ujitásokat, amelyek a forradalom első megnyilatkozásai voltak s ez bizonyitja a legjobban, mert hisz az egyház elleni tüntetésekben nyilatkozott meg legjobban a forradalom felforgató szelleme, hogy a közhangulat tiz év alatt mennyire megváltozott és hogy Bonaparte milyen forradalmi változásokat léptetett életbe magával a forradalommal szemben is.

Legnagyobb sikere azonban az volt, hogy 1801. október 1-én Angliával is békeszövetségre lépett. Elismerte Anglia bizonyos hóditásait s Anglia is lemondott Máltáról és felszabaditotta a középtengeri kikötőket. Ennek a békekötésnek az eredménye volt, hogy pár nap mulva aláirták az orosz békeegyezményt is, melynek értelmében a cár megvonta támogatását a Bourbonoktól, Napoleon viszont elejtette a lengyelek ügyét, ami különben sohasem feküdt komolyan szivén.

Napoleon tehát egy év alatt megváltoztatta az európai helyzetet. Visszaadta az országnak mindazt, amit elvesztett, sőt meg is nagyobbitotta a hóditott területeket. Azonkivül pedig szövetségre lépett a nagyhatalmakkal és a hadisarcból, valamint a meghóditott tartományokra kivetett állandó évi adóból megjavitotta az állami kincseket, azonnal segitvén a legsürgősebb bajokon, másrészt viszont az évi adókkal megvetette alapját annak, hogy az államháztartás a következő esztendőkben rendben legyen folytatható.

XI. FEJEZET.

Az örökös konzul.

Tartós béke következett. Majdnem két évig tartott ez az örvendetes állapot, amelyet Napoleon arra használt föl, hogy rendet teremtsen az ország belső ügyeiben és uj erőt gyüjtsön jövendő vállalkozásához. Az a két esztendő, melyet Napoleon a belső kormányzat megszilárditására forditott, tele volt a legnagyszerübb eredményekkel s az első konzulnak olyan téren is megszerzi a történelem elismerését, amelyen eddig kevés babért osztogattak neki. Napoleont, a kitünő kormányzót, a köztudatban egészen elnyomta a zseniális hadvezér. Sohasem Napoleon kormányzói talentumáról, hanem mindig csak hadi szerencséjéről és hadi zsenialitásáról beszél a történelem. Pedig életének és emlékezetének legdicsőségesebb lapjait az a reformmunkája tölti meg, amely Franciaországot egészen ujjá alakitotta.

Lázas izgalommal fogott hozzá az ország viszonyainak megjavitásához. Semmi sem kerülte el a figyelmét. A közigazgatás, közoktatás, közgazdaság reformjait épp úgy előkészitette és végrehajtotta, mint ahogy magának tartotta fenn a tudományos ügyekben való döntést és az udvari szertartások megállapitását is. Mindent a maga képére akart formálni és mindenben határozott egyéniségét érvényesitette.

Első sorban a közigazgatás rendezésére gondolt. A francia közigazgatás akkoriban nagyon elzüllött. A közbiztonság a lehető legrosszabb volt. A tisztviselők néha hónapszámra sem kaptak fizetést. A városok közelében erős rablócsapatok garázdálkodtak. Nem volt rendőrség. Nem volt közvilágitás, kövezet, köztisztaság. A kórházak el voltak hanyagolva, egyáltalán olyan állapotok uralkodtak, amelyek nem voltak méltók azokhoz a tanitásokhoz, melyeket az emberiség felvilágosodott szellemei a franciák földjéről hirdettek a világnak. Napoleon uj közigazgatási törvényt alkotott, amelynek kitünőségét mi sem bizonyitja jobban, mint az, hogy alapvető rendelkezései még ma is fennmaradtak.

Az ország kereskedelmének és iparának fellenditése végett nagy akciót kezd a nemzeti ipar védelmére. Rákényszeriti az udvarnál megjelenő hölgyeket arra, hogy csak Franciaországban készült selymekben és szövetekben járjanak. És alkalmazta mindazokat az iparfejlesztési eszközöket, melyeket a modern iparfejlesztés megkiván.

Megváltoztatja az adórendszert és egyenletessé és általánossá teszi. Ezzel a maga számára nyeri meg a parasztokat és a kis embereket, akik eddig néma megadással voltak kénytelenek tűrni, hogy a közterhek túlnyomó nagy részét ők viselték, mig a nemesek, kiváltságosak és azok, akik jó viszonyban voltak a közigazgatás tisztviselőivel, adót egyáltalán nem, vagy csak igen keveset fizettek. A terhek nagy részét leveszi a szegény emberek vállairól s azokat a tehetősebbekre rója ki. Ezzel az állam jövedelmeit is gyarapitja és lehetővé teszi a pénzügyek gyökeres és alaposabb megjavitását.

Legmaradandóbb alkotása a *Code Napoleon,* a magánjogi törvények gyüjteményét magában foglaló törvénykönyv, amelyen a legkiválóbb jogászok dolgoztak és amelynek megszövegezésében azonban Napoleon, jóllehet nem volt jogász, a legaktivabb részt vette. Bámulatos sokoldalusága nyilat-

kozik meg ebben a munkájában. Ha nincs is szakképzettsége valamely kérdésben, pár órai gondolkozás elég ahhoz, hogy belelásson a kérdések mélyébe s a maga mindent átfogó nagy szellemével és éles itélőképességével már uj gondolatokat tud produkálni.

Sokat foglalkoztatta a népnevelés kérdése. A jövő nemzedék adja a katonákat, akikre neki a legnagyobb szüksége van. A jövő nemzedék nevelésével törődik tehát a legtöbbet. De csak a fiukéval. Leányokból nem lesznek katonák; a leányokkal tehát nem törődik. A leányok, szokta mondani, arra születnek, hogy anyák legyenek. Ezt a hivatásukat pedig minden előkészület nélkül is kitünően tudják teljesiteni. Nevelési terve az volt, hogy a tömegeket kell nevelni. Egyes tehetségek fejlesztése nem az állam feladata. Az állam feladata az, hogy minden polgára számára megadja az elemi nevelés lehetőségét. Minden további kiképzés egyéni előny és egyéni kötelesség tehát. Nagyon kevés főiskolát s minél több elemi iskolát alapitott. Ebben az intézkedésében tehát nem a tudományok iránt való idegenkedése nyilatkozik meg, hanem tisztán gyakorlati politikai szükségesség. Szerette a tudósokat, sőt kereste a velük való folytonos érintkezést is. Eljárt az akadémia üléseire, és estélyeire mindig meghivta a Comédie kitünő szinészeit s az akadémia tagjait is. De a tudományt bizonyos mértékben fényüzésnek tartotta, amelyre csak egyes kiváltságosok hivatottak és amelynek fejlesztése nem olyan fontos állami feladat, mint a nép tömegeinek nevelése.

Elképzelhető, hogy az ilyen mindenre kiterjedő és meglehetősen önkényes, senkire sem hallgató reformátor nemcsak barátokat, hanem ugyanannyi ellenséget is szerez magának. Nem mindenki tudott belenyugodni abba, hogy Napoleon a nemzetiképviselet megkérdezése nélkül minden intézményt a maga képére formáljon. Nagyon sokan voltak a mellőzöttek, akik sértett hiuságból és érdekeik, kenyerük jogos védelmé-

ben fellázadtak az első konzul imperátori rendelkezései ellen. Egyre növekedő népszerüsége mellett egyre határozottabb ellenzék kerül vele szembe.

Ennek az erősödő ellenzéknek első következménye az az összeesküvés, amely megtermi ellene az első merényletet. Mikor 1800. december 21-én az operába hajtat, egy kis mellékutcában, melyben kocsijának keresztül kell haladnia, felrobbant egy pokolgép, amely Bonapartéban ugyan nem tett kárt, azonban az utca közönségéből nagyon sokakat megölt. Az összeesküvéssel sok mindenkit meggyanusitottak, sokakat le is tartóztattak, mig végre kinyomozták az összeesküvés fejét, *Cadoudál* Györgyöt, akiről kiderült, hogy nemcsak a royalisták, hanem egynehány radikális politikus beleegyezését is birta.

Az összeesküvés figyelmeztetés volt Napoleonnak, hogy önkényével ne lépje túl a korlátokat és ne rombolja le mindazt, amit a történelmi hagyomány s évszázados szokás alkotott Franciaországban. Napoleon tisztában volt magával, hogy vagy engedékenyebbnek, vagy még szigorubbnak kell lennie. Ő a második lehetőséget választotta. Azt, amely egyéniségének is jobban felelt meg. A merényletre még szigorubb abszolutizmussal felelt. Elnyomta a sajtót s a politikai lapok legnagyobb részét betiltotta. Megtámadta a törvényhozó testület integritását is és mikor a törvényhozó testület egy ötödrészének megujitására került a sor, az alkotmány rendelkezésének erőszakos félremagyarázásával eltávolitja a kamarából legszájasabb ellenfeleit s barátjait ülteti helyükre. Barátai, fivérei óvják az erőszakos rendszabályok alkalmazásától, azonban Napoleon bizott a közvélemény hangulatában és az aggályoskodókkal szemben mindig arra hivatkozott, hogy a nemzet zöme vele van. Kormányozni különben sem lehet sikeresen, ha a kormányzás ügyeibe mindenki beleszólhat. Csak a hatalom egységesitése teremthet sikeres kormányzást. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom teljes egysége

a boldogulás alapja. Ez volt a meggyőződése, és habár ez a legteljesebb abszolutizmus elmélete volt, ebben a pillanatban a közvélemény árkon-bokron követte Napoleont és megtett volna mindent, illetve hozzájárult volna mindenhez, amit Napoleon ebben a pillanatban követelt volna tőle.

Napoleon nem is hagyta kihasználatlanul a ránézve kedvező helyzetet. Első sorban hatalmának állandósitására gondolt. Minthogy konzuli méltósága az alkotmány értelmében évenként megujitandó, a politikai viszonyok és a pártok veszélyes magatartása folytán pedig tartani lehetett attól, hogy a határidő elteltével a közbizalom talán másfelé fordul, méltóságának életfogytig való kiterjesztését óhajtotta.

A szenátus eleintén akadékoskodott. Nem mintha nem akart volna Napoleon engedelmes eszköze lenni, hanem mert Napoleon nem mondta meg egészen nyiltan, hogy mit akar, a szenátus pedig nem tudta eltalálni Napoleon gondolatát. De aztán később azonnal hozzájárult Napoleon javaslatához és népszavazást rendelt el arra a kérdésre, hogy életfogytiglan való konzulnak proklamálják-e Napoleont, vagy sem. 1802. augusztus 2-án volt a plebiszcitum, amely alkalommal három és fél millió igennel szemben, csak egy pár ezer nem tiltakozott a konzuli méltóság életfogytiglan való kiterjesztése ellen. A lakosság zöme, ahogy ezt Napoleon sejtette is, mellette nyilatkozott meg.

Most már igazán korlátlanul s minden aggodalom nélkül használta egy fejedelem abszolut jogait. A konzuli kormányzás már csak névleges volt. Az állam egész berendezése nemcsak alapelveiben, de már külsőségeiben is kezdett monarchikus lenni. A nemzeti hiuságnak hizelegtek a Franciaország tekintélyét is emelő s a külföldet megalázó békekötések. A hadseregben uj arisztokrácia támadt. Uj tábornokok, uj tisztikar, amelybe nem csak nemesek és kiváltságosak, hanem a polgárok fiai is bejuthattak. A meggazdago-

dottaknak és szerencsés kalandoroknak egészen uj generációja támadt. A kereskedő nyugodtan folytathatta mesterségét, mert uj piacok nyiltak meg a kivitel számára. A paraszt boldog volt, hogy nem csak egyedül ő fizet adót és nem csak ő katonáskodik. A tudomány embereinek hizelgett Napoleon leereszkedése. A hatóságok élén álló uj emberek, uj tisztviselők odaadó hivei lettek az uj kormányrendszernek. Mindannyian boldogok voltak, mert uj existenciához, gazdagsághoz, ranghoz, pénzhez jutottak s a maguk boldogságának tudatát rászuggerálták környezetükre, családtagjaikra is. Igy támadt az a nagy közhangulat, amely megelégedetten és boldogan szemlélte az események folyását és nem csak nem ellenkezett, hanem valósággal lelkesedéssel nézte az uj kormányrendszer minden ujabb térfoglalását.

Ez a hangulat kedvez a régi formákhoz való visszatérésnek is. A külsőségekben egészen megváltozik a konzulátus társadalmi és politikai élete. Kezd divatba jönni a régi viselet. Az emberek levetik a köztársaság régi ruházatát és előkerülnek a szekrényekből a selyem térdnadrágok, a csattos félcipők és a selyemharisnyák. Eltünik a *polgár* megszólitás s egyre sürübben és sürübben tér vissza az *uram* és *asszonyom* megszólitás a társalgásban. A hivatalos iratokban már mindenkit csak *madame* és *monsieur* szólitanak. A *citoyen* csak az alsó néposztályok körében maradt divatban.

Még a köztársasági időszámitás is megváltozik. A hivatalos iratok megint a római számitáshoz térnek vissza és itt is csak az alsóbb néposztályok azok, amelyek még megőrzik a köztársaságnak ezt a különös emlékét. Az utcák is uj neveket kapnak. A forradalmi nevek helyébe ismét a régi nevek kerülnek. Jogaiba lép a régi udvari etikett és a régi és uj arisztokrácia tagjai egymással vetélkedtek nemcsak abban, hogy ki kapja meg az előkelő méltóságokat és kitünő udvari

tisztségeket, hanem abban is, hogy minél közelebb juthassanak a konzulhoz és minél nagyobb szerepet játszhassanak az ő körében. Valósággal az emberek szemeláttára, szinte napról-napra tünnek el a köztársaság politikai és társadalmi formái és az osztrák követ egész joggal irhatta, hogy már csak a konzul név és a köztársaság név emlékeztetik arra, hogy nem XVI. Lajos udvarában él.

A tuilleriákat, ahova Napoleon áttette székhelyét, már megint azzal a hódolatteljes alázattal közelitették meg a polgári halandók, mint egykor, a monarchia idejében. Napoleon nem polgártárs akart lenni, hanem a polgárok fölött álló hatalom. Ezért állitotta vissza az udvar pompázó életét, mert tudta, hogy a tömegekre az etikett, a szertartás-szerüség és a pompa hat legjobban s a tekintély fenntartását ez teszi leginkább lehetővé. Ragyogó udvari estélyeket adott és életbe léptette a fogadásoknál régebben használatos ceremoniákat. Egyetlen visszássága ennek a felujitott udvari életnek csak az volt, hogy a magas ranghoz jutott uj nemzedék nehezen tanult bele azokba a szokásokba és ceremoniákba, amelyeket azelőtt lenézett és megvetett. Talleyrand gunyolódva jegyezte meg, hogy az uj emberek még nem tudnak a parketten járni.

Ez azonban csak muló baj volt. Az udvarhoz nagyrészben a tábornokok, a főtisztek és közpolgári tisztviselők jártak, akik azelőtt ugyszólván kivétel nélkül alacsony sorban voltak és akiket a szerencse minden átmenet nélkül juttatott olyan pozicióhoz, amelyre sem a tradició, sem az iskola nem nevelte őket. Az őrmesterekből lett tábornokok és a mosónőkből lett udvarhölgyek nehezen szoktak az udvari termek sima parkettjéhez. De lassankint ez is megváltozott és a régi arisztokrácia nem soká gunyolódhatott az uj arisztokrácia uj szereplése fölött.

Nem az volt azonban Napoleon egyedüli becsvágya, hogy az udvari élet visszatérjen a régi formákhoz és a köz-

társaság lassankint átalakuljon monarchiává. Ő mindenekelőtt hatalmát akarta biztositani és állandósitani. Tulságosan sokat tapasztalt a multban és nagyszerű emberismeretével és éleslátásával sokkal jobban felismerte, mint mások, hogy Franciaországban elkopnak az emberek és senki sem tarthatja magát sokáig uralmon. A veszély és viszály csakhamar ledönt mindenkit elfoglalt poziciójáról. Ő is attól félt, hogy vagy megunják, vagy elkergetik. A hatalmat azonban, melyet oly nehezen szerzett meg, nem akarta többé kiadni a kezéből.

Logikája pedig azt mondotta neki, hogy a hatalom megtartását csak az biztositja számára, amivel meg is szerezte: a hadi siker. Diadalmas hadjáratai emelték a magasba és diadalmas hadjáratokkal akarta magának megtartani az elfoglalt poziciót. Azt magyarázta mindig környezetének, hogy csak rendkivüli egyéniségével s a közvéleményt meglepő hadi tetteivel tudott magának népszerüséget biztositani. Hogy pedig valaki megmaradjon a francia nép szeretetében, annak arra van szüksége, hogy folyton elkábitsa a közvéleményt. Ez pedig csak rendkivüli tettekkel történhetik. Azért gondolt folytonosan a háborura. Minél több diadalt aratott, minél inkább növekedett a kivivott diadalok folytán népszerüsége, annál jobban erőszakolta a hadjáratok folytatását.

Nem kell tehát azt hinni, hogy a folytonos hadakozás merő önzés volt Napoleonnál. Az bizonyos, hogy határtalan becsvágya egész Európa urává akarta tenni. De sok okos számitás is volt ebben. A forradalom izgalmai után egyszerü, szürke kormányember képtelen lett volna megnyerni a tömegeket s visszavezetni a társadalmat a nyugalmat biztositó régi formákhoz s eltüntetni mindazokat a borzalmakat, melyekre sem a polgári egyenlőségnek, sem a szabadelvűségnek nem volt szüksége. Csak egy olyan férfiu volt képes a forradalom után megállani helyét s valósággal elvarázsolni a közvéle-

ményt, aki, mint Napoleon, a francia fegyverekkel csodákat művel és valósággal legendákat teremtett maga körül. Csak az ilyen legendaszerü hősiesség volt alkalmas arra, hogy a tömegek figyelmét lekösse, érdeklődését felébressze és a kormányzat számára engedelmes eszközzé tegye. Napoleon igazi zsenialitása és történelmi értéke abban mutatkozik, hogy ezt a helyzetet felismerte. A forradalom óta tartó folytonos anarchia nem szünt volna meg, ha ő benne nem jelenik meg a történelem szinpadán az a férfiu, aki az egész országot meglepő cselekedeteivel a pártok és az emberek fölé tudott emelkedni és megszerzett népszerüségének varázshatalmával ismét tekintélyt és tiszteletet tudott szerezni a kormányhatalomnak.

XII. FEJEZET.

Összeesküvések.

Ezért van, hogy a két esztendei nyugalom után valósággal kereste a háborut és szinte ingerelte békében levő ellenfeleit, hogy megtámadják őt. Olyan célt tüzött maga elé, melyhez hasonlót még a régi antik világban sem találunk.

«Nem lesz addig nyugalom — mondotta egyszer belügyminiszterének — amig Európa minden állama nem fog egyetlen állam jogara alá kerülni s amig csak egyetlen császár nem lesz Európában, akinek az összes királyok tisztviselői lesznek s aki a tábornokaiból fog királyokat csinálni.»

Máskor meg azt mondotta fivérének:

«Én Európa fejedelmeit csak ugy tudom hozzá szoktatni, hogy engem magukhoz hasonlónak ismerjenek el, ha jogarom alá tudom őket hajtani.»

Ebben világosan benne van az a törekvés, hogy elfeledtesse Franciaországgal és az egész világgal az ő parvenüségét, egyuttal pedig olyan diadalokat szerezzen Franciaországnak, amelyek örökkévalóvá tehetik annak a hatalmát, aki ezeket a diadalokat megszerezte.

Ausztriával és Angliával kellett neki gyökeresen leszámolnia, mert ez a két hatalom zavarta folyton az ő köreit.

Egyelőre azonban fel kellett függesztenie politikájának végrehajtását, mert a kisebbség, amely sohasem tudott belenyugodni önkényes cselekedeteibe és a royalisták, akik az ő monarchikus törekvésétől féltették a maguk céljainak valóra válását, az egyre növekedő népszerűség láttára csak erőszakos fellépéstől és összeesküvéstől remélhették az első konzul hatalmának megszüntetését. A hadseregben a tábornokok körében is akadt egy kis ellenzék, amely féltékenyen nézte Napoleon hatalmának emelkedését és azt az ellentmondást nem türő diktaturát, melyet a hadseregben minden katonájával és minden tábornokával szemben alkalmazott. A szélső jakobinusok körében szervezkedett a politikai ellenzék, amely *Moreau* tábornokban szemelte ki magának azt a férfiut, akit Napoleonnal szembe fog állitani, mig a royalisták *Pichegru* tábornokhoz húztak.

Egyik párt sem volt nagyon népszerü és sem a royalisták, sem a szélső jakobinusok nem dicsekedhettek azzal, hogy nagy tömegek állanak hátuk mögött. Azok az idők már rég elmultak, amikor a szájas jakobinusok egy intésére megmozdult az utca és a folytonos csalódások, amelyek a félrevezetett tömeget egymásután érték, nagyon is kiábránditották őket a demagógia uralmából. A jakobinusok mindig csak frázisokkal traktálták a népet; nyomoruságának megszüntetésére, a közterhek könnyitésére s a közjólét emelésére azonban semmiféle intézményes rendelkezést nem tettek. A frázisokkal azonban a nép jóllakott és ezért hagyta el mindig régi vezéreit és fordult ujakhoz, mert azt hitte, hogy az ujaktól fogja végül is megkapni azt, amit a régiektől hiába remélt.

Sem a royalisták, sem a jakobinusok nem remélhették tehát, hogy a tömegek segitségével fognak ujból felemelkedhetni és, mint régen, az utca segitségével fogják ledönteni a nekik nem tetsző hatalmakat. Ezért összeesküvésre gon-

doltak és ugy számitottak, hogy Napoleon háborui folyamán elő fog állani egy olyan pillanat, mikor majd sikeresen lehet a közhangulatot ellene forditani és fel lehet használni egy esetleges háboruvesztés nyomán támadó közhangulatot arra, hogy ők a maguk emberét ültessék a kormányzói székbe.

Napoleon tájékozva volt ezekről a készülődésekről. Tisztában volt azzal, hogy ellenfelei mit akarnak és épp ezért minden áron arra törekedett, hogy háboruinak megkezdése előtt tisztázza helyzetét a belföldön, lehetőleg gyorsan és, ha kell, kiméletlenül végezzen ellenfeleivel. Előbb békésen igyekezett rendet teremteni. Le akarta kenyerezni Moreau tábornokot és hajlandó lett volna mostoha leányának, Hortensenek kezét adni neki, hogy családi összeköttetésekkel füzze magához a veszélyesnek látszó ellenfelet. Moreau azonban kitért a megtiszteltetés elől és visszautasitotta Hortense kezét.

A Bourbonokkal is egyezkedni próbált. Sokáig titok volt, de most már tudjuk, hogy a későbbi XVIII. Lajosnak formális ajánlatot tett Napoleon arra, hogy mondjon le a trónról egy német tartomány átengedése és megfelelő pénzbeli támogatás ellenében. De Lajos nem volt kapható semmiféle egyezségre, sőt az udvarokhoz intézett manifesztumában valósággal tiltakozott minden kisérlet ellen, mely a Bourbonok évszázados törvényes jogait igyekezett elhomályositani.

A békés szónak nem lévén eredménye, Napoleon kiméletlenül lépett fel ellenfeleivel szemben. Ez a kiméletlenség növelte az összeesküvők sietségét. 1804. január havában Moreau és Pichegru tábornokok már érintkeznek egymással és szakadatlan megbeszéléseket folytatnak tervük végrehajtására. Azt a szerepet szánták Moreau tábornoknak, amit Napoleon játszott el brumaire 18-án: katonák élén kellő pillanatban elkergeti a törvényhozó testületeket és a hadsereg velük tartó részével letéteti Napoleont és helyébe ülteti az ő emberüket.

Nem megölni, csak megbuktatni akarták Napoleont. Ugy tervezték, hogy mikor Napoleon malmaisoni nyaralójába megy, valaki közülök egy nagyobb sereg élén megtámadja, elfogja és börtönbe veti. Ugyanakkor pedig Párisban katonákkal szétkergetik a törvényhozó testületeket. A merénylet végrehajtására *Cadoudal* György volt kiszemelve. Ugyanaz, aki a két év előtti merényletnek is részese volt, de Pichegru segitségével külföldre szökött, majd később ismét visszatért Párisba.

Az összeesküvők nagy buzgalommal, de kevés óvatossággal dolgoztak ugy, hogy Napoleon kitünő kémei csakhamar értesülve voltak mindenről. Egy napon a közvélemény óriási meglepetésére letartóztatták Cadoudal Györgyöt, Moreau és Pichegru tábornokot és mindazokat, akikről a rendőrminiszterium kideritette, hogy tudtak a készülő összeesküvésről. Valóságos inkvizició következett. Napoleon nem ismert tréfát. Az összeesküvések már régebben is idegessé tették. Örökösen attól az aggodalomtól volt eltelve, hogy valami zavargás előbb-utóbb bizonytalanná teszi pályafutását. Példaadó kegyetlenséggel akarta tehát elvenni az emberek kedvét attól, hogy uralma és személye ellen a jövőben is összeesküvést szőjjenek.

A hadi törvényszék gyorsan dolgozott. Néhány napi tárgyalás után halálra itélte és ki is végezte Cadoudal Györgyöt és tizenkét társát. Moreau tábornokot börtönre itélték, de Napoleon megkegyelmezett neki és számüzte. Pichegru tábornokot azonban holtan találták börtönében. Sokáig az volt a gyanu, hogy Pichegrut megfojtották börtönében. De ez nincs bizonyitva. A valószinüség amellett szól, hogy Pichegru önmagát fojtotta meg, félvén tettének következményeitől.

A merénylet megnövelte Napoleon népszerüségét. A tömeg mindig hajlik a romantikára s ebben a pillanatban Napoleon valóban romantikus hős volt, aki nagy veszedelemtől szaba-

dult meg, illetőleg, ahogy ő azt hivatalos lapjaiban kinyilatkoztatta, nagy veszedelemtől szabaditotta meg Franciaországot. Napoleon igen ügyesen ugy tüntette föl a tervezett merényletet, mint a Bourbonok kétségbeesett kisérletét arra, hogy ismét visszafoglalják a trónt és hogy megsemmisitsék a forradalom minden eredményét. Ez nagyon hatásos beállitás volt. S mikor Napoleon látta, hogy az összeesküvők elleni szigoru fellépését minden oldalról nagyon helyeslik, még nagyobb eréllyel és szigorusággal lépett föl az összeesküvő személyek kinyomozásában.

Erre a legkitünőbb alkalmat Cadoudal György vallomása adta neki. Cadoudal György ugyanis vallomásában elmondotta, hogy a készülő merényletről tudomása volt egy francia királyi hercegnek is, aki a terv végrehajtására Franciaországba volt jövendő. E herceg alatt *Artois* gróf legfiatalabbik fiát, *Berry* herceget értette, akinek Párisba való utazása valóban tervbe is volt véve. Napoleon ezzel a vallomással kompromittálva látta a Bourbonokat és mindent elkövetett, hogy egy eleven Bourbont keritsen kézre és ezzel demonstrálhassa a külföld előtt vádjának alaposságát.

A véletlen ebben is csakhamar segitségére sietett. A fiatal *Enghien* herceg, aki a Bourbonokkal rokon Condé családból származott, halálosan beleszeretett *Rohan* herceg unokanővérébe, Saroltába, és jóllehet a Bourbonok ki voltak tiltva Franciaországból és a fennhatósága alatt álló országokból, titokban a hercegnő után ment a Badenben levő Ettenheimba és mivel a hercegnő szerelmét viszonozta, állitólag titokban egybe is kelt vele. Enghien hercegnek nem volt vagyona; csak abból a csekély segitségből élt, amit az angol kormány juttatott neki. A segitség ellenében azonban — szükség esetén — köteles volt Franciaország ellen fegyverbe szállani. A békés idők azonban egyelőre nem adtak alkalmat arra, hogy ezt a kötelezettségét beváltsa. Egyelőre még szerelmének élt és a

fiatalok zavartalan boldogságban töltötték idejüket a kies badeni fürdőhelyen.

Napoleon értesitést kapott Enghien herceg badeni tartózkodásáról s mit sem törődve a bizonyitékok elégtelenségével, elrendelte a herceg letartóztatását. 1804. március 15-én Ordoner tábornok néhány száz dragonyos kiséretével átkelt a Rajnán és jóllehet a fiatal herceg nem francia fennhatóság alatt álló területen időzött, a tábornok Napoleon parancsát végrehajtva, a herceget letartóztatta és Párisba kisértette. Nem volt semmi bizonyiték ellene, de ezért Napoleon mégis haditörvényszék elé állittatta. Tanácsadói közül többen lebeszélték arról, hogy igazságtalanul itélkezzék a fiatal herceg fölött. Azonban Talleyrand a legállhatatosabban kérte, hogy maradjon meg eredeti szándéka mellett és szolgáltasson a világnak a Bourbonok terveiről döntő bizonyitékot.

Napoleon igy is határozott s a herceget haditörvényszék elé állitotta. A herceg tagadta, hogy az összeesküvésben bármilyen része lett volna, azonban őszintén kijelentette, hogy Napoleon uralmának nem veti magát alá és igenis minden pillanatban kész ellene fegyvert ragadni, hogy családjának a trónt visszaszerezhesse s Napoleon uralmának véget vethessen. Ez a szerencsétlen vallomása, amely az akkor érvényben levő francia törvények alapján elegendő ok volt arra, hogy valaki ellen halálos itéletet hozzanak, megpecsételte sorsát. Fiatalos felhevülésében tett vallomása alapján birái halálra itélték s Napoleon az itéletet másnap hajnalban végre is hajtatta.

Többen közbeléptek, hogy kegyelmet eszközöljenek ki a fiatal herceg számára, sőt még Napoleon neje is közbevetette magát. Térdenállva kérte, hogy kegyelmezzen meg az enghieni hercegnek. Azonban Napoleon előtt csak a politikai cél lebegett. Kompromittálni akarta a Bourbonokat a külföldön, a belföldön pedig be akarta bizonyitani, hogy

mennyire szükséges a forradalom intézményeinek védelmére az ő uralmának megerősitése.

Ismét Bourbon vér folyt tehát a franciák földjén, ahol a Bourbonok annyi évszázadon keresztül uralkodtak. Az embereket ez az esemény ismét arra a veszedelemre emlékeztette, amely Franciaországot esetleges uralkodóváltozással fenyegetheti. Felismerték, hogy a forradalom eredményeinek védelme e pillanatban Napoleon személyéhez van füzve és ha Napoleon bármely okból elkerülne a kormányzói székből, bizonytalan változás, esetleg ujabb nagy felfordulás következhetik. Már pedig az utolsó esztendők forradalma éppen elég volt a közvéleménynek különösen a közvélemény vagyonos részének arra, hogy az elmult évtized megismétlődését ne kivánja. A köztudatban megerősödik tehát az a felfogás, hogy elsősorban az államrendszer állandóságát kell biztositani s lehetetlenné tenni a kormány főszemélyének folytonos változását. Ennek csak egyetlen megbizható eszköze van, az, ha örökössé teszik Napoleon családjában és kezében az uralmat. Ha törvény jelöli meg már előre, hogy ki következik majd Napoleon után a trónon, ugy nem kell zavaroktól tartani. Ha azonban minden összeesküvés azt remélheti, hogy a maga emberét állithatja a kormány élére és saját pártja kezébe juttathatja a hatalmat, akkor az állam sohasem konszolidálódhatik és az államhatalmat sohasem erősithetik meg annyira, hogy a rendet és nyugalmat az országban fenntarthassák. Elhitték Napoleonnak, hogy valóban veszedelem van abban, ha a határon állandóan ott ólálkodik az elzavart dinasztia, örökösen készen arra, hogy összeesküvést, forradalmat idézzen elő az országban. Egészen váratlanul, ugyszólván napok alatt alakult ki ez a köztudat s nem csak a Napoleon által sugalmazott lapokban, hanem a politikai körökben és a társaságok szalonjaiban is csak erről beszéltek.

És Napoleon ügyesen használta ki az egyre erősbbödő

közhangulatot. Az osztrák követ 1812-ben már azt irja udvarának, hogy az első konzul a «gallusok császárja» cimet akarja fölvenni. Az orosz követ ugyanekkor azt jelenti udvarának, hogy az első konzul nem csak a cimét akarja megváltoztatni, hanem arra is törekszik, hogy hatalmát örökössé tegye. És ez igaz volt. O maga azonban még legbizalmasabb családi körében sem szólt erről semmit. Még nem tartotta eléggé megérettnek a közhangulatot arra, hogy ezt a titkos vágyát kinyilatkoztassa. Viselkedése, magatartása, politikája azonban lépten-nyomon elárulta szándékát, hogy hatalmát korlátlanná és az európai uralkodókéhoz hasonlóvá akarja tenni. Szolgalelkü környezetében akadtak aztán többek, akik megsejtették az ő titkos szándékát és készek voltak arra, hogy az illetékes tényezőket a cél megvalósitására buzditsák.

XIII. FEJEZET.

I. Napoleon császár.

Napoleon császársága kezdett időszerü lenni. Már csak a kezét kell kinyujtania a császári koronáért. Óvatosan ügyel arra, hogy a nyilvánosság semmit se vegyen észre a korona után való áhitozásából, de annál ügyesebben és energikusabban mozgatja embereit, akik közül különösen a kegyvesztett *Fouché* az, aki, hogy visszahizelegje magát Napoleon kegyei be sorra járja a szenátorokat és bizalmas beszélgetésekben folyton Napoleon császárságának szükségét magyarázza. A szenátorokat nem igen kellett buzditani. Az ő méltóságuk összefüggött Napoleon hatalmával s ha Napoleon trónja meginog, s akár a Bourbon-ház, akár egy ujabb parvenü kerül Franciaország élére, az ő hatalmuknak vége van, mert az uj államfő bizonyára uj embereket ültet a szenátusba és a vezető birói méltóságokba. Ők tehát mindenhez hozzájárulnak, ami megerősitheti Napoleon hatalmát és Fouché mihamarább közölheti Napoleonnal, hogy a szenátus túlnyomó többsége meg van puhitva és minden pillanatban kész arra, hogy felajánlja neki a császári koronát.

De Napoleon még mindig nem siettette a dolgot. Azt akarta, hogy azok kinálják neki a császári koronát, akik

vérpadra vitték XVI. Lajost s a nemzet legnagyobb veszedelmének a monarchikus államformát tartották. Attól félt, hogyha csak a kinevezett szenátorok nyujtják neki a császári koronát, nagyon könnyen támadhat a tribunátusban és a törvényhozók körében mozgalom, amely meghiusithatja azt a célt, amelynek eléréséről az utóbbi időben folyton ábrándozott. Azt akarta tehát, hogy a törvényhozó testület mindkét háza egyetértő határozatban kinálja fel neki a császári méltóságot és hogy az egész átalakulás akként rendeztessék, mintha azt nem ő maga, hanem a népképviselet óhajtotta volna.

Emberei nagyszerüen dolgoztak. Akik kitüntetésekre és vagyonra vágytak, azoknak a rangot és vagyont helyezte kilátásba. A sajtó szüntelenül nógatta a törvényhozókat, hogy lépjenek akcióba és a törvényhozók megdolgozott többsége maga is türelmetlenül sürgette, hogy végre történjék valami.

Nem sokat kellett várni. 1804. április harmincadikán a tribunátus ülésében inditványt tettek, hogy Bonaparte Napoleon első örökös konzul, mint császár a francia köztársaság élére állittassék s a császári méltóság az ő családjában örökösnek mondassék ki. Mindenki helyeselt, mindenki éljenzett, csak *Carnot* emelt óvást a köztársaság proklamálása ellen, de ezt senki sem vette figyelembe. A többség elfogadta az inditványt és május negyedikén már külön küldöttség vitte meg a tribunátus határozatát a szenátusnak, amely szintén hozzájárult s memorandumba foglalván az uj alkotmány tervezetét, külön küldöttségben vitte azt meg Napoleonnak saint-cloudi kastélyába.

Napoleon személyes elnöklésével csakhamar elkészült az uj alkotmányszervezet kidolgozására kiküldött bizottság a végleges szövegezéssel, amelyet a tribunátus, majd pedig a szenátus, ugyszólván vita nélkül, egyhanguan elfogadott.

A népképviselet mindkét háza császárrá proklamálta Napoleont és a szenátorok hosszu kocsisorban, küldöttséggé

alakulva vonultak Saint-Cloudba, hogy ott felajánljákBonaparte Napoleonnak Franciaország császári koronáját. *Cambacérès* volt a törvényhozók szónoka, akinek szavaira Napoleon röviden válaszolt, kijelentve, hogy elfogadja a felajánlott méltóságot és az uj alkotmány tervezetét aláveti a nemzet ítéletének.

«Remélem, hogy Franciaország sohasem fogja megbánni azt, hogy ilyen tisztelettel övezte körül családomat.»

A szenátorok és a törvényhozók másnap már letették az esküt és a külföldi udvarok követei egymásután jelentek meg Saint-Cloudban, hogy kifejezzék uralkodójuk nevében szerencsekivánataikat.

Tizenegy évvel XVI. Lajos kivégeztetése után ujból visszaállitották tehát a monarchiát és ujból szuverén fejedelme volt az országnak. Szenvedélyes viharokban és lázas kitörésekben felülmulhatatlan tizenegy esztendő után az ország visszatért oda, ahonnan tizenegy év előtt eltávozott.

A forradalom legforradalmibb eredménye volt Napoleon császárrá való koronáztatása. A saint-cyri kadétból, a forradalom hadnagyából, Isten kegyelméből való császár lett, akit a nép választott uralkodóvá s akit a nép emelt maga fölé korlátlan urává. Ugyanaz a tömeg, amely letaszitotta trónjáról XVI. Lajost, ugyanaz a nép, amely vérpadra vitte az osztrák császár leányát és manifesztumban fordult Európa összes nemzeteihez, hogy koalicióra hivja föl valamennyit az abszolut uralkodók ellen: a forradalom borzalmai után ismét a trónhoz tért vissza és hódolattal köszöntötte a legabszolutabb uralkodót.

Hogy a forradalom legkülönfélébb változatai után hogyan jutott el ismét az abszolut monarchiáig, hogy az utca vérengző népe hogyan tudott ismét császárpárti, loyális, uralkodóját tisztelő, sőt bálványozó néppé lenni, az minden történetiró elméjét bőségesen foglalkoztatta. De erre épp oly kevéssé

tudta a történetirás a lélektanilag és históriailag teljesen indokolt választ megadni, mint amily képtelen volt a forradalom kaleidoszkopszerü változatait kellőképen megmagyarázni.

A történelem elég gyakran mutat példákat arra, hogy elüzött dinasztiák meggyarapodott hatalommal térhettek vissza trónjukra, és hogy eltiprott áramlatok megnövekedett fényben kerültek ismét uralomra. De arra nincs példa a történelemben, hogy ilyen rövid átmenet alatt történt volna ily hatalmas átalakulás. S ennek egyetlen magyarázata csak az lehet, hogy maga a forradalom is minden átmenet nélkül zudult Franciaországra és hogy az elnyomott és felszabadulásra vágyó nép túlságos türelmetlenséggel igyekezett olyan hazát teremteni magának, amelyben eszméinek megvalósulását vélte látni és hogy a régi rend gyökeresen el sem tünhetett és a régi rend mozgató hatása még egészen meg sem semmisülhetett, mikor már ismét felütötte fejét a letiportnak hitt áramlat. Tiz esztendő sokkal kisebb idő volt, semhogy ki lehetett volna irtani évszázadok maradványait. Sokkal kisebb idő volt ahhoz, semhogy el lehessen fogadtatni s meg lehessen barátkoztatni a nép összes rétegeit a forradalom nagyszerü ujitásaival és elrettentő fordulataival. A forradalom az elégedetlenek óriási tömegét hagyta hátra és a nagy terrorizmus tulajdonképen csak a lakosság kisebb részét volt képes a forradalmi ujitások számára megnyerni. Egész osztályok, egész foglalkozási ágak voltak azonban, amelyek egy pillanatra sem tudtak belenyugodni a királyság eltörlésébe, az egyház háttérbeszoritásába, a nemesi vagy földesuri kiváltságok eltörlésébe, a polgári keresetek örök bizonytalanságába, a jövedelmek megcsökkentésébe, a demagógok uralmába, egyszóval mindabba, amit a forradalom magával hozott és a guillotine segitségével iparkodott állandóvá tenni. Ezek az elemek magukba fojtották elégületlenségüket és várták azt a pillanatot, amelyben az ő idejük ismét elkövetkezik és vár-

ták azt az embert, aki az ő rendszerüket ismét uralomra fogja juttatni.

Azonfelül egyik csalódásból a másikba estek az alsóbb néposztályok is, melyek megváltásukat várták a forradalomtól; akár Mirabeau, Danton, akár Robespierre következett, mindig abban az illusióban éltek, hogyha megvalósul az amit a vezér hirdet, akkor vége lesz az évszázados nyomornak és gyötrődésnek és abból a nagy pompából és fényüzésből, melyet irigykedve látott az urak portáján, ő is kap valamit. De a forradalom mindenkinek hozott valamit, csak épp annak a néprétegeknek nem, amely az életét vitte a vásárra és amely elsőnek állott a sortüzek elé, hogy vérével is segitse a boldogulás eszméinek diadalra jutását.

Ezek az elemek folyton csalódtak. Csalódtak akkor, amikor Mirabeau volt a vezér, csalódtak akkor, mikor a gironde uralkodott és csalódtak akkor is, mikor Robespierre ezrével küldte guillotinera ellenségeit. A guillotine sohasem tudott kenyeret adni az éhezőknek és mivel a forradalom egyetlen korszakában sem volt képes megoldani a szociális problémát és nem tudott azoknak kenyeret adni, akik a lakosság zömét alkották, előbb-utóbb el kellett következnie annak a fordulatnak, amely eltériti a tömeget a forradalomtól és vezéreitől.

Ez a fordulat akkor következik el, amikor egy győzelmes hadvezér a nemzeti vagyon gyarapitására egészen uj módokkal ismerteti meg az országot és amikor a tömegek folytonos csalódása után ismét volt egy cél és eszmény, amely lelkesitőleg tudott hatni azokra a tömegekre, amelyeket a forradalom addig minden illusiójukból kiábránditott. Ha Napoleon nem arat olyan fölényes diadalokat, ha nem tér haza gazdag zsákmánnyal, ha nem lett volna képes a nép nemzeti érzékenységének és hiuságának elegendő táplálékot adni nagyszerü diadalaival, ugy ez a fordulat vagy el nem következik, vagy későbbre marad.

Napoleon azonban a francia népnek a dicsőség és meggazdagodás forrásait nyitotta meg. A tömegek, amelyek egyáltalán nem voltak képesek boldogulni, a harctérre vetették figyelmüket és a győzelmes hadjáratoktól, idegen országok elfoglalásától várták azt, amiért eddig hiába sóvárogtak. Vagy a köztársaságtól, vagy a korlátlan szabadságtól, vagy a gyanusak kivégzésétől remélték bizonyos ideig a viszonyok megváltozását és a várvavárt jólét megérkezését. Azonkivül most az a hit vált egyre erősebbé a tömegben, hogy a hóditó háboru, a meghóditandó földek termékei fogják a franciák boldogulását előmozditani. A háboruból gazdag zsákmánnyal tértek vissza egyesek kicsiny falujokba, irigységet keltve a szomszédokban, akik maguk is kedvet kaptak a példa követésére. Ezért nem meglepő, ha azt olvassuk, hogy Napoleon minden alkalommal képes volt seregeinek kiegészitésére százezer ujoncot kapni.

A diadalmas háboruk a dolog természeténél fogva növelték a hadsereg befolyását és lassankint teljesen háttérbe szorult a polgári osztály befolyása az államügyek intézésében és kizárólag a hadsereg és a hadsereggel összeköttetésben levő nagy rokoni és üzleti érdekeltségé lett a főszerep a nemzet sorsának eldöntésénél.

Azt is figyelembe kell venni, hogy Napoleon hadserege egészen uj arisztokráciát teremtett: a polgári származásu tábornoki és tisztikart, amit a forradalmi hagyományok tiszteletének tudott be a tömeg. Azelőtt csak nemes ember lehetett tiszt és csak főnemeseket tettek meg tábornokká. Most más állapot volt. Napoleon nem törődött az emberek származásával. Maga is a forradalom szülötte lévén, csupa polgári származásu, szegény sorsu emberrel vette magát körül, akiknek cimet, rangot, birtokot és jövedelmet ajándékozott. Csak természetes, hogy ez az uj elem megerősitve a diadalok nyomán eredő népszerüségtől, arra használta fel minden befolyását,

hogy állandóvá tegye azt a rendszert, amely ranghoz, cimhez és vagyonhoz juttatta. Ez a napoleoni szoldateszka, amely urrá lett az összes pártok, a hagyományok, a törvényhozó testületek felett, Napoleonnak olyan személyes hatalmat adott, amellyel a legerősebb politikai párt is képtelen lett volna megbirkózni. Egész egyszerüen a militarizmus lett urrá az országban és a katonai erő túlsulya egyengette első sorban a császárság utjait. A pártok belső harcainak nagy meddősége után a diadalmas sereg uralmának kellett elkövetkeznie s ennek a hadseregnek az élén a lángeszü hadvezér bámulatos gyorsasággal valósithatta meg terveit.

«Büntény nélkül léptem a trónra, — mondotta Napoleon Szt.-Ilona szigetén, — vajjon minden uralkodó elmondhatja-e ezt magáról? Nem hullákon át, nem orgyilkosok tőrének segitségével és lopott koronával léptem a trónra. A nép adta nekem a hatalmat. Katona voltam, konzul lettem és ma császár vagyok. Mindhármat a francia népnek köszönhetem. Az eldobott, a sárba taposott koronának visszaadtam glóriáját. Az anarchia örvényét betömtem. A khaoszt eltüntettem. Megtisztitottam a beszennyezett forradalmat és az ország dicsőségének határait kiterjesztettem. Franciaország akkori viszonyai a diktaturát kivánták. Nem a szabadságot, hanem a szabadosságot semmisitettem meg.»

Napoleont valóban a forradalom tolta előre és a forradalom szörnyüségei, a nép széles rétegeiben támadt viszonylata segitette a trónhoz. Ezt a trónt nem Napoleon teremtette meg magának, hanem az, hogy a forradalom nem tudta állandóvá tenni egyik ujitását sem. A folytonos nyugtalanság és állandó anarchia reakciót teremtett és ez a reakció azoknak segitségével, kik a monarchikus rendszer visszatérésétől a maguk boldogulásukat várhatták, megteremtette a császárságot, amelyet talán senki sem óhajtott, de amelyet majdnem mindenki szivesen látott.

Császárrá proklamáltatván, bőven osztotta a jutalmat mindazoknak, akiknek császári méltósága elnyerésében része volt. Legbőkezübb a hadsereggel szemben volt. A hadsereg segitségével emelkedett s a hadsereg segitségével akarta megtartani méltóságát. Első sorban tehát a hadsereg kielégitésére törekedett. Tizenhat tábornokát marsallá léptette elő. Egy csomó főtisztből pedig tábornokot csinált. Nagy udvartartást szervezett és a régi Lajosok udvarának mintájára rendezte be saját udvarát is. A visszatérő régi nemeseket udvaránál alkalmazta és volt rá gondja, hogy azok, akik egykor a Bourbonokat szolgálták, most az ő udvarának fényét emeljék.

Abszolut uralomra törekedett s ennek megfelelően rendezte be kormányzatát is. A polgári tisztségek betöltésével nem igen törődött. Azt rábizta miniszteireire. A rendőrminiszter és a postaminiszter kiválasztását azonban magának tartotta fönn. Mert a rendőrminiszterrel ki akarta kémlelni a közhangulatot és a postaminiszter segitségével tudni akarta azoknak a leveleknek a tartalmát, amelyeket egyes személyek intéztek egymáshoz. Nem volt valami nagyon kényes az eszközök alkalmazásában és mivel mindig tisztában akart lenni a közhangulattal s a közhangulatban keletkező áramlatokkal, minden eszközt jónak talált arra, hogy célját elérje. Rendőrminisztere, a hirhedt *Fouché* több milliót kapott évenként a legkörülményesebb kémszolgálat berendezésére. Tudni akarta, mit beszélnek róla a politikai klubokban, kávéházakban és szinházakban. Mit terveznek a képviselők, mire készülnek az ujságok, kik érkeznek Párisba, kik utaztak el, kik vettek részt az egyes estélyeken, hol voltak nagyobb összejövetelek, ki gazdagszik, ki szegényedik? — egyszóval mindent tudni akart, ami az ő személyével vonatkozásban volt és tudni akart mindent mindazokról, akik udvarával, hadseregével, vagy a politikával bármiféle formában összeköttetésbe kerültek. A postaminiszter pedig egyszerüen elhozta

a gyanus leveleket a császárhoz, aki felbontotta és elolvasta azokat. Alkalmazottak a kinyitott leveleket ujból leragasztották, lepecsételték (majd minden számottevő személyiség pecsétjének egy példánya megvolt a kabinetirodában) és a postaminiszter emberei csak ezután kézbesitették a cimzetteknek leveleiket.

Figyelme kiterjedt a kormányzat minden kérdésére. Behatóan foglalkozott a közélet minden jelenségével. Tartós nyugalmat és rendet akart teremteni, hogy a külföldi terveinek végrehajtásához annál nagyobb nyugalommal és nagyobb biztonságban foghasson hozzá.

Mindenekelőtt császárrá való koronázásának processzusán akart keresztül esni. Koronázását ugyanolyan pompával és ugyanolyan szertartással akarta végrehajtatni, mint egykor a Bourbonok. Nem akart Rómába menni, hogy a pápa tegye fejére a koronát, hanem azt akarta, hogy a pápa jöjjön Párisba és a notredamei székesegyházban koronázza meg a franciák császárját. Ez szokatlan dolog volt és tanácsosai nem biztatták eredménnyel. Azonban Napoleon energiája nem ismert ellenmondást s nagyon ragaszkodott ahhoz, hogy a pápa jöjjön Párisba és itt koronázza meg őt. A hatalmas német-római császárok elmehettek Rómába, de ő, aki a nép kegyéből ült a franciák trónjára, nem akart az egyház feje előtt megalázkodni, nem akarta egy idegen hatalom kezéből elfogadni a császári koronát.

S a pápa csakugyan engedett. S mivel joggal tarthatott attól, hogy vonakodása esetén Napoleon olaszországi támadását fogja folytatni, hogy megtámadja a pápa egyházi államát, esetleg el is foglalja azt, a pápa engedett és heteken át tartó gyötrelmes utazás után Párisba érkezett. Ez nagy személyes diadala volt Napoleonnak, ami még fokozta a közvélemény hajlandóságát irányában A lényegében vallásos francia nép lelkére óriási hatást gyakorolt a pápa személyes jelen-

léte és az a tény, hogy a pápa évszázados hagyományokkal szakitva jött el Párisba, hogy megkoronázza az ő császárjukat. Erre a hatásra számitott is Napoleon s ezért követelte a pápa Párisba való utazását.

A koronázás 1804. december 2-án történt meg a notre-damei székesegyházban. A legelőkelőbb festők és művészek heteken át diszitették a templomot s Napoleon maga ügyelt föl mindenre. A régi francia királyok mintájára állitotta össze a koronázás ceremoniáját és csak abban tért el a régiektől, hogy a pápa helyett önmaga tette a fejére a koronát. Mikor ugyanis VII. Pius felemelkedett trónjáról, hogy a felkenés és a megáldás után Napoleon fejére tegye a koronát, Napoleon kivette a pápa kezéből a koronát, s azt maga tette a fejére. A pápa párisi utazása előtt fontos tárgyalások folytak ugyan arról, hogy a koronázás miképen hajtassék végre és hogy a pápának milyen szerep jut majd osztályrészeül, de azt a kérdést, hogy a koronát ki és miképen teszi föl Napoleon fejére, Napoleon eldöntetlenül hagyta, azt mondván, hogy Párisban majd erre a kérdésre is találnak megoldást. A megoldást megtalálta, de ez éppenséggel nem volt inyére a pápának. Ezzel azonban nem törődött Napoleon; a lényeg az volt, hogy dokumentálja Franciaország és az egész világ előtt, hogy koronája és hatalma nem függ senkitől és hogy azt a francia nép beleegyezéséből önmaga szerezte meg magának.

XIV. FEJEZET.

Hóditó háborúk.

Most már a korona is ékesitette Napoleon fejét, s állandóvá tette hatalmát. Az országban nyugalom honolt s a nagyszabásu belügyi reformok konszolidálták és megerősitették az országot. Napoleon akadálytalanul hozzáfoghatott tehát nagyratörő nemzetközi terveinek megvalósitásához. E terveknek Anglia és Ausztria állott még mindig utjában. Ausztriáról nyilvánvaló volt, hogy nem tud beletörődni abba, hogy Napoleon kiszoritotta őt olaszországi birtokaiból, Anglia pedig az európai hatalmakhoz intézett jegyzékeiben nem titkolta el, hogy le akarja tiporni hatalmas vetélytársát és az európai hatalmak segitségével szeretné utját állni terjeszkedésének.

Napoleon előbb a gyengébbel akart végezni, hogy aztán erejének teljével Angliára vesse magát. Hogy Ausztriát ujabb támadásra ingerelje, köztársasági hangulatot ébresztgetett embereivel Felső-Olaszországban és csakhamar kikiáltatta a lombardiai köztársaságot, majd a lombardiai királyságot és felajánltatta magának Lombardia koronáját is. Ez ajánlatot örömmel fogadta és 1805. május 22-én a milanói dómban a francia szertartások szerint fejére tette a vaskoronát és *Itália*

királyának proklamálta magát. Mikor a fejére tette a koronát, hangosan, majdnem fenyegetőleg mondotta:

«Isten adta, jaj annak, aki hozzá nyul!»

Ezt a fenyegetést megértették Ausztriában, megértették annál is inkább, mert Napoleon a Lombard királyság cimeréül a velencei oroszlánt választotta, világosan célozva arra, hogy valamikor a Velence területével kibővitendő Itália cimere a velencei szárnyas oroszlán lesz.

Ausztria azonban nem volt elkészülve. A provokálásra nem felelhetett hadüzenettel. De Anglia nem maradt nyugton és mivel Anglia nagy anyagi segitséget igért Ausztriának, és mert Oroszország is csatlakozott a Napoleon-ellenes koalicióhoz, 1805. junius 7-én az osztrák császár hivatalosan tudatta, hogy csatlakozik a koalicióhoz és parancsot adott az osztrák seregek mozgósitására.

Napoleon szerencséjére Ausztria egy tehetetlen tábornokot állitott a hadsereg élére. Ez a hadvezér *Mack* tábornok volt. Kitünő szervező tehetség, azonban a hadvezetéshez semmit sem értett. Az osztrák haditerv szerint *Károly* főherceg, az egyik hadsereg fővezére, Lombardiát tartja megszállva, az oroszok a délnémet csapatokkal együtt Bajorország felől hátbatámadják Napoleont, János főherceg Svájc felé nyomul, Mack pedig Csehország felé tart, s a harcteret igyekszik majd idegen állam területére áttenni. A haditervnek az volt az alapja, hogy Napoleont lekötik a belső állapotok, seregének nagy részét kénytelen otthon hagyni, ahol uralmának biztositása még mindig nagy sereg jelenlétét teszi szükségessé. Azt hitték tehát, hogy Napoleont könnyü lesz bekeriteni és egyetlen döntő ütközetben megsemmisiteni.

Csakhogy Napoleonnak legnagyobb ereje, legendaszerü, valósággal emberfeletti éleslátása és kiszámitó képessége volt. Abszolut biztonsággal tudta megitélni elhatározásának esztendőkre kiható következményeit. A csatatéren pedig az

ellenséges csapatok egyetlen mozdulatából csodálatos élességgel tudta meghatározni az egész ellenséges sereg erejét és végcélját. Nagyszerüen ismerte ellenfeleit. Mindenikről titkos jelentéseket szerzett s tervei készitésénél mindig szem előtt tartotta, hogy ki lesz az ellenfele. Az osztrák hadvezetés nem ismerte Napoleont, ha azt hitte, hogy bekeritheti és hogy egyetlen ütközetben megsemmisitheti. Éppen az ellenkezője történt. Napoleon *Culm* mellett, október 4-én megtámadta és október 20-án bekeritette az osztrák sereget, amelynek körülbelül huszonötezer embere letette a fegyvert.

A tengeren azonban az angol flotta megsemmisitette a francia hajókat. A hires *Nelson* tengernagy Trafalgár mellett megtámadta a franciákat és 1805. október 24-én az egész hajóhadat megsemmisitette. Tizennyolc francia hajó az angolok zsákmánya lett, tizenegy elmerült, kétezer ember meghalt, és óriási mennyiségü hadiszer jutott az angolok birtokába. Az angoloknak csak egy nagy veszteségük volt: Nelson, a hős tengernagy halálával fizette meg a kivivott diadalt.

Napoleon a tengeren szenvedett sulyos vereséget szárazföldi diadalokkal akarta ellensulyozni. Elhatározta, hogy nem áll meg Culmnál, hanem megtámadja az oroszokat is, akik gyors menetelésben siettek a Dunához, hogy az osztrák seregeknek segitsenek, de még nem tudták, hogy milyen katasztrófa érte fegyvertársukat. Napoleon gyorsan megteszi intézkedéseit. A szétszórt francia csapatokat összevonja és Murat csapatai november 13-án már bevonulnak Bécsbe, amelynek legfőbb hidját Auersperg herceg, alighanem árulás utján, a franciák kezére játszotta.

Másnap már Napoleon is bevonult Bécsbe és a császárvárosból intézte Ausztria ellen folytatandó további hadjáratát. A schönbrunni kastélyban ütötte fel főhadiszállását és a Habsburgok e hires lakóhelyéről vezette a háborut a Habsburgok ellen.

Austerlitz mellett támadta meg Napoleon az osztrákokat. Tábornokai nagy izgalommal várták ezt az összeütközést. Az osztrákok túlnyomó erejére való tekintettel csak kevesen biztak a sikerben. De Napoleon nyugodt volt. Az ütközet előtti estén irodalomról és művészetről beszélgetett. Corneille tragédiáit magyarázta és lelki állapota egyáltalán nem árulta el, hogy döntő ütközet van készülőben.

Éjfélig tartott ez az irodalmi eszmecsere s mire a hajnal pirkadni kezdett, nagy fegyverropogás emlékeztette a franciákat arra, hogy ma van Napoleon császárrá koronáztatásának évfordulója (dec. 2.) s az ellenséggel megvivandó csatának döntő napja. Ködös, kellemetlenül hideg nap volt, ami kezdetben megnehezitette a csapatok mozdulatait. De reggel kilenc órakor felkelt a nap, a hires austerlitzi nap, mely szétbontotta a felhők kárpitját és bearanyozta az egész csatateret. Néhány óra és Napoleon seregei megvivták vezérüknek egyik legfényesebb diadalát. Az oroszok, osztrákok futva menekültek és a franciák óriási zsákmánnyal gazdagodtak.

«Katonák! — mondta másnap a csapatoknak Napoleon — amidőn a francia nép a császári koronát tette fejemre, bennetek volt minden bizodalmam, hogy mindenkor megőrzitek azt a dicsőséget, amely egyedül értékes számunkra. Ha mindazt, amire a hazának szüksége van, itt elértük, visszavezetlek benneteket Franciaországba s ott részesei lesztek odaadó gyöngédségemnek és atyai gondoskodásomnak. Népem örömmel fog benneteket fogadni s ha valaki közületek azt fogja mondani: «Én is ott voltam Austerlitznél», mindenki azt fogja felelni neki: «Derék ember vagy!»

Az austerlitzi nap nagy diadalt hozott Napoleonnak. Nem csak csatát nyert, hanem megérte azt is, hogy a leghatalmasabb dinasztia feje, a német-római császár kénytelen volt személyesen eljönni hozzá, hogy békét kérjen a seregek számára. Az osztrák császár a csapatok menekülését látva, elhatározta,

hogy békét kér Napoleontól s evégből maga megy el hozzá. A német-római császár, a legrégibb európai dinasztia feje, a legitimista elv megcsontosodott képviselője, személyesen volt kénytelen felkeresni a parvenü francia császárt, aki nem ősi hatalmas dinasztiának volt sarja, hanem polgári szülők gyermeke. Egyszerü katonatiszt, «kis káplár», ahogy a bécsi és pétervári udvarokban szokták gunyolódva emlegetni Napoleont. Mennyire mélyen érezhette az osztrák császár helyzetének megalázó voltát, mikor kénytelen volt a fehér zászlót maga előtt küldeni s a francia előörsökön áthaladva, tiszteletteljesen közeledni a kis korzikai hadnagyhoz, hogy békét kérjen tőle a maga és orosz szövetségesei számára!

Hosszas tárgyalások után 1806. január 1-én végre létre jött ez a béke Pozsonyban. Ausztria elveszitette Olaszországban és Németországban birt összes birtokait, azonkivül Dalmáciát és Tirolt. Az elvesztett terület 1104 mértföld, évi adója pedig tizennégy millió forint volt.

A pozsonyi béke aláirása után nagyon röviden bánt el apróbb ellenfeleivel. Hadi parancsban tudatta a nápolyiakkal, hogy a Bourbonok dinasztiáját számüzi országukból és Massénát nagyobb sereggel Nápolyba küldte, hogy parancsának odalent érvényt szerezzen. Mikor pedig ez megtörtént, 1806. február havában, Józsefet megbizta a nápolyi királyság ideiglenes kormányzásával. Egy hónapra rá pedig, március 30-án, Napoleon tudatta a francia szenátussal, hogy Velencét is bekebelezte az olasz királyságba és Quastala hercegségét nővérének, Paulinának ajándékozza. Azt is tudatta, hogy a pozsonyi béke és az austerlitzi diadal kivivásában érdemeket szerzett tábornokainak és diplomatáinak hercegséget adományozott és, hogy ezt tehesse, a velencei tartományokat tizenkét hercegségre, a nápolyi tartományokat hét hercegségre osztotta, azonkivül pedig Lucca, Parma tartományait is fejedelmi rangra emelte.

Valóban nagylelkü volt a hercegségek adományozásában. De nagylelküségét igen okos számitás vezette. Magához akarta láncolni embereit és sorsának osztályrészeseivé akarta tenni azokat, akik megszerezték a diadalt.

Egész Olaszország ura volt már. Fivérei, nővérei és tábornokai kormányztak az olasz provinciákban. Csak a pápa tartotta még világi hatalmát. Napoleon semmi kétséget sem hagyott fenn aziránt, hogy a pápa világi hatalmával való leszámolás is csakhamar elkövetkezik. Egyelőre azonban Hollandiára került a sor.

Hollandia a francia forradalom hatása alatt megalapitotta a batáviai köztársaságot s nem nagyon lelkesedett a monarchia visszaállitásáért, amit Napoleon oly sokszor ajánlott neki. Az austerlitzi diadal után azonban Napoleon többé nem ajánlott, hanem parancsolt. Meghagyta, hogy Hollandia koronázza meg öccsét, Lajost, királlyá. A hollandiai államtanács már nem mert szembeszállani a hatalmas uralkodóval és 1806. junius 15-én Bonaparte Lajos fejére tették a németalföldiek ősi koronáját.

A leglényegesebb átalakulás azonban német földön történt. A sok kis német fejedelemség nem tudott megállani Napoleonnal szembem s miután Ausztria is elvérzett, mindegyik megadta magát sorsának. Egy részük már az ausztriai hadjárat előtt szövetségre lépett Napoleonnal, másokkal pedig maga Napoleon kereste az összeköttetést, hogy annál jobban gyengitse vele Ausztriát. Jeromos öccsét összeházasitotta a würtembergi király egyetlen leányával, Katalinával, Jenő öccsét pedig össze akarta házasitani Auguszta bajor hercegnővel.

Ebben az időben irta Metternich, aki akkor Ausztria követe volt Párisban, nagy gúnnyal, hogy minden utcasarkon egy-egy német őrgróf, vagy választófejedelem, vagy király áll s lesi Napoleont, hogy tiszteletteljesen köszönhessen neki.

A fejedelmek nagy része akkor valóban Párisban tartózkodott, ahol Napoleon óhaja szerint megalakitották a *rajnai szövetséget,* amelynek protektorává Napoleont tették meg. Kötelezettséget vállaltak, hogy Napoleon parancsára bizonyos számu sereget bármikor hadba állitanak s 1806. augusztus 1-én a regensburgi országgyülésen ünnepélyesen proklamálták a Napoleonnal kötött szövetséget és a német-római császárságtól való elszakadást.

Ez volt a pozsonyi békének Ferenc osztrák császárra nézve a legmegalázóbb következménye, mert az osztrák császár a német fejedelemségek elszakadása után kénytelen volt letenni a német-római császári méltóságot és cserébe érte felvenni az osztrák császári cimet.

Németország és Olaszország tehát Napoleon kezében volt és Ausztria megalázó béke terhei alatt nyögött. Napoleon hatalma széditően emelkedett. A francia sas szárnyait kiterjesztette már a fél kontinensre és a nemzeti eszme hivei mindenütt fájdalommal voltak kénytelenek tapasztalni, hogy a szabadság eszméinek forradalmi népe mint segiti elő idegen nemzetek szabadságának elnyomását. Angliából indult ki a gondolat, hogy a nemzeti eszme szunnyadó táborát kell életre kelteni és nagy nemzeti háborut kell szervezni Napoleon ellen. Amit a fejedelmek a maguk hatalmi érdekükben nem tudtak keresztül vinni, azt a nemzetek szabadság utáni vágyakozásával kell megkisérleni. Ez a gondolat Poroszországban talált a legtermékenyebb talajra. A poroszországi németekben feltámadt a német egység gondolata. A költészetben, irodalomban egyre bátrabb és egyre lelkesebb hangok emelkedtek a francia elnyomatás ellen. Költők és irók vállvetve igyekeztek a német hazafiság tüzének élesztésére. Napoleon, aki mindenről kitünően volt értesülve, nem minden aggodalom nélkül tapasztalta, hogy a német egység után való vágyakozás veszedelmes lehet az ő uralmára nézve.

Katonai parancsban elfojtottak ugyan minden szabadságmozgalmat és a lázító iratok szerzőit kiméletlenül kivégezték, azonban nem tudták teljesen elnyomni az ébredő gondolatot. A közhangulat végre is annyira megerősödött, hogy Frigyes Vilmos király kénytelen volt felmondani Napoleonnak a szövetséget s angol és orosz biztatásra hadat üzent Napoleonnak.

Napoleon tudta, hogy a porosz sereg még nem kész a háborura és a szövetségesek egyelőre még nem jelenhetnek meg a harctéren. Azonnal mozgósitott s azonnal támadott tehát. Bámulatos gyors fellépésének meg is volt a kellő eredménye. *Saalfeld*, *Jena* és *Auerstedt* mellett fényes diadalt aratott a porosz sereg felett, amely vad futásban keresett menedéket. Ahová a franciák betették a lábukat, ott menekültek a poroszok és nem akadt egyetlen egy csapat sem, amely szembe mert volna szállani. Az erős német várak mind megadták magukat. A seregek nagy része fogságba került s ágyuk, zászlók, lőszerek egész garmadával kerültek a franciák birtokába.

A poroszok veresége tökéletes volt. Szabad volt az ut Berlin felé. Napoleon értett hozzá, hogy kihasználja a hatást és nem is mulasztotta el az alkalmat, hogy Berlinbe való diadalmas bevonulásával hatást gyakoroljon a németekre. Néhány nappal auerstedti fényes diadalai után egész seregével, ragyogó egyenruháju tábornokainak élén, bevonult Berlinbe. Fehér lován, egyszerü szövet köpenyegében, olcsó nemez kalapjában mutatta meg magát a berlinieknek. Mögötte a marsallok dúsan aranyozott drága, selyem egyenruhája, lobogós structollai, utánuk a gyönyörü gárda ragyogó fehér és kék egyenruhája óriási hatást gyakorolt a népre. Napoleon még fokozta ezt a hatást. Alig, hogy megérkezett, elment Potsdamba, Nagy Frigyes sirjához, hogy megmutassa az ellenfélnek, mennyire tiszteli egykori hőseit, különösen a nagy királyt.

XV. FEJEZET.

A tilsiti béke.

Még csak Anglia és Oroszország nem hajtotta meg fejét Napoleon előtt. Már ugyszólván egész Európa a lábai előtt hevert s a francia nemzeti hiuságnak nem mindennapi látvány volt a francia hatalom ily csodálatos arányu terjeszkedése. Anglia és Oroszország azonban ellenállt. Napoleon egyikkel sem boldogult. Angliával szemben a tengeri zárlat eszközét alkalmazta s habár a francia s a Franciaország protektorátusa alatt álló országok kikötőinek az angol hajók elől való elzárásával óriási károkat okozott az angol közgazdaságnak, Anglia mérhetetlen gazdaságát ez a csekély veszteség nem nagy mértékben érintette, ahoz pedig egyáltalán nem volt elegendő, hogy Angliát Napoleon felsőbbségének elismerésére kényszerithesse.

Oroszországgal szemben a lengyeleket, majd a törököket próbálta megmozditani. A lengyeleknek szabadságot, a törököknek hatalmas szövetséget igért. Ausztriát is meg akarta nyerni Oroszország ellen. De minden diplomáciai erőlködése meddő maradt. Meg kellett róla győződnie, hogy előbb-utóbb Oroszországgal szemben is fegyverhez lesz kénytelen nyulni, ha valóban az a végcélja, hogy egész Európa felett ő legyen

az ur és ha a francia császári korona hatalmát és hatáskörét valóban egész Európára akarja kiterjeszteni.

Szándéka valóban ez volt. És mivel hadi sikerei folytán elég erősnek érezte magát arra, hogy szándékát végre is hajtsa, az Oroszországgal való fegyveres leszámolástól sem riadt vissza. 1806. nov. 27-én parancsot adott Muratnak, hogy kezdje meg az ellenségeskedést az oroszokkal. Elbizakodottságában aligha sejtette, hogy Oroszország lesz az a hatalom, mely nagyságának és dicsőségének sirját fogja megásni.

Varsóig nagyon könnyen haladtak a franciák. Az oroszok lemondtak minden ellenállásról, egyszerüen visszavonultak a franciák elől és ugylátszik kifárasztani és éheztetni akarták Napoleon seregét. Az óvatos, a körültekintő, a számító Napoleon ezt a szláv ravaszságot nem vette észre és azt hitte, hogy az ellenfél nem taktikából, hanem félelemből vonul vissza és tér ki mindenütt a küzdelem elől. Azt sem vette figyelembe, hogy a terep és az ellenséges csapat kikémlelése sokkal nehezebben történik, mint másutt, mert az utak rosszak, járatlanok, a nép ravasz s nem egykönnyen kapható a saját fajtájabelieknek elárulására. A hires francia gárda, amely diadalokhoz szokva száguldott végig Európán, valósággal elmerült a mocsaras utakon. Szemben állott a kozákokkal, akik nemcsak hogy nem futamodtak meg a francia sasok elől, hanem olyan vad elkeseredéssel rontottak a francia csapatokra, ami a fegyelemhez szokott és csatatüzben megedzett francia katonákat valósággal megrémitette.

Napoleon megdöbbent, a sereg pedig ingadozni kezdett. Napoleon düledező kis viskóban lakott és napokon át nem evett egyebet, mint szalonnát és kenyeret, de ezt is csak ugy, ha katonáinak sikerült valami faluból felhajszolni. A csapatok körében veszedelmes hangulat kezdett lábra kapni. Hiába buzditotta, hiába lelkesitette őket Napoleon, a nagy nyomoruságban egy darab kenyérrel nagyobb sikert ért

volna el. Napoleon napról-napra biztatta seregét, de az ellenség nem volt sehol. Végre is Napoleon volt kénytelen engedni és elhatározta, hogy főhadiszállását a téli pihenőre Varsóba helyezi át, a csapatokat védett helyre vezeti s bevárja az enyhébb időjárást, hogy aztán fokozott erővel folytassa előrenyomulását.

Varsóban lelkes fogadtatás várja. A lengyelek tőle várják szabadságuk visszaállitását s mivel Napoleon számitásainak ez nagyon kedvezett, meg is igérte nekik, hogy felszabaditja őket az orosz uralom alól. A lengyel főurak rajongással vették körül, a lengyel arisztokrácia hölgyei pedig valósággal versenyeztek egymással, hogy ki tudja gyorsabban meghóditani a dicsőséges hadvezért. Szerelmes rajongói közül Napoleon Valevszka grófnét tüntette ki leginkább, akivel Varsóban állandó viszonyt kezdett, amely viszony esztendőkön át tartott.

A varsói idillikus életet azonban hamarosan megzavarta gróf *Benigsen*, az orosz fővezér, aki a Napoleontól átpártolt poroszok seregeivel egyesülve *Eylau* mellett megtámadja a franciákat. Napoleon maga vezeti a csatát, de nem boldogul. Az orosz kozákság vakmerő hidegvérrel ront a francia csapatokra, megbomlasztja a gárdát, zavarba hozza a franciák sorait, s Napoleon nem egyszer került veszedelmes helyzetbe, amelyből csak gránátosainak ébersége tudta megmenteni. Egész estig tartott a küzdelem, de egyik fél sem tudott diadalmaskodni.

Ez volt az első ütközet, amelyet Napoleon nem tudott megnyerni. Nem verték meg, de nem is győzött. Napoleon most már érezte, hogy olyan ellenfélre talált, amely fölött nagyon nehéz lesz diadalmaskodnia. Először állott szemben a szláv fanatizmussal és az eylaui eldöntetlen csata már előre vetett árnyéka volt annak a nagy katasztrófának, amely néhány év mulva ugyanezen a csatatéren érte Napoleont és tulajdonképeni előidézője volt szédítő bukásának.

Érezte, hogy nehéz helyzetbe került és ezért fegyvereinek meddőségét diplomáciai diadalokkal akarta ellensulyozni. Diplomáciai fölényének legragyogóbb korszaka az a néhány hónap, amelyet ebben a helyzetében az európai hatalmakkal való tárgyalásokra szentelt. Barátságot kinált mindenkinek, akitől hasznot remélt s elfordult nyomban attól, aki a másiknál kevesebbet igért. Hamisitott jelentésekkel, a való tényállás elferditésével, kétszinü játékkal, fenyegetéssel és igéretekkel, a megfélemlitésnek és a rábeszélésnek minden eszközével dolgozott és ugyanazon időben három és négy felé tárgyalt, anélkül, hogy a felek bármelyike sejtette volna, hogy amikor Napoleon barátságot vagy szövetséget kinál, tulajdonképen a legnagyobb áldozatot követeli a szövetség ellenértéke fejében. Csak ennek a ragyogó diplomáciai művészetének köszönhette, hogy már első oroszországi hadjárata nem hozta meg azt a katasztrófát, amelyet a második nagy orosz hadjárat meghozott.

A hónapokon át tartó alkudozásoknak az lett az eredménye, amit Napoleon várt tőlük. A semlegességre kényszeritett Ausztriából kivonhatta csapatait s a megfélemlitett Poroszországból magához rendelhette legkitünőbb ezredeit s mire a tavaszi nap sugarai tüztek le az orosz csatamezőkre, Napoleon seregeinek száma már elérte a száznyolcvanezer embert. És ekkor döntő kisérletet tett diadalai kicsikarására. Ezuttal kedvezett neki a szerencse és *Friedland* mellett megsemmisitette az orosz sereget.

E diadal után az oroszok más hangon kezdtek vele beszélni. S a cár is kénytelen volt békekövetet küldeni hozzá, hogy szövetséges tárgyalásokat kezdjen vele. Napoleon megragadta a kinálkozó alkalmat, hogy barátjává, szövetségesévé, érdektársává tegye az orosz cárt. Az eylaui csata után nem mert többé arra gondolni, hogy egész Európa a jogara alá kerülhet. Kezdett megnyugodni abban a gondolatban, hogy

ő és a cár együttesen fogják a hatalmat gyakorolni. Európa egyik felét, nyugatot, Napoleon, másik felét, keletet, Sándor cár. Arra is gondolt, hogy a háboru nem lesz örökösen folytatható s Franciaország népe előbb-utóbb mégis csak megunhatja, hogy az ő világhatalmi törekvéseihez minden esztendőben száz és százezer katonát adjon. Elhatározta tehát, hogy mindenáron békét köt a cárral és a hatalmas szövetséges segitségével fogja állandósitani az európai területek felett birt hatalmát. A cár is hajlott a békére. Először, mert csalódott Ausztriában, másodszor pedig azért, mert nem kapta meg Angliától azt a pénzbeli támogatást, amit a britt kormány igért neki. Azonfelül pedig a cárnak is megvolt minden oka arra, hogy ne ingerelje tovább Napoleont és a vele való ellenségeskedés helyett inkább a vele való barátságot keresse.

Megindultak a béketárgyalások és a két uralkodó Tilsit mellett, a Niemen folyón, egy tutajon fölállitott diszes sátorban személyesen is találkozott. Napoleon hizelgett a cárnak, hogy a maga javára használja ki a gyengeségét:

«Csinos fiatal ember, — mondotta környezetéhez — nem is olyan buta, mint mondták.»

«Sok bajjal és gonddal küzdöttem, — diktálta később Szent-Ilona szigetén — de amit Tilsitben megéltem, életem legboldogabb órái közé számitom. Győztem, diktáltam és a leghatalmasabb uralkodó udvarolt nekem.»

1807. junius 7-én irták alá a hires tilsiti békeszerződést, amelyet elfogadott Frigyes Vilmos porosz király is és hozzájárult az osztrák császár is. A szerződés elismerte Napoleon olaszországi uralmát, ellenben visszaadta Poroszországnak az elfoglalt területeket. Napoleon megtartott tehát keleten az Elbáig, délen Sziciliáig, délkelet felé pedig a Balkánig mindent, amit eddig fegyvereivel meghóditott. A poroszok kissé zugolódtak ugyan a megalázó békeszerződés miatt, sőt szépséges királynéjuk, Lujza, személyesen is felkereste Napoleont,

hogy engedékenységre s nagylelküségre birja, de Napoleon hidegen azt felelte:

«*A politikában a nagylelküség ostobaság.*»

S a Tilsitiben megkötött békeszerződés feltételei változatlanul érvényben maradtak.

Az utca üdvrivalgása fogadja, amikor több mint egy évi távollét után a diadalmas tilsiti békével tér vissza Párisba és a törvényhozó testületek küldöttségei hódoló beszédekben dicsőitik. De a nagy ünneplés mögött sok keserüség is lakott és Napoleon nagyon jól volt értesülve róla, hogy néha egy-egy ujság, néha pedig a tribunátus egy-egy szónoka milyen megjegyzéseket tett az ő háborus politikájára. Napoleon nem kicsinyelte ezeket a megjegyzéseket. Nagyon jól tudta, hogy mögöttük mindig a közvéleménynek egy nagyobb része lakozik. A diadalmas háboru befejezését tehát arra akarta felhasználni, hogy megváltoztassa a közhangulatot s ne csak az utca rajongjon a győzelmes hadvezérért, hanem Franciaország minden rétege, minden osztálya ő benne lássa a népét boldogitó, Franciaországot naggyá tevő uralkodót.

«Ne higyjétek, — szólt a trónbeszédben a néphez — hogy amig én Litvánia hómezőin vékony sátorban aludtam, azalatt nem a francia nép boldogsága volt legfőbb gondoskodásom tárgya. Szemem belátott a szegények kunyhójába, a kézmüves műhelyébe s lelki szemeimmel magam előtt láttam egész Franciaországot s vele együtt éreztem minden baját és örömét. Most itthon vagyok s ami baj és szükség van az országban, azt atyailag fogom orvosolni.»

XVI. FEJEZET.

Politikája és családja.

Igérete szerint cselekedett. Minden osztályt és minden foglalkozási ágat ki akart elégiteni, és el akarta fojtani azokat a panaszokat, amelyeket Párisból s az ország különböző részeiből hallott. Uj kereskedelmi törvénykönyvet alkotott, hogy a kereskedőkben a vagyon- és a jogbiztonság tudatát növelje; iparfejlesztő akciót és erős agitációt inditott a honi ipar védelmére. A dologtalan nagy tömegek foglalkoztatására inségmunkákat kezdett. Dologházat épittetett s nagyszerü közmunkákat kezdett, amelyek állandóan harmincezer munkást foglalkoztattak. Ujabb kegyességekkel halmozta el a főnemességet és a nemességet. Kitüntette a hadsereg főbb tisztjeit. Felemelte a legénység zsoldját. És e sokoldalu intézkedése valóban az ő javára billentette meg a közhangulat mérlegét.

Minél nagyobb lelkesedést tapasztalt a közvéleményben, annál nagyobb szilárdsággal fogott hozzá politikai és kormányzati elveinek megvalósitásához. Politikai meggyőződése az volt, hogy az ország csak egy ember által kormányozható sikeresen. Minden testületnek, szervezetnek csak tanácsadó szerepe lehet. A döntésnek, az elhatározásnak mindig egy

kézben kell összpontosulnia. A szabadság az ő szemében nem volt közszükséglet. Gyülölte az ugynevezett ideologokat, akik könyvek szerint akarják kormányozni az országukat s valóban azt hiszik, hogy örök érvényü elméletekkel lehet a népet boldogitani.

Nem türt ellenvéleményt s habár éppen azoktól tartott legjobban, akiknek ellenvéleménye volt, nemcsak a sajtóban és a politikában, de még a közvéleményben felbukkanó ellenkező nézetet is könyörtelen ridegséggel iparkodott elfojtani. Ennek a gondolkodásnak a következménye, hogy megrendszabályozta a törvényhozást, elnyomta a sajtót, cenzurázta az irodalmat és a szinházakat, üldözte a nyilvánosságot, elfojtotta a birák függetlenségét, beleavatkozott az ifjuság nevelésébe, egyszóval mindent megtett, amit alkalmasnak talált arra, hogy akaratnélküli, engedelmes s hiuságának hizelgő francia népet teremtsen a maga számára.

A szinpadon nem türte az ujkori történelmi drámákat; csak a régi klasszikus kor témáit szerette. Ki nem állhatta a vigjátékokat s azt követelte, hogy a szinpad a tragédiát szolgálja. A sajtó ellen alkotott cenzura következtében több lap kénytelen volt beszüntetni megjelenését. Csak négy lap tudott fennmaradni. De ezeket is folyton üldözte. Éreztette haragját a tribunátussal is, ahol egynehány bátor hang az ő hazatérése után kifogásolni merte politikáját. A szenátussal kimondatta, hogy a tribunátus feloszlatható és Napoleon a törvényhozásnak ezt az utolsó független faktorát is eltávolitotta utjából. De még ez sem volt elég. A törvényhozó gyülés tervezetét is megváltoztatta. Kimondotta, hogy törvényhozó csak negyven éven felüli férfiu lehet, aminek következtében egy egész sor kellemetlen törvényhozótól szabadult meg.

Minthogy a biróságok nagyrésze neki nem tetsző itéletet hozott, különösen politikai ügyekben, elfogadtatott a szenátussal egy olyan határozatot, amelynek értelmében a birákat

is felfüggeszthette hivatalától. És ezzel megszüntette a birói függetlenséget és a bíróságokat is politikai szerepre kényszeritette.

Szeretetének egész melegét csak a hadsereg érezte. A hadsereg minden óhaját kielégitette. Marsalljainak, tábornokainak óriási földbirtokokat, hercegségeket adományozott. Emelte rangjukat, elhalmozta őket kitüntetésekkel és minden diadalmas hadjárata után szabad zsákmányolást engedett a legénységnek, amelynek nagy része nagy gazdagsággal, ugyszólván nagy vagyonnal tért vissza hazájába. Gondoskodott a rokkantakról, a sebesültekről s aki bénán került haza valamely csatából, néhány ezer frankot kapott, hogy falujában gondtalanul gazdálkodhassék. A hadseregre épitette egész politikáját s ezért volt minden gondja az, hogy a hadsereg ki legyen elégitve és katonái mindenkor és minden időben készek legyenek életüket áldozni császárjukért.

Abszolut fölényét és abszolut hatalmát nemcsak a politikai és társadalmi életben, hanem az udvarnál is érvényesitette. A legszigorubb udvari etikettet léptette életbe. A világ előtt még felesége is kénytelen volt őt felségnek szólitani. Tegeznie pedig még bizalmas együttlétben sem volt szabad. Fivérei is magázták és jelenlétében egyiknek sem volt szabad leülnie. Megszólitás nélkül egyik sem beszélhetett vele s csak bizalmas családi együttlétük alkalmával, ha udvarmesterek és udvarhölgyek nem voltak jelen, volt bizalmasabb és rokonibb jellegü a társalgás hangja. Mihelyt azonban udvari személyiség vagy idegenek voltak jelen, a család minden tagja olyan odaadó tiszteletet volt köteles tanusitani a férj vagy fivér iránt, mintha idegenek volnának.

Az udvar maga moccanni sem mert Napoleon jelenlétében. Mindenki némán és a kegyvesztettség örökös félelmétől gyötörve teljesitette szolgálatát. Olyan udvaronc élet, olyan hizelkedés, olyan képmutatás állandósult az udvar

életében, mint a Lajosok idejében. Kegyencek és kegyencnők uralkodtak s mindenki remegve leste a császár mozdulatát, amely kegyelmet és kegyvesztettséget jelenthetett. Ünnepélyes fogadásnál vagy ebédnél rangsorba állva várták Napoleont. Senki sem mert szólani s a legteljesebb csend uralkodott, mig a császár be nem lépett a terembe. Nem csak ünnepélyes alkalmakkor, de bizalmasabb fogadások alkalmával is ragyogó kisérettel jelent meg a császár. Az udvar néma meghajlással üdvözölte, Napoleon szokás szerint egész kiséretével elvonult vendégei előtt, mint a harctéren szokta, mikor csapatai előtt szemlét tart. Ha jókedvü volt, némelyeket megszólitással tüntetett ki; de ha ideges izgatott volt és ez volt a gyakoribb eset, végigrohant a vendégek sorfala között, egy szót sem szólt senkihez, leült az asztalhoz és jelt adott a vendégeknek, hogy elfoglalhatják helyüket. Az udvarmesterek remegve lesték szemének minden pillantását és halálos rettegés fogta el őket, ha csak egy pillanattal is később vették észre a császár egy-egy mozdulatáról, hogy mi volt a titkos szándéka. Tudott kedves és szeretetreméltó is lenni, azonban igen gyakran nyers és durva volt.

A nők különösen érezhették haragját, aminek azonban leginkább az a magyarázata, hogy az udvar hölgyei valósággal felkinálták magukat neki. A legnagyobb részük folyton a közelébe iparkodott, csakhogy észrevegye és esetleg vonzalmával tüntesse ki őket. Az ebédek után cerclet tartott. Legtöbbször azonban titkárával a dolgozó szobájába vonult vissza, ahol sokszor reggelig dolgozott. A telet Párisban, a nyarat Fontainebleauban töltötte. Ilyenkor az egész udvartartás is Fontainebleauban volt, ahol a Comédie társulata szórakoztatta a vendégeket, igen gyakran azokat a hűbéri fejedelmeket, akik Napoleon látogatására jöttek. Ezek a fontainebleaui napok voltak a társaság leg-

zajosabb napjai. A császárnétól lefelé az utolsó komornáig a szerelem kultuszának hódolt mindenki. E tekintetben az egész udvar a császárt követte, aki egyáltalán nem volt nagy tisztelője az ugynevezett polgári erényeknek. Felesége és családja nem kevésbbé.

Jozefin nem szerette Napoleont. Mikor házasságuk után Napoleon nyomban a csatatérre indult, Jozefin nem követi őt s csak Napoleon többszöri sürgető kérésére utazik Milanóba, hogy ott férjével találkozzék. Azonban magával viszi egyik kedvesét, *Charles* hadnagyot. Napoleon szenvedélyesen szerette s folyton arra kérte, kövesse őt a harctérre. De Jozefin nem akart eltávozni Milanóból s nem akarta magát kitenni a harctéri táborozás kellemetlenségeinek és gyötrelmeinek. A kis hadnagy társaságában töltötte napjait Milanóban, mig végre Napoleon mindenről értesült és a kis hadnagyot eltávolitotta a hadsereg kötelékéből.

Jozefin azonban hamar vigasztalta magát. Különösen mikor visszatért Párisba, gondoskodott róla, hogy mindig legyen valakije, akivel elszórakozhatik. Kezdetben nem törődött Napoleon fenyegetéseivel s Napoleon haragjával. Mikor azonban Napoleon egyre magasabbra emelkedett, félteni kezdette pozicióját és jobban vigyázott magára. Nem változtatta ugyan meg erkölcstelen életmódját, de már jobban rettegett attól, hogy Napoleon esetleg szakit vele. Ezért üldözte Napoleont szerelmi kalandjaiért és ezért csinált féltékenységi jeleneteket, valahányszor Napoleonnak valamely ujabb kalandjáról értesült. Ennek a féltékenységnek azonban nem a szerelem volt az alapja, hanem csak az a rettegés, hogy akadhat nálánál hatalmasabb nő, aki le tudja bilincselni magának a császárt s el tudja őt tőle hóditani. Ez a veszedelem még nem fenyegette, jóllehet Napoleon nagyon jól volt értesülve mindenről, ami körülötte történt. De irtózott a válástól, főleg azért, mert félt a nyilvánosságtól és mert nem akarta, hogy

a közvéleménynek széles rétegei is értesüljenek családi életének nem nagyon dicséretes jeleneteiről.

Jozefin példáját követték Napoleon nővérei is.

«Paulina, Borghese herceg felesége, oly sürüen változtatta kedveseit, mint a fehérnemüit. Pedig ugy mondják, fehérneműt néha napjában kétszer is váltott, — irja *Thiébeault* tábornok emlékirataiban és ha ebben túlzás is van, mindenesetre közel jár az igazsághoz, amit Barras mond, hogy a nővérei kedveseiből Napoleon akkora ezredet állithatott volna össze, amely Waterloonál az ő javára dönthette volna el a küzdelmet.»

«Napoleon jobban jár vala, ha nincsenek nővérei» irta *Stendhal* s ez a történelmi itélet szava.

A három nővér örökös kellemetlenséget szerzett Napoleonnak, a kormánynak, az országnak s ami Napoleonnál a legfontosabb volt, örökös pletykára adott alkalmat a külföldi udvaroknál. Azonban első sorban Napoleon volt az oka annak, hogy nővéreinek botrányos élete annyira elfajult. Ismeretes gyöngéjénél fogva azt akarta, hogy udvarának fénye feledtesse polgári származását és hogy a Bourbonok legfényüzőbb korszakait is felülmuló szertartások udvarába édesgessék azt az arisztokráciát, amelyet a forradalom idegenbe számüzött s amelynek ősi fénye oly nagyon hiányzott Napoleonnak. Ebben nem csak egyéni hiuság volt, hanem politikai számitás is, mert azt hitte, hogy befelé is, kifelé is, erősebb lesz a trónja, ha csupa ceremónia és etikett fogja körülvenni s hogy a nép elkábulva a ragyogó pompa fényétől, ösztönénél fogva is nagyobb bámulattal fogja őt körülvenni.

De másrészt ezek az estélyek és bálok és ez a ragyogó udvari élet lett a ledérség tanyája, amelyben Paulina vitte a főszerepet. Férfi vendégeit nem csak a szalonban, hanem fürdés közben is fogadta. Nem volt komornája, hanem egy

fiatal néger szolgálta ki. És amikor figyelmeztették, hogy legényember még sem fürösztheti meg egy nőt, az volt rá a válasza, hogy a négert összeházasitotta egyik szobalányával, hogy többé ne mondhassák, hogy legényember a komornája. Ő volt az, aki ruhátlanul modelt ült a hires Canovának egyik leghiresebb szobrához, amely még ma is megvan a Borghese palotában. Mikor azt kérdezte tőle egyik barátnője, hogyan állhatott egész meztelenül modellt, azt felelte, hogy a műterem be volt fütve, nem fázott.

A másik két nővér nem folytatott ilyen zajos életet, de erkölcsi felfogásuk nem sokban tért el Paulináétól.

Családjának csak egyetlen kimagasló nő alakja volt. Édesanyja, *Leticia*, aki egyszerü származása dacára méltóságteljes előkelőséggel töltötte be azt a szerepet, amely őt mint a császár anyját az udvarnál megillette és aki soha egy pillanatra sem felejtette el, hogy fia a szerencse gyermeke s e szerencse minden pillanatban elfordulhat tőle és családjától. Előre látó gondossággal készült a rossz napokra is. S ő volt az egyetlen, aki nagy vagyont gyüjtött magának, hogy a sors esetleges változása esetén legyen miből megélniök.

XVII. FEJEZET.

Aspern és Wagram.

Egészen az 1808-ik év elejéig élvezhette Napoleon a béke nyugalmát. Ekkor azonban Anglia egészen váratlanul megzavarta a békét, megtámadta Koppenhágát, elvette Napoleon sok hajóját, aminek az volt a célja, hogy Dániát még Napoleon fellépése előtt magának szerezze meg. Napoleon nagy haragra lobbant az angolok váratlan támadása folytán és a tilsiti béke értelmében hadat akart neki üzentetni Oroszországgal és Ausztriával. Szigoritotta a tengeri zárlatot és még a pápát is rávette arra, hogy bojkott alá helyezze az angol hajókat.

Akciójának folytatását azonban egyelőre megzavarta Spanyolország, amelyhez baráti viszony füzte. A trónon a Bourbonok ivadéka, IV. Károly ült, akit azonban neje a királyné vezetett. Igy hát a tényleges uralom *Godoy* Emánuelnek, a királynő kedvesének kezében volt, aki politikát csinált és szövetséget kötött Napoleonnal. A spanyol nemzeti érzelmü politikusok azonban nem tudták elviselni Godoy uralmát és Ferdinánd herceget, a trónörököst, akarták az ország élére állitani. Mindkét párt Napoleonhoz fordult és mindkét párttal szövetséget kötött a császár. Ennek a kettős

politikának azonban keserves következményei lettek. József, a nápolyi király, akit Napoleon Spanyolországba küldött, hogy rendet teremtsen az országban, fanatikus ellenállásra talált. Csak Madrid hódolt meg, mig a provinciák népe fanatikus hősiességgel harcolt a franciák ellen. Egy ideig a francia fegyvereké volt a szerencse. Akkor aztán minden megváltozott és Saragossánál a spanyolok leverik a franciákat és visszavonulásra kényszeritik őket. Baylen mellett tizenkétezer francia katona volt kénytelen letenni a fegyvert a győzelmes spanyol sereg előtt. A fanatikus spanyolok borzalmas kegyetlenséggel mészárolták le a foglyokat és bősz haraggal állottak bosszut a tolakodó idegen hatalmon. József megrémült és egész kiséretével elmenekült Spanyolországból.

«A spanyol háboru volt egyik legnagyobb tévedésem» — mondotta Napoleon Szt.-Ilona szigeti számkivetésében és a hadjárat következményei kellően igazolják Napoleon itéletét. Ez a szerencsétlen spanyolországi háboru felláz itotta az európai ellenségeket és ugy Ausztriában, mint Oroszországban komolyan gondoltak arra, hogy a spanyolországi zavarokat fel lehet használni megalázó helyzetük megváltoztatására és a napoleoni iga lerázására.

Napoleon első gondja az volt, hogy meggyőződést szerezzen a cár barátságáról, hogy aztán annál nagyobb nyugodtsággal és biztonsággal léphessen fel Ausztria, és ha kell, Oroszország ellen is. Erfurtba találkozóra hivta az orosz cárt, aki szeptember 27-én meg is jelent s jóllehet nem egy heves összeütközése volt Napoleonnal, mégis arról biztositotta a francia császárt, hogy tiszteletben tartja a tilsiti béke minden megállapodását és kész Napoleont minden ellenféllel szemben támogatni.

Erfurti időzése alatt ismerkedett meg Napoleon a német költőkkel és tudósokkal, első sorban Goethevel és Wielanddal, akik tudvalevőleg Napoleonnal való érintkezésükről a

legrajongóbb feljegyzéseket hagyták hátra. Goethevel több izben volt együtt és Goethét valósággal elragadta elméjének frissesége s megjegyzéseinek találó ereje. Beszélt vele Faustról, Wertherről, a drámai művészetekről, a sorstragédiák szerkezetéről s a világ és a költészet két fejedelme versenyezve hódolt egymás szelleme előtt. Wielanddal is nagyon sokat beszélt Napoleon az emberiség rendeltetéséről, az uralkodók kötelességeiről és Wieland is épp ugy elismerte Napoleon gondolatainak magas szárnyalását, mint Goethe. Az erfurti napok legmaradandóbb eredménye Napoleonnak e szellemi kiválóságokkal való érintkezése.

De a politikai eredményeket sem volt oka megbánni Napoleonnak, mert a cárt ismét megnyerte a maga ügye számára, sőt a cár segitségével Poroszországot is rávette arra, hogy ne szövetkezzék Ausztriával. Most már csak Spanyolország felől kellett magát biztositania, ami azonban nem volt könnyü feladat. Habár ő maga ment el Madridba s jóllehet a hatóságok és a nép mindenütt üdvrivalgással fogadta, a határszéli provinciák állandó nyugtalanságban voltak s Napoleon jelentékeny haderőt volt kénytelen hátrahagyni, hogy hátmögi támadás elől megóvhassa magát. Pedig sohasem volt olyan szüksége összes erőinek összegyüjtésére, mint most. Nem csak arról kapott jelentést, hogy az osztrák erő milyen imponáló arányokban készülődik ellene, de arról is, hogy Párisban is nagyon veszedelmes intrika indult meg ellene, amelynek központjában saját nővére Carolina s két legmeghittebb embere, Talleyrand és Fouché állanak.

Metternich még Napoleon spanyolországi tartózkodása alatt (1808. dec. 4-én) azt jelenti Bécsbe, hogy «elérkezett, ugylátszik, az az idő, mikor magából a francia köztársaságból lehet szövetségeseket kapni, még pedig nem közönséges intrikusokat, hanem olyan férfiakat, akik megérdemlik, hogy fáradozásaikban segitsék őket!»

Ez a jelentés azokra az intrikákra vonatkozott, amelyeknek Talleyrand volt a lelke. Talleyrand komolyan számolt a lehetőséggel, hogy Napoleont baleset éri Spanyolországban, vereséget szenved, esetleg maga is elesik a csatatéren. Fouchéval és Carolinával abban állapodtak meg tehát, hogy minden eshetőségre készen állanak és ha Napoleon valóban életét veszti, Murat Joachimot, Carolina férjét kiáltják ki Napoleon utódjául. Napoleon azonban idejekorán értesült a készülő tervekről és elintézvén spanyolországi seregeinek dolgát, meglepetésszerüen Párisba érkezett. Magánkivül volt dühében, mikor Talleyrand elébe került.

«Ön alávaló tolvaj! — kiáltotta a ravasz diplomatára. — Ön képes volna elárulni saját édes-atyját! Semmi sem szent Ön előtt! Elhalmoztam Önt javakkal, ranggal és kitüntetéssel s Ön mégis mindenre képes volna ellenem. Mióta tudja, hogy ügyeim nem a legjobban állanak Spanyolországban, azt hireszteli mindenfelé, hogy ellenezte vállalkozásomat, holott éppen Ön volt az, aki e gondolatot elém terjesztette és örökösen ösztökélt annak megvalósitására. Összetörhetném Önt, mint az üveget, mert van hozzá hatalmam, de sokkal jobban megvetem Önt, semhogy ennyi fáradságot vegyek magamnak!»

A hatalma megvolt, de a bátorsága nem. Mert nagyon jól tudta, hogy Talleyrand nem áll magában, és ha Talleyrandot el is teszi utjából, mögötte még sokan vannak, akik ugyanugy gondolkodnak, mint a ravasz diplomata. Sokan voltak, akinek nem tetszett a háboru örökös folytatása és akik meddőnek és céltalannak találták Franciaország szempontjából az európai hatalmak folytonos háborgatását. A francia határok kielégitették a soviniszták vágyait és Napoleon hóditó vágyának megnyilatkozásában nem francia politikát, hanem Napoleon egyéni hajlamának megnyilatkozását látták. Franciaországnak nem érdeke Európa meghóditása és Franciaország

meg van elégedve azzal, ha határai a Rajnáig terjednek s a Rajnán túl békében élhet szövetségeseivel. Ha Napoleon francia volna, nem igyekeznék Európa meghóditására, hanem arra törekednék, hogy Franciaországot konszolidálja s a francia nép jólétét és boldogságát emelje. De Napoleon — ez volt a zugolódók gondolatmenete — nem francia, nem tud egyet érezni a franciákkal és Franciaország csak eszköz az ő kezében, hogy a nép felébresztett hiuságának és a tömegek zsákmányszomjuságának felkeltésével megvalósithassa mérhetetlen becsvágyát. Napoleon tudta, hogy sokan gondolkodnak igy és ez volt a magyarázata annak, hogy nem mert erélyesebben fellépni Talleyrand ellen, sőt nem is merte eltávolitani Talleyrandot a miniszteriumból.

Az idő és az alkalom sem volt ehhez kedvező. Ausztria felől egyre komorabb hirek érkeztek és Napoleonnak nem volt semmi veszteni való ideje.

Ausztria valóban komolyan készült a Napoleon ellen inditandó háborura. A Bourbonok elüzése Spanyolországból, a francia csapatoknak a pápa területére való behatolása ujabb ellenállásra ingerelte a Habsburgokat s a külügyminiszter, gróf *Stadion* azt magyarázta a császárnak, hogy ha senki sem állitja meg Napoleont hóditó utjában, akkor előbb-utóbb a Habsburgok birodalma is sorra kerül és hogy nem csak Olaszországot, Dalmáciát és Tirolt kell majd átengedni, mintahogy már át is engedték Napoleonnak, hanem sorra következik a többi tartomány is és a Habsburgok dinasztiája csak mint történelmi emlék fog tovább élni. Stadion politikája győzött és Ausztria óriási erővel készülődött a háborura.

De Napoleon sem maradt tétlen. Napoleon ugy számitott, hogy Ausztria április előtt nem lesz harcképes, ő tehát még április előtt akcióba lép és megkezdi az ellenségeskedést. Amig Bécsben még mindig a taktika fölött tanácskoztak, addig Napoleon csapatai már rég felvonulóban voltak.

Az osztrák haditerv szerint Ferdinand főherceg Varsó ellen vonul, hogy feltartóztassa Napoleon orosz segédcsapatait. János főhercegnek az volt a feladata, hogy felkelést szervezzen Tirolban, ahol Napoleon szövetségesei, a bajorok uralkodtak. Tiller tábornokot az Inn vidékére küldték, a derék-haddal pedig Károly főherceg, az egész hadjárat fővezére, Csehországba ment, hogy ott vagy bevárja, vagy megtámadja Napoleont. Április első napjaiban be volt fejezve a mozgósitás s az osztrák császár proklamációban tudatta Európa népeivel, hogy felszabaditó hadjáratot indit Napoleon ellen.

A tiroliak kezdték meg a háborut, akik sehogysem tudták elviselni a bajorok uralmát. A szabadsághoz szokott nép a hegyek között szervezkedett, titokban ágyut öntött és Ausztria hadüzenete nélkül is el volt szánva arra, hogy felkel a bajorok és a franciák ellen. Mikor a hadüzenet megtörténik, a tiroliak már elvégezték a maguk munkáját s urrá lettek hegyes országuk felett. Egy egyszerü vendéglős, a hires *Hofer* András volt a vezérük, aki két társával, egy vendéglőssel és egy kolduló baráttal szövetkezve, bejárta a falukat, összeszedte a harcképes férfiakat s katonailag begyakoroltą őket és felhasználva a lelkekben felgyülemlett keserüséget, az osztrák sorkatonaság megérkezése előtt megtámadta a franciákat és csakhamar egész Tirol urává tette magát. Napoleon erős csapatokat küld a tiroliak ellen. Hofer András hátrálni kénytelen, de aztán ismét diadalmaskodik, leveri a bajorokat és a franciák menekülni kénytelenek. Az osztrák csapatoknak egyebütt is kedvezett a szerencse s a francia seregek majdnem mindenütt hátrálni voltak kénytelenek. Napoleont elkeseritették a kedvezőtlen jelentések. Mikor éjnek idején megkapja vezéreinek értesitését, azonnal kiugrik ágyából, felöltözködik, felkelti egész kiséretét és két órán belül már lovon ül az egész társaság s indul a harcmezőre. Napoleon fel volt háborodva vezérei-

nek ügyetlenkedései miatt. Vigasztalannak találta seregeinek helyzetét és csak akkor nyugodott meg, mikor meghallotta, hogy az osztrákok mennyire nem tudták kihasználni előnyös helyzetüket.

Azonnal megteszi intézkedéseit és végsőkig kihasználva a legénység menetelési képességét, gyors iramban igyekszik megkerülni az osztrák seregeket. Meggátolja az egyes osztrák csapatok egyesülését és mikor megkezdi a döntő támadásokat az osztrákok ellen, egymás után jelentékeny diadalokat arat. Landshut, Eckmühl, Regensburg mellett megveri az osztrákokat s egyre közelebb jut Bécshez, amelyet május 13-án el is ért.

Három hét alatt megváltoztatta a helyzetet. Amit vezérei elrontottak, egy csapással kijavitotta. Hihetetlen energiát fejtett ki ezekben a napokban. Alig aludt két-három óra hosszat, nem is mindig éjszaka. Ha fáradságos munkák közt elnyomta az álom, pokrócokat teritettek le a földre s egy órát, néha három vagy négy órát aludt. Az azonban sohasem történt meg, hogy ütközetek előtt, vagy után öt óránál többet aludjon. A főhadiszálláson minden munkát maga végzett. A hadosztályok vezéreinek szóló parancsokat kivétel nélkül maga diktálta. Semmit sem jegyzett fel magának, mindent fejben tartott s egyedüli jegyzőkönyve az előtte kiteritett térkép volt, amelyen pontokkal és vonalakkal szokta megjelölni csapatainak mozdulatait. Ütközet előtt óraszámra sétált a szabadban. Nem beszélt senkivel. Aztán maga köré gyüjtötte tábornokait és meghallgatta mindegyiknek a véleményét. Boldog volt, ha némelyiktől olyas valamit hallott, amit elfogadhatott. Módnélkül felháborodott azonban, ha valamely tábornoka ostobaságot mondott.

Hadi gondjai dacára nem hanyagolta el az államügyeket sem. Futár hozta Párisból miniszteréinek jelentését és futár vitte vissza az ő intézkedését. A hivatalos lap folyton közölt

tőle kormányrendeleteket, amiben sok volt a számitás is, mert azt akarta, hogy a francia közvélemény egy pillanatra se higyje, hogy őt a csaták annyira lekötik, hogy államügyekkel nem képes, vagy nem akar foglalkozni.

A maga kényelmével semmit sem törődött. Schönbrunnban a császári kastélyban lakott, Eckmühlben pedig egy kis falusi viskó is kielégitette igényeit. Ha tehette, szivesen ment a császárok palotájába, hogy ezzel is dokumentálja a diadalának teljességét az ellenféllel szemben. Azonban a nélkülözések egyáltalán nem gyötörték. El tudott élni kenyéren és vizen és oroszországi táborozásaiból tudjuk, hogy néha bizony napokon át nem evett egyebet, mint amit a katonák a faluk földhöz ragadt lakóinak az asztaláról loptak el. Ezek a nélkülözések őt egyáltalán nem bántották. Fiatalkori éveiben egyebekhez szokott. Kicsiny padlásszobájában többet koplalt s ha visszatekintett megalázásokkal tele élete kálváriájára, meg lehetett elégedve magával és megvigasztalhatta magát, ha a hadi zaj és a hadi izgalmak néha-néha nélkülözésekre kényszeritették.

Az osztrák udvar elvesztette a fejét. Károly főherceg nem tartotta a sereget képesnek arra, hogy fölvegye a tovább küzdelmet Napoleonnal. S csodálatos, éppen Károly főherceg volt az, aki néhány nappal később megérte a legnagyobb diadalt, amire a kontinens vezérei hiába áhitoztak: megverte Napoleont.

Ez a csoda *Aspern* mellett történt. Napoleon nem volt rá elkészülve, de Károly főherceg talán még kevésbbé. Az első napon a franciák voltak fölényben. Másnap azonban az osztrákok kerekedtek fölül s Napoleon kénytelen volt visszavonulni. Magánkivül volt elkeseredésében. Órák hosszat ült szótlanul maga elé bámulva és látszott rajta, hogy agyában szédítő gondolatok cikáznak át. Majd hirtelen görcsös vonaglás fogta el egész testét és a hóditó császár szeméből patakként hul-

lottak az elkeseredés könnyei. Napoleon zokogott! Elvesztette életének első csatáját. És a folytonos diadalokhoz szokott hadvezér már látni vélte Európa kárörömét a franciák szégyenén és jövőjének sötétségén. Ő, aki minden számitását fegyvereinek szerencséjére alapitotta, aki tudta, hogy mindent diadalainak köszönhet, joggal volt elkeseredve az első csatavesztés láttára és joggal aggódhatott a következményektől.

E következményektől való félelem azonban megkettőztette erejét és fokozta zsenialitását. Elhatározta, hogy bosszut áll Aspernért és összevonva minden rendelkezésére álló sereget, szinte kereste az osztrákokkal való ujabb döntő megütközést. Szerencséjére sikeresen operáltak most már vezérei is és az olaszországi osztrák sereg lépésről-lépésre volt kénytelen hátrálni Beauharnais és Marmont hadai elől.

Napoleon óvatosan haladt előre. Figyelme kiterjedt mindenre és az sem maradt előtte észrevétlenül, hogy a magyarok zugolódva viselik Ferenc császár abszolutizmusát. Fel akarta tehát használni ezt az elégedetlenséget is és proklamációt intézett a magyarokhoz, amelyben a Habsburgoktól való elszakadásra s a hozzá való csatlakozásra hivta fel őket. De a magyar közhangulat nem kedvezett Napoleonnak. *Kazinczy* Ferenc irta egyik levelében, hogy a magyarok nem csatlakozhatnak Napoleonhoz. «Először nincs megengedve, másodszor nem erkölcsös, harmadszor pedig csak arra volna jó, hogy az országot szerencsétlenné tegyük vele. Magyarország csak büszke lehet arra, hogy mi, kiket Ausztria félreismert, semmit sem tettünk, aminek ma ellenségeink és irigyeink örülnének.»

A magyarok tényleg nem biztak Napoleon szavaiban s látva a lengyel példát, a lengyeleknek Napoleon részéről történt cserben hagyását, főleg pedig ismerve XIV. Lajos magatartását II. Rákóczi Ferenccel szemben, csak nagyon kevesen akadtak, akik hajlandók lettek volna Napoleon szavára

elszakadni a dinasztiától. Voltak ugyan egyesek, mint pl. *Horvát* István és *Virág* Benedek, akik azt fejtegették, hogy hazánkra nézve nagy szerencse lenne, ha Napoleon segitségével elszakadhatnánk a Habsburgoktól, de ezek a rajongók nem értek célt s a közvélemény túlnyomó része elolvasta ugyan a kiáltványt, de nem reagált rá. A proklamációt különben is csak kevés példányban terjesztették az országban és igy a tömegek széles rétegei nem is értesültek róla.

A magyarok tartózkodó magatartása lehangolta Napoleont, de nem ejtette kétségbe, annál kevésbbé, mert a hadba szállt magyar nemes felkelők nem voltak képesek legyőzni a francia csapatokat és az osztrák udvar, amely sokat remélt a magyar nemesi insurrekció fellépésétől, erre a segitségre többé nem számithatott.

Mikor a franciák Győr mellett végleg megsemmisitik a nemesi felkelőket és leverik az utjokat álló osztrák seregeket, Napoleon ismét nagy erősitést kap és immár elég erősnek érzi magát arra, hogy bosszut álljon Aspernért. Julius 6-án a wagrami fensikon adta vissza a kölcsönt Károly főhercegnek. Itt is két napig tartott a harc, de az első napon egyik fél sem tudta a döntést kierőszakolni. Másnap tiz óra hosszat tartó tusakodás után Napoleon kicsikarta a diadalt és valósággal megsemmisitette az osztrák sereget. Károly főherceg nyomban békét kért, amitől Napoleon sem idegenkedett, egyrészt azért, mert Párisból ismét nyugtalanitó hireket kapott, másrészt pedig mert már elég gyengének találta Ausztriát arra, hogy előnyös feltételeket csikarjon ki tőle.

Hosszas tárgyalás után október 14-én végre megegyeztek a felek és Schönbrunnban aláirták a békét, amely valósággal összetörte Ausztria nagyhatalmi poziciójat. Ausztria lemondott Salzburg és Bergesgaden birtokáról, amelyet Napoleon a rajnai szövetséghez csatolt, Nyugat-Galiciáról, melyet az orosz cár kapott jutalmul semlegességéért, továbbá

Görz, Triest, Krajna és Karinthia nagy részéről, egész Horvátországról, Dalmáciáról és Fiuméról, amely utóbbi területekből Napoleon külön tartományt szervezett és azt *Illyria* néven csatolta a francia koronához. Azonkivül negyvenöt millió forint hadisarcot fizetett Ausztria és kötelezettséget vállalt arra, hogy Olaszországból visszavonja még minden ott levő csapatát.

XVIII. FEJEZET.

Mária Lujza.

E fényes feltételeket biztositó békével zsebében érkezett meg Napoleon a harctérről Párisba. Éppen jókor, mert azalatt ismét megszaporodott azoknak a száma, akik elégedetlenkedtek vele és sehogysem tudtak megnyugodni abba, hogy Napoleon szüntelen háboruba dönti az országot s nem tud megelégedni azzal a gyönyörü országgal, amelyet a franciák adtak a kezére. A szalónokban és a főnemesek társaságában, ahol amugyis még mindig meglehetős gunnyal beszéltek az ajaccioi ügyvéd parvenü fiáról, azt magyarázták egymásnak az emberek, hogy Napoleonban nincs igaz francia nemzeti érzés, nincs benne semmi közösség a francia nemzet nagy hagyományaival, mert különben nem kalandozna egyre a külföldön és nem igyekeznék olyan népeket leigázni s olyan területeket meghóditani, amelyekre Franciaországnak semmi szüksége nincsen.

A császár közvetlen környezetében folyt az intrika. A marsallok és a nagyméltóságok összeköttetéseket kerestek a császár fivéreivel, nővéreivel. Minthogy a folytonos háboruskodás miatt állandóan tartani lehetett attól, hogy egy napon Napoleon halálhire érkezik Párisba, a hatalom bir-

tokosai idejekorán be akarták magukat hizelegni a leendő örökösnél. A tenger nagy zátonyai is apró porszemekből alakulnak s a tömegek hangulatát is egyes emberek véleménye alkotja. Kezdetben kevesen, később sokan, a katasztrófa pillanatában pedig az egész ország elfordul majd Napoleontól. Az a tragikum, ami később eltemette a világhóditó császárt, már rég gyökeret vert, s az ellenhangulat, amely elkövetkezését siettette, már ekkor felütötte fejét. Felütötte fejét családjában, legközvetlenebb környezetében, és senki sem tartotta állandónak az ő uralmát. És mint ahogy a külföldi udvaroknál is mindenki Napoleon halálától várta az események megváltozását, a dolgok régi rendjének visszatérését, azonkivül Franciaországban is igen nagy közvélemény volt, amely meg volt győződve róla, hogy Napoleon uralma előbbutóbb véget ér és akkor minden megváltozik Franciaországban.

Senki sem tartotta állandónak Napoleon uralmát. Nem volt trónörökös, akire a hatalom törvény szerint átszállhatott volna. És a császár fivérei közül egyik sem volt elég népszerü és eléggé kiváló férfiu ahhoz, hogy mint Napoleon hatalmának örököse megnyugvást kelthetett volna a köztudatban.

A tömegek ezrei, az utcák bámuló népe természetesen rajongó hódolattal fogadja Napoleont, mikor ragyogó kiséretével visszatér Párisba és elhozza a franciáknak a schönbrunni békét. De ő maga tudta legjobban, hogy ennek a tömegnek a rajongása nem elég az ő hatalmának a fenntartására és hogy más egyébnek is kell történnie, ha azt akarja, hogy uralma örök legyen s megszerzett hatalma vele együtt ne szálljon a sirba.

Ehhez első sorban trónörökösre lett volna szükség. Josephinnel való házassága meddő volt s most már nem is remélhette többé, hogy gyermeke szülessék. Egyre jobban

foglalkozott tehát a Josephinetől való elválás gondolatával és az uralkodó dinasztiák egyikének leányával való ujabb házassággal. Nem Josephine hűtlensége érlelte meg benne a válás gondolatát. Ennek kizáróan politikai oka volt. Ő Josephint szerette hűtlenségei dacára is. Babonás is volt és mivel hatalma Josephinnel való egybekelése óta állandóan növekedett, valósággal szerencsecsillagának tartotta. De hatalmi érdekei előtt minden más szempontnak el kellett tünnie. Josephine ezt nagyon jól tudta és joggal tartott tőle, hogy Napoleon megvalósitja elhatározását. Mindent elkövetett tehát, hogy Napoleont szándékának megmásitására birja. Azonban eredménytelenül. Napoleon ugyan sokáig huzódott attól, hogy megmondja Josephinnek szándékát, de végre 1809. nov. 30-án tudatta vele elhatározását. Szomoru, mindkettőjükre nézve izgalmas nap volt ez. A családi ebéd után, mikor a környezet már eltávozott, Napoleon a felesége szobájában maradt. Hosszu ideig egy szót sem szólt, aztán megfogta Josephine kezét s következőleg szólt hozzá:

«Édes Josephine! Te legjobban tudod, mennyire szerettelek. Tartózkodás nélkül elismerem, hogy azt a kevés boldogságot, amit a sors nekem juttatott, nagyrészt neked köszönhetem. Ha akaratomnak szabad ura lehetnék, senki sem tudna tőled elszakitani, de sorsom erősebb akaratomnál és Franciaország érdekeivel szemben el kell némulnia a sziv szavának.»

Josephine tudta, hogy e mondatoknak mi lesz a befejezése. S magánkivüli izgalmában ájultan összeesett. Magához téritették. De a császár nem folytatta a témát. Később azonban maga Josephine tért rá. Zokogó hangon kérlelte a császárt, hogy álljon el szándékától. Lábai elé borult s első szerelmük legboldogabb napjaira emlékeztetve, könyörgött neki, hogy ne szakitsa őt el magától és ne fossza meg attól a nagy boldogságtól, amelyet az ő oldalán szerzett. S Napo-

leon maga is zokogott s nem tudott ellenállni szivéből feltörő erős érzelmeinek. De aztán mégis csak urrá lett benne egyéni érdeke, magasra törő célja, és érzéketlen maradt Josephine további könyörgéseivel szemben.

Josephine még mindig remélt, de mikor már minden fáradozása hiába való volt, aláirta a lemondó okmányt. Pár nap mulva a szenátus is tudomásul vette a választ. Kimondotta, hogy Josephine megtarthatja császárnői és királynői rangját és az állampénztárból évi három millió frank apanázst kap. De Napoleon is bőkezüen gondoskodott elvált nejéről. Berendezte számára a malmaisoni kastélyt s annyira ment gyöngédségében, hogy még az étkező edényeket is maga választotta ki számára. Josephine azonban nem költözött Malmaisonba. Milanóba ment, ahol a fia lakott s az év legnagyobb részét ott töltötte.

Most már uj hitves után nézett Napoleon. Előbb az orosz cári udvarból akart feleséget kapni. De itt nem talált valami szives fogadtatásra. Ekkor az osztrák udvar felé fordult figyelme, ahol elég nagy hajlandóság volt arra, hogy családi összeköttetést létesitsenek a hatalmas ellenféllel.

Megtörténtek az előzetes tárgyalások és január 28-án Napoleon már tudatta minisztereivel, hogy az osztrák császár leányát, Mária Lujzát, fogja feleségül venni. Miniszterei közül többen ellenezték ezt a tervet, de Napoleon nem törődött véleményükkel és mikor az előzetes tárgyalások véget értek, követét *Berthiert* Bécsbe küldötte, hogy nevében megkérje Mária Lujza kezét Ferenc császártól.

Berthier tábornokot március 1-én fogadta a császár nagy ünnepélyes kihallgatáson. Napoleon követe kifejezte fejedelmi megbizójának szándékát s kérte a császárt, egyezzék bele, Franciaország urának és Mária Lujzának házasságába. A császár megadta beleegyezését, mire Berthier tábornok a főhercegnőtől külön is megkérte kezét Napoleon részére.

A főhercegnő nagy elfogultsággal küzdve, egész röviden azt felelte:

«Szerencsésnek fogom magam érezni, ha leendő férjemet boldogitva hozzájárulhatok a francia nép boldogulásához is.» Berthier erre átadta Napoleon menyasszonyi ajándékait, a ragyogó drága ékszereket, melyeknek értéke legalább négyszer akkora volt, mint az a hozomány, melyet Napoleon a főhercegnővel kapott. (500,000 frank.)

Egy évre rá már megtörtént az esküvő is Bécsben. Akkori szokás szerint, a vőlegény helyettesithető volt és Napoleont a házasságkötés aktusánál egykori legyőzője és nagy ellenfele, *Károly* főherceg helyettesitette. Egy hét mulva a főhercegnő nagy kisérettel utra kél és március 23-án ér Compiegnebe, ahol Napoleon várta ragyogó diszkiséret élén.

Ennél az alkalomnál ugyanazokat a szertartásokat követték, mint mikor XVI. Lajos Mária Antoinette-t várta a francia határon. A polgári esketés Saint-Cloudban, az egyházi egybekelés pedig Párisban történt. Az esküvő után Napoleon körutazásra vitte nejét az országban, ahol mindenütt zajos ünnepségekkel fogadták őket. Párisba való visszatérésük után ismét ragyogó ünnepséget rendeztek tiszteletükre.

Egyik ilyen ünnepély majdnem tragikus véget ért. Az osztrák követ estélyén ugyanis a terem draperiái tüzet fogtak, az egész palota kigyulladt, sokan bennégtek s Mária Lujzát Napoleon karjaibe emelve vitte ki a szabadba. A babonások megjegyezték, hogy Mária Antoinettenek XVI. Lajossal történt esküvője után hasonló szerencsétlenség történt egy ünnepségen és a példa hasonlóságából a babonások az uj pár jövőjére vontak le következtetéseket.

A zajos ünnepségek dacára, amelyeket Mária Lujza tiszteletére rendeztek, lehetetlen volt elpalástolni azt a nagy idegenszerüséget s a legjobb esetben azt a nagy közönyt,

amelyet a közvélemény higgadtabb része tanusitott Napoleon uj hitvesével szemben. Ujból osztrák császárleány került a franciák trónjára s akik még nem felejtették el azt a nagy ellenszenvet, amelyet Mária Antoinette keltett a párisiakban, azok most megint arra gondoltak, hogy Mária Lujzával nagyon könnyen visszatérhet az a szellem, amely annak idején oly sok keserüséget okozott Párisban, s amely nagyrészt okozója is volt annak a sok szerencsétlenségnek, melyek a forradalom esztendejében érték Franciaországot. Nem is kellett babonásnak lenni, hogy az osztrák császárleányt ne tekintsék jó omennek s az egykoru feljegyzések mind megegyeznek abban, hogy Mária Lujza nem volt képes eloszlatni azt az idegenkedést, amelyet vele szemben tanusitottak.

De Napoleon nem vette észre, vagy nem akarta észrevenni ezt az idegenkedést. Boldog volt, hogy ő a szegény ügyvéd fia, aki valamikor eredménytelenül sóhajtozott a gazdag selyemgyáros leányának keze után, most a leghatalmasabb dinasztiának leányát birja feleségül s apósának mondhatja az osztrák császárt, akinek elődei évszázadokon keresztül viselték Nagy Károly koronáját. A történelem legcsodásabb korszakaiban sem talált ehhez hasonló példára.

Mikor *Voltaire* «Mohamed»-jét olvasta s elgondolkodott a próféta gyors népszerüségének okairól, azt mondotta környezetének, hogy az ő emelkedésének is hasonló feltételei voltak.

«Nem én alkottam a császárságot, — mondta, — hanem a körülmények maguk teremtették meg. Mikor én jöttem, már meg voltak hozzá az előfeltételek. Megunták az anarchiát, szabadulni akartak tőle. Ekkor jöttem én és megszabaditottam az anarchiától Franciaországot. Ha én nem jöttem volna, ugy jött volna valaki más, ki ugyanezt tette volna. Az ember csak egy ember, eszközei semmit sem érnek, ha a körülmények és a közhangulat nem támogatják.»

Boldogsága azonban akkor érte el tetőfokát, mikor uj hitvese egy fiuval ajándékozta meg. 1811. május 20-án megszületett a *római király,* az első gyermek a világon, akinek pólyáját a Cézárok koronája ékesitette és aki atyja meteorszerü pályáját követve a legszéditőbb pompából a *reichstadti herceg* könnyeket fakasztó szomoruságába hervadt át...

Napoleon boldogsága nem ismert határt. Most már nem félt senkitől és nem féltette hatalmát sem semmitől. Volt örököse, akire ráhagyhatta trónját és minden alkotását és meg volt a reménysége, hogy mindaz, amit alkotott, most már állandó lesz. Azonban minden másként történt.

Attól a perctől kezdve, amikor azt hitte, hogy állandóvá tette hatalmát, egyik balsiker a másik után tépte meg babérait és semmisitette meg a jövőbe vetett reménységeit. Mária Lujzával való házasságáig pályája folytonos emelkedést mutat. Mária Lujzával való házassága óta azonban pályája lefelé hanyatlik. A hatalmas dinasztiával való összeköttetéstől, a trónörökös születésétől trónjának megszilárdulását és hatalmának állandósulását remélte s mindennek épp az ellenkezője következett. Dicsőséges serege csakhamar elpusztul az oroszországi hómezőkön és megkezdődik a felbomlás nagy folyamata, amelynek során nem egyszer lángol fel Napoleon világtörténeti zsenieje, de amelyet többé ez a zsenie sem tud feltartóztatni. Oroszország hómezőin kezdett elvérzeni az ő dicsőséges hatalma s attól kezdve egészen Waterlooig fokról-fokra enyészik el világokat rengető hatalma...

XIX. FEJEZET.

A spanyol bonyodalmak.

Oroszországi hadjárata előtt még két jelentékeny akciót kellett végrehajtania. Az elsőt a pápával, a másikat Spanyolországgal szemben.

Napoleon nem volt nagyon hálás a pápának azért, hogy télviz idején eljött Párisba, hogy őt megkoronázza. Mikor csapatai kiszoritják Ausztriát Olaszországból és hatalma az olasz félszigeten egészen Nápolyig terjed, egyedül csak a pápai állam volt még, amely nem tartozott befolyása alá s amely megtarthatta önállóságát. Ez sehogy sem tetszett Napoleonnak és sehogy sem volt olaszországi terveivel összeegyeztethető. Egyelőre azonban belenyugodott abba, hogy a pápa egyházi államainak egy részét átengedi Franciaországnak, más részére nézve pedig bizonyos beleszólást engedett Napoleonnak. Igy kénytelen volt a pápa is csatlakozni az Anglia ellen intézett tengeri zárlathoz és kénytelen volt sok olyan egyházi reformot is eltürni, amelyet azelőtt leghevesebben ellenzett. Mikor azonban a pápa látta, hogy egy katholikus ország, Spanyolország, milyen sikerrel lép fel Napoleon ellen, azt hitte elkövetkezett az idő, amikor ő is felléphet Napoleon ellen és nem kell végre eltürni minden erőszakosságát. Akcióba lépett Napoleon ellen. Nem a harctéren, mert itt elegendő katonája sohasem

volt a pápának, hanem a lelkiek terén. Elővette a pápák régi fegyverét és kiátkozta Napoleont.

E fegyvernek hatása századok folyama alatt nagyon meggyengült és éppen olyan egyéniség, mint Napoleon, aligha törődött vele sokat. A vallás Napoleon kezében mindig csak politikai eszköz volt, amelyet csak a tömegek fékentartására tartott alkalmasnak, de amelyet nem nagyon respektált soha. Az egyházi átoknak ebben a pillanatban különben sem lehetett rá valami nagy hatása, mert hisz szövetségesei, a hollandok, az oroszok, a németek, nem a pápa hivei voltak, azok pedig, akikre a pápa lelki befolyást gyakorolhatott, mint például az olaszok és a franciák, a forradalom óta távolról sem voltak olyan vallásos érzelmüek, annyira fanatikus rabszolgái a római szentszéknek, mint azelőtt. A kiátkozásban Napoleon nem is veszedelmet, hanem inkább megbélyegzést látott, de ezt sem akarta szótlanul eltürni:

«Nincs többé kegyelem! — mondotta, mikor a pápa kiátkozásáról értesült. — Ez egy őrjöngő bolond, akit be kell csuknom!»

Nyomban elmegy a parancs Muratnak, aki a nápolyi tartományokban operál, hogy lépjen akcióba a pápa ellen és Murat ugyanaz napon, melyen Napoleon Wagram mellett egyik legnagyobb diadalát aratta, elfogta a pápát, előbb Grenobleba, onnan pedig Savonába, a tengerpartra vitte, s egész udvartartását katonai őrizet alá helyezte. Napoleon később Fontainebleauba vitette a pápát és Párisba hozatta az egész vatikáni levéltárat, a bibornokokat, a szerzetes főnököket és mindazokat a testületeket, amelyek a vatikáni kormányzat teljességéhez tartoztak. Mintha az lett volna a terve, hogy a Vatikán székhelyét Párisba tegye át és a római egyház központjává Párist tegye.

A pápa azonban nem engedett, mire Napoleon 1810. február 17-én a szenátus határozatával egyetértőleg az egy-

házi államot Franicaországhoz csatolta, a pápai terület alattvalóit a maga alattvalóinak jelentette ki, Rómát a francia császárság második fővárosává tette, a pápát pedig az állam szubvencionált méltóságának jelentette ki, aki egyházi funkcióinak teljesitéseért és a hivek felügyeletéért évi két millió frank fizetést kap.

A pápa azonban még ekkor sem engedett. Hajlandó lett volna ugyan a békére, de azokat a feltételeket, melyeket Napoleon irt elő számára, nem volt hajlandó elfogadni. Napoleon többször tárgyalt vele és nem egyszer kiméletlenséggel, sőt durvasággal akart reá hatni. Egy izben elzárással fenyegette, ha nem irja alá azt a szerződést, amelyet elébe tesz. A pápa azonban nem engedett. Napoleon magánkivül volt dühében, felrugta a széket, amelyen ült és durva hangon fakadt ki az egyház feje ellen. De a pápa minden fenyegetésére csak azt válaszolta:

«Hatalmában vagyok, tehet velem amit akar, de arra nem kényszerithet, hogy meggyőződésem ellenére cselekedjem.»

Napoleon a püspökökkel próbált szerencsét. Zsinatra hivta őket, hogy a zsinat mondja ki azoknak a feltételeknek elfogadását, amelyeknek aláirását Napoleon a pápától kivánta. Azonban a zsinat sem engedelmeskedett, mire Napoleon a püspökök közül többet fogságra vetett, többeket pedig méltóságuktól fosztott meg és a gyarmatokba deportált. Ennek a rendszabálynak aztán megvolt az a hatása, hogy legalább a megmaradt francia és olasz püspökök egybehivott zsinatja teljesitette Napoleon követeléseinek egy részét, sőt a pápát is rá tudta venni arra, hogy a feltételek egy részét elfogadja.

A pápával való ügyének teljes rendezését azonban meg kellett szakitania Spanyolország miatt. Spanyolországban még mindig nem tudott urrá lenni a francia hatalom. S az a magatartás, melyet Napoleon a pápával szemben tanusitott, még jobban elrontotta az ügyét, mert a fanatikus nép lelkére

nagy hatást gyakorolt a pápa sorsa és szomoru fogsága. Az elfojtott keserüség lángjai ismét magasan lobogtak s a forradalmi junta (parlament) gerilla-harcot proklamált a franciák ellen. A papok és szerzetesek voltak e hadjáratnak leglelkesebb harcosai. Kereszttel a kezükben ők állottak a gerillacsapatok élére, hogy a hegyek közül váratlanul rátörjenek az elvonuló kisebb francia csapatokra.

Napoleon már kétszázezer embert küldött Spanyolországba, de ez még mind kevés volt arra, hogy a hegyek közt szétszórt felkelőket megadásra kényszerithesse. Az angolok is megsegitették a spanyolokat és *Wellington* tábornok vezérlete alatt harmincezer embert küldöttek Napoleon ellen. Hiába küldi Napoleon a legjobb haditerveket a francia csapatok fővezérének, Massénának, ez nem képes boldogulni, mint ahogy később maga Napoleon is tapasztalni fogja, hogy Wellingtonban olyan hadvezér állott a franciákkal szemben, akivel valóban nehéz volt felvenni a harcot.

A spanyol ügyek ilyenformán sok gondot okoznak Napoleonnak. Kellemetlensége támadt fivérével Józseffel, akit Spanyolország királyává tett meg, de aki semmiképen sem tudott megnyugodni abba a megalázó szerepbe, melyet Napoleon szánt neki. József csak végrehajtója volt azoknak a parancsoknak, melyek Párisból jöttek és amelyekről előre tudta, hogy nem lesz sikerük. Emiatt folytonos összekoccanás volt a két fivér között, amiről gúnyos kárörömmel beszéltek Bonaparte ellenségei. Fokozta a franciák elleni ellenszenvet Spanyolországban az is, hogy az ott táborozó francia tábornokok és katonák sanyargatták a népet és minden gondjuk az volt, hogy maguknak minél nagyobb vagyont szerezzenek. A katonák nem nagyon csinján bántak a néppel, amelytől elszedték minden pénzét és eleségét és a tábornokoknak is volt rá gondjuk, hogy a spanyol hadjáratból nagy vagyonnal térjenek vissza hazájukba. Ez természetesen csak fokozta a

spanyolok ellenállását és haragját és érthető, ha az elkeseredett és fanatikus nép nem volt rávehető arra, hogy megadja magát a franciáknak.

Angliát sem tudta féken tartani Napoleon. Hiába szigoritotta meg a tengeri zárlatot, hiába tiltotta meg a franciaországi s a Franciaország befolyása alatt álló osztrák kikötőknek, hogy az angol hajókat bebocsássák és angol árukat vásároljanak, Anglia egy lépéssel sem hátrált. Pedig a zárlat már nagy gazdasági károkat okozott neki. Az angol bank pénzjegyei elértéktelenedtek, a font sterlinget, amelyet rendszerint huszonöt frankkal váltottak be, már csak tizenhét frankon vették át. A gyapjuipar, különösen pedig a vasipar nagyon sokat szenvedett. Sok számottevő cég csődbe került, a gyárak nagyrésze megszüntette üzemét és a munkátlanok egész tömege sereglett össze Londonban, segitséget kérve a kormánytól. A parlamentben is erős ellenzéke támadt a háborunak. Itt is egyre többen követelték a Napoleonnal való megegyezést, hogy a tengeri zárlat végre megszünjék. De a többség Angliában is hajthatatlan volt és Anglia tovább is pénzzel és katonákkal segitette azokat az országokat, amelyek harcban állottak Napoleonnal és nem voltak hajlandók eltürni, hogy az egész világnak Napoleon diktáljon.

Hollandia megpróbálja békét közvetiteni Anglia és Napoleon között, de eredménytelenül. Sőt a békekisérletek közben konfliktus támad Napoleon és fivére Lajos között, akit Hollandia trónjára ültetett. Ennek az lett a következménye, hogy Lajos, aki önérzetesebb volt, mint József, 1810. junius 1-én ifjabbik fia javára lemondott a hollandi trónról és titokban Ausztriába utazott.

Fivéreinek magatartása módfelett elkeseritette. Mind a kettőt ő emelte királyi méltóságra s mind a kettő cserben hagyja őt a döntő pillanatban. Szomoru csalódással mondotta Metternichnek:

«Sok a rokon, a sógor a nővér és fivér. Egyik sem ér semmit. Hibáztam, mikor fivéreimet trónhoz juttattam. De az ember csak idő multával okosodik. Nekem alkirályokkal és helytartókkal kellett volna dolgoznom.»

S valóban, mikor Svédország XIII. Károly gyermektelen elhalálozása után uralkodót keres, Napoleon nem családjabélit, hanem *Bernadotte* tábornokot ajánlotta a svédeknek, akit meg is választanak uralkodójukká.

De mindenbe bele tudna törődni, ha Angliával végezhetne s Anglia nem zavarná többé az ő terveit a kontinensen. Megpróbálkozik a cári udvarnál is s akcióba akarja léptetni Oroszországot Angliával szemben. De a cár visszautasitja azt a szerepet, melyet Napoleon szánt neki. Ez elég ok volt Napoleonnak, hogy most már Oroszországgal szemben is támadó terveket szőjjön. El van rá tökélve, hogy minden erejét megmozditja, hogy Angliával és Oroszországgal szemben felvehesse a harcot és hogy ezt a két hatalmat is rákényszeritse az ő világhatalmának elismerésére. Mikor gyermekének születése után a kereskedők tisztelgő küldöttsége is megjelenik előtte, a következőket mondja nekik:

«Én nem a franciák királya, hanem Nagy Károly utóda vagyok és birodalmam a frankok császárságának folytatása. Négy év mulva elég nagy flottám lesz és ha hajóim három-négy éven a vizen lesznek, akkor az angolokkal is megmérkőzhetünk.»

Valamivel később pedig az orosz követnek azt mondotta:

«Öt év mulva a világ ura vagyok; még csak Oroszország van hátra, de azt is el fogom tiporni!»

Angliában és Oroszországban nyomban értesülnek az ellenséges kijelentésekről, amelyeket Napoleon nem is igen titkolt, sőt néhányszor meg is ismételt. Nem maradt meg azonban a szavaknál, hanem kijelentésének megfelelően valóban készülődött is arra, hogy leszámoljon ellenfeleivel. Angliát természetesen ki kellett hagynia a számitásból, mert

flottája nem volt elég nagy ahhoz, hogy megmérkőzhessék vele. Azonban megelégedett volna azzal is, ha egyelőre azokat a hatalmakat semmisitheti meg, amelyek folyton akadékoskodtak és mint az orosz cár, hol szövetséges, hol pedig ellenfele lett neki.

Első sorban Oroszország ellen készülődött. Az állam pénzügyei ugyan nagyon rosszul állottak, de ez nem zavarta Napoleont, sőt ellenkezőleg, azt szokta mondani, hogy az állam pénzügyeit csak diadalmas háboruk hozhatják rendbe; s ebben nem is távolodott el valami nagyon az igazságtól. Az a szomoru tapasztalat, amelyet Napoleon pár évvel ezelőtt szerzett Oroszországban, szintén nem riasztotta őt el egy ujabb háboru gondolatától és bár tábornokai folytonosan figyelmeztetik a várakozó veszedelmekre, Napoleon egy percig sem szünik meg az orosz háboru gondolatával foglalkozni. A schönbrunni béke, Mária Lujzával való házassága, a francia nép lelkesedése, hatalmi körének egyre növekvő tágulása módfelett elbizakodottá tette őt és önhittsége e pillanatban nem ismert határt.

Ha Napoleon jól ismeri Páris akkori hangulatát, aligha inditja meg oroszországi hadjáratát. A közhangulatot azonban nem ismerte, nem ismerte azért, mert az igazi közhangulat nem is nyilatkozhatott meg. Kormányzata nem türt semmiféle ellenmondást s ebből kifolyólag el is nyomott minden ellenvéleményt, amely akár a sajtóban, akár a társaságokban, akár a parlamentben meg akart nyilatkozni. Kémei, ügynökei pedig hamis jelentésekkel vezették félre. Természetes tehát, hogy Napoleon sehol sem talált ellenséges hangulatra és sehonnan sem hallott ellenvéleményeket.

Hisz minden nyomtatványt, minden könyvet cenzura alá kellett bocsátani s a cenzorok Napoleon utasitása értelmében nem engedtek lenyomtatni egyetlen olyan mondatot sem, amelyből a napoleoni rendszer elitélését lehetett kiol-

vasni. Nem engedtek például kinyomtatni egy könyvet, amely az angol alkotmány előnyeit magyarázza. Egy könyvnek, amelynek az volt a cime: «Bonaparte története», azt a cimet adták «Emléklapok a nagy Napoleon hadjáratainak történeteiből.» Annyira ment Napoleon gyámkodása, hogy még a szinházak műsorának az összeállitására is befolyást gyakorolt. Nem volt szabad a német városokban Schiller Stuart Máriáját, Tell Vilmosát, Goethe Faustját és az olyan darabokat játszani, amelyekből tulságos nagy szabadságra és önnállóságra való hajlam szól a tömegekhez. Volt egy hivatal, a «Bureau de l'Espirt public», amelynek kizárólag az volt a föladata, hogy a lapokat folyton ellássa Napoleon győzelmeiről szóló hirekkel és állandóan ébren tartsa a lelkesedést Napoleon céljai és háborui iránt.

Érthető tehát, ha a közszellem ilyen elnyomatása mellett nem tudott valódi közvélemény kialakulni és hogy Napoleon valóban őszinte lelkesedésnek tarthatta azt az üdvrivalgást, amellyel az utcai tömeg fogadta, valahányszor ragyogó kiséretével végig kocsizott Páris utcáin, vagy seregeinek élén végig lovagolt a városon.

Ez azonban csak a bámész, kiváncsi közönség örömének kielégitését jelentette, de nem egyezett meg azoknak a felfogásával, akik a polgári elem szóvivői voltak, a nemesek gondolkodását irányitották és befolyást tudtak gyakorolni a parlamenti és katonai személyiségek gondolkodására is. Ez az ugynevezett mértékadó közvélemény most még nagyobb idegenkedéssel nézte Napoleon nagyra törő terveit, mint azelőtt s mikor kiszivárgott az oroszországi hadjárat diadala, nagyon heves ellenkezés volt tapasztalható a lelkekben s ha a cenzura nem dolgozik olyan szigoruan, Napoleonnak is módjában lett volna a sajtóbeli és a parlamenti fölszólalásokból értesülni arról, hogy a valódi közvélemény miként gondolkozik az ő terveiről.

Napoleon azonban ezuttal nem jól ismerte a közhangulatot és bizva zsenialitásában, amely eddig valóban csodákat művelt, bizva hadseregében, amely mindig elsöpörte azokat, akik szembeszálltak vele, nekivágott Oroszországnak. Egy nagy hadsereg élén vállalkozott arra, hogy az orosz cárt is engedelmes szolgájává tegye. Nagy sereget vitt magával Franciaországból és nagyobb seregek kiállitását követelte Ausztriától és Poroszországtól.

Első oroszországi hadjárata után tapasztalhatta, hogy a fanatikus szláv néppel szemben hasonló fanatizmusra és kitartásra van szüksége a támadó seregnek is. Nagyon hibázott tehát, mikor seregébe olyan csapatokat vett fel, amelyek még pár évvel ezelőtt ő ellene harcoltak és ma is alig várták a pillanatot, hogy felszabadithassák magukat az ő uralma alól. Csakhogy Franciaország magában nem volt képes kiállitani azt a nagy sereget, amelyre az Oroszországgal szemben való akcióhoz szüksége volt. Igy tehát kényszeritve volt arra, hogy Ausztriától is és Poroszországtól is segitséget kérjen. Állitólag hatszázötvenezer embert állitott talpra és ebből több mint négyszázezer ember kisérte el Oroszországba. A maradék a porosz várakban tartalékul, vagy pedig az összeköttetések biztositására hátvédül szolgált.

XX. FEJEZET.

Az orosz hadjárat.

1812. május 9-én hagyta el Párist, amelyet régi dicsőségének teljében nem látott többé viszont. Még egyszer megragyogtatta diadalmas reménységét a párisiak előtt és a törvényhozók bucsuzó küldöttségének világhatalmi állásának fitogtatására olyan ragyogó beszédet tartott, amely elkápráztatta a könnyen hivőket, de komoly aggodalomba ejtette a megfontoltabb közvéleményt. E beszédből kiviláglott, hogy nem Oroszország a végcél, hanem ha győz Oroszországban, elmegy Ázsiába és Indiát fogja elvenni az angoloktól és India elvevésével fogja porig alázni britt ellenfelét.

A világnak is akart imponálni és mielőtt megkezdte a hadi operációkat, Drezdában maga köré gyüjtötte hűbéres fejedelmeit, sőt magához hivta a porosz királyt és Ausztria császárját is s a drezdai fejedelmi gyülésen ismételte meg akciójának minden részletét. Még egyszer meg akarta mutatni a világnak dicsőséges hatalmának egész nagyságát és a fejedelmi gyülés jelentőségével és pompájával el akarta kápráztatni azokat, akik ellen harcba volt indulandó.

Ha nem pillanatnyi célok, ha nem személyi hatalmi szempontok, hanem valóban a fajok és népek érdeke vezérli e pillanatban a fejedelmeket, fel kellett volna ismerniök, hogy

Drezdában a latin és germán fajok gyülekeznek a szláv faj ellen viselendő háboru céljaira és el kellett volna ismerniök a pillanat minden előnyét, amely számukra kínálkozott. Ha a latinok és germánok e percben őszinte lelkesedéssel fognak össze, akkor számüzhetik Európából a szlávokat és talán örökre megszabadulhattak volna mindazoktól a veszedelmektől, amelyekkel később a szláv faj előrenyomulása és a cári politika hatalmi célja fenyegette őket.

Ilyen történelmi magasságba azonban nem emelkedett a kormányok politikája soha és mikor Drezdában a cár ellen való európai háborura szólitja fel Napoleon a fejedelmeket, mindannyia készségesen eleget tesz ugyan a szövetséges és hűbérur parancsának és óhajának, azonban magában mindegyik tisztában van azzal, hogy csak addig rendeli magát alá Napoleon akaratának, amig Napoleon az erősebb, de mihelyt alkalom kínálkozik a szabadulásra, nem Napoleon akarata lesz többé döntő az ő politikájuk irányitására.

Ha Napoleon mindezt akkor alaposabban megfontolja, ha megpróbálta volna, hogy beleélje magát egy-egy elnyomott fejedelem állapotába s ha azoknak az eszével tudott volna gondolkozni s azoknak a lelkével tudott volna érezni, akik fegyvereinek sulya alatt nyögtek és régi hatalmukat voltak kénytelenek feláldozni azért, hogy az ő hatalmát növeljék s az ő dicsőségének fényét emeljék, akkor talán rájött volna arra, hogy azoknak a franciáknak van igazuk, akik lehetetlenségnek tartották azt, hogy Franciaország tartósan leigázza egész Európát és a Rajnán túl olyan területekig terjessze ki Franciaország határait, amelyeknek birtokát örök időre sohasem lehetett volna biztositani. De Napoleont elvakitotta hadiszerencséje és mérhetetlen becsvágya nem engedte lelkéhez férkőzni ezeket a gondolatokat. A győzelem szárnyain rohant előre és rohanásában nem tudott megállni egy pillanatra sem. Fanatizálta a diadal, elvakitotta a szerencse...

A győzelem reménységével megy most is az orosz határ felé. Közel félmillió ember vonul vele. A hatalmas sereg szállitása óriási nehézségekkel járt. Gondoskodni kellett az élelemről, a seregek utjának biztositásáról, mindenütt hátvédeket kellett felállitani és folyton uj és uj életet kellett önteni a sok meneteléstől valósággal elcsigázott legénységbe. A több hétig terjedő utat Napoleon erre a célra készült nagy kocsiban tette meg, amelyben kis asztalka állott s amelyben egy tábori ágyat is fel lehetett állitani. Egész nap ebben a kocsiban dolgozott. Innen intézte a seregek irányát és minden mozdulatát. A kocsit nagy lovas gárda vette körül, mert tartani kellett merényletektől, mint aminőt már többször követtek el ellene.

A menetelő csapatok nem nagy lelkesedéssel haladtak előre. Bizonyos borongó hangulat vett mindenkin erőt és különösen, akik részt vettek az első oroszországi hadjáratban, sejtették leginkább, hogy kudarc vár reájuk. Uttalan utakon, hőségtől elgyötörve menetelt a sereg nap nap után. Ahova eljutott, ott nem talált sem embert, sem állatot. Nem talált eleséget, sőt nem talált rendes fekhelyet sem, ahol pár órára megvonhatta volna magát. Nem volt sehol sereg, amellyel meg kellett volna ütköznie. Nem volt sehol ellenfél, amelyet le kellett volna győznie. Sikság és pusztaság volt az egész vidék és a csatára és zsákmányra éhes francia sereg növekedő reménytelenséggel halad előre, egyre messzebb a határtól, egyre messzebb az eleségraktáraktól, éhség és szomjuság ezer kinjától gyötörve, nem is sejtve, hogy milyen sors vár reá.

Az oroszok nem voltak sehol. A franciákat sehol sem várta ellenség. Csak gyermekeket, öregeket és asszonyokat találtak a falvakban. Az erőteljesebb lakosság és a katonaság elvonult előlük. Napoleon még nem értette meg e taktikának céljait. Két hete menetel már Oroszország földjén a

sereg, már maga mögött hagyta a Niemen folyót, már elérte Litvánia fővárosát és még mindig nem volt ellenség sehol. Az oroszok ott hagyták házaikat, elpusztitották élelmi készleteiket s menekültek az ország belsejébe az istentelen franciák elől, akikről azt hirdették nekik pópáik, hogy tagadják az egyházat, az ördöggel cimborálnak, káromolják az Istent, boszorkányokkal élnek, sőt maga Napoleon is olyan házasságban él, melyet nem áldott meg a pap. A szent képekkel és a cár képével haladtak elől a pópák, utánuk a fanatizált nép, hogy az atyuska parancsának eleget tegyen és az ördöggel cimboráló francia néppel ne kelljen érintkeznie.

Irtózatos haditaktika volt ez, amely saját öngyilkosságával, saját vagyonának rombolásával akarta lehetetlenné tenni a franciáknak az országban való tartózkodást, s a maga mérhetetlen kincsei egy részének feláldozásával akarta megsemmisiteni az ellenfelet.

Napoleon még nem egészen volt tisztában e taktika borzalmas jelentőségével. Egy ideig azt hitte, hogy a gyávaság fut előle és hogy az oroszok nem mernek megütközni vele, s valahol olyan helyre gyülekeznek, ahol biztosabban számithatnak a diadalra. Még mindig azt hitte, hogy valahol majd csak döntő ütközetre kerül a sor és akkor meg fogja tudni a cár, hogy milyen vakmerőség volt felingerelni Napoleont!

A sereg tehát ment előre és hajszolta az ellenséget, de az ellenség nem mutatkozott sehol. A katonák el voltak keseredve és soraikban olyan pusztulás támadt, amely rémesebb volt, mint az, melyet az oroszok rendeztek a maguk hazájában. Az óriási hőség, a hiányos táplálkozás, a folytonos megerőltetett menetelés özönével döntötte ki soraikból a legedzettebb embereket. Járványos betegségek támadtak, mert a kutak meg voltak mérgezve s a franciáknak nem volt egyéb ivóvize, mint az esőviz, amely azonban a melegben

élvezhetetlen volt és a legveszedelmesebb betegségnek, a hastifusznak lett az előidézője. Már többen pusztultak el menetelés közben, mint amennyit egy óriási csata áldozatként megkivánt volna.

A sereg hangulata rettenetes lett. A katonák vad vágyakozással keresték az ellenséget, hogy győzhessenek és megpihenhessenek valahol és tisztességes ételre és italra tehessenek szert. Két hónap alatt több mint százötvenezer ember pusztult el a seregből. A lovasság ugyszólván egészen megsemmisült, mert a lovak birták ki legkevésbbé az éhséget és szomjuságot és egyre-másra dőltek ki a lovasaik alól. Az ágyukat már a legénység vonszolta. Az eleségkészleteket azonban nem tudták a csapatok magukkal szállitani, mert lovat vagy igavonó barmot az egész uton sem kaptak. Olyan ellenféllel állottak szemben, amelyet sehonnan sem tudtak megközeliteni, s amely ellen semmiféle formában sem tudtak védekezni. Mindenre elkészültek, csak erre nem!

Már Szmolenszk felé közeledtek, de Szmolenszk is néma csendben várta az ellenséget. Itt sincs ellenség, itt sincs csata. Sőt ég az egész város s egyetlen ház sincs, amelyben nyugovóra térhet a fáradt katona. Az egész lakosság elmenekült. Rohant a szent város, Moszkva felé...

S a sereg követi a rohanó orosz népet s maga is a szent város felé indul. Moszkvát bizonyára nem engedik az ellenség kezére és Moszkva kapuja előtt várja bizonyára az összegyült katonaság a francia csapatokat. Már csak ez a reménység tartotta a lelket a francia katonákban.

Moszkva előtt, Borodinó nevü falunál, valóban orosz csapatokra akadnak. Azt hiszik, a fő sereg várja őket. Valóban, nagy hadtest várja őket, hogy elzárja utjukat Moszkva felé. Megütköztek, de a diadalt nem volt könnyü kicsikarni. Az oroszok elszántan védték magukat és csak nagy nehezen engedték át helyüket a franciáknak. Ney marsall üldözni akarja

az ellenséget és segitségül kéri Napoleontól a kipihent gárdát. De Napoleon nem küldi. Tartalékot akar magának biztositani a következő napokra. A tábornokok könyörögve kérik Napoleont, hogy vegyék üldözőbe az orosz sereget, de Napoleon nem hallgat reájuk.

A tábornokok nem ismernek rá. Hetek, hónapok óta várják a csatát és mikor itt a döntő pillanat, akkor Napoleon nem akarja egészen kihasználni. Nem értik e változás okát. Igaz, hogy altesti fájdalmak gyötrik, nagy fájdalmai vannak, és láza is van. De elméje friss és meg kellett volna értenie, hogy ha a gárdát felvonultatja és hogy ha Ney és Murat marsalljainak megengedi, hogy üldözzék az oroszokat, ugy megsemmisithették volna az orosz sereget s legalább egyetlen nagy diadalt mutathattak volna fel. De Napoleon azt hitte, hogy másnap lesz a döntő ütközet és hogy Moszkvában várja őt az igazi ellenség. Nem akarta tehát kifárasztani legénységét, amelynek lelkesedése amugy is megcsappant, és nem bizva seregeinek kitartó elszántságában, lefuvatta a további harcot és engedte, hogy az orosz nyugodtan elvonulhasson Moszkva felé. Másnap pedig ő maga egész seregével követte az oroszokat a moszkvai országuton.

Itt várta a döntő csatát, de őt nem várta senki sem. Moszkva is menekült, és lakatlan puszták várják itt is az ő seregét. A franciák néma csendben vonulnak be a városba és csak itt-ott egy-egy ablakfüggöny mögül bujik elő valami kiváncsi szem és figyeli a francia sereget. De ellenség, ellenállás nincs sehol. De legalább van rendes fekvőhely és lesz talán eleség is, gondolja magában a sereg és csakhamar kárpótolja magát a csalódásért, amely érte.

De reggelre borzalmas meglepetés éri. Lángtengerben áll az egész város. Ahová csak néznek, égő házak, égő utcák sorait látják. Ez a tüz nem a véletlen műve. Ezt a tüzet nem oltja el többé emberi erő. Moszkvát, a szent várost is fel-

áldozta a szláv fanatizmus és a cárok egykori székvárosát is a lángok martalékává dobta az oroszok elszántsága, csak hogy a francia sereg ne tudjon megpihenni, ne tudjon eleséget találni. Az elemek hatalmával akarták megsemmisiteni azt a sereget, amellyel eddig nem birt egyetlen ország serege sem.

S az elemek ugy látszik diadalmaskodtak is. A város parancsnoka, gróf *Rosztopcsin* kibocsátotta a börtönből a fegyenceket, a város pálinkakészletét felosztotta a csőcselék között s az éjszaka folyamán felgyujtatta velük a várost különböző részein. Elsősorban a raktárakat, amelyekben az élelmi készletek voltak felhalmozva s azokat a házakat, amelyekben pékek és vendéglősök laktak. Mikor a francia katonák oltani akarják a tüzet, nem találják meg sehol az oltókészülékeket; az oroszok még azokat is megsemmisitették.

Dél felé a Kreml is kigyulladt, ahol Napoleon hadiszállása volt. Még ezt a megszentelt helyet sem kimélte a fanatizmus s ezt is hajlandó volt feláldozni, hogy az ellenség megsemmisüljön. A franciák azonban megmentették a Kremlt, eloltották a tüzet és a főhadiszállás továbbra is ott maradhatott. De maga a város két nap szakadatlanul égett s háromnegyed része a lángok martalékává lett.

Napoleon nem tudta mitévő legyen. Múltak a napok, múltak a hetek s az ellenség nem jelentkezett. Sem ellenséges, sem békés szándékkal nem közeledett senki. Napoleon előtt egészen bizonyossá kezdett válni, hogy ilyen körülmények között nem maradhat többé Oroszországban s ha még az sincs hatással a cárra, hogy egykori székvárosa, mely a tömeg lelkében a vallásos zarándoklás középpontja, az ellenség kezében van, akkor már semmitől sem várhatja a békés megoldást és október közepén, négy hónapi moszkvai táborozás után, elhatározta, hogy megmaradt seregével visszatér Franciaországba.

Milyen szomoru volt a visszavonulás és milyen ragyogó diadalokat várt Napoleon a moszkvai bevonulástól! Még a koronázási jelvényeket, a királyi palástot, jogart és a koronát is elhozta magával Párisból, annyira biztosra vette, hogy legyőzi a cárt és győzelme után megkoronáztatja magát nyugat császárjává. És most viheti vissza a ragyogó jelvényeket, amelyek ezer veszedelemnek vannak kitéve és viheti vissza annak a nagy seregnek a roncsait, amelyről azt hitte, hogy nem győzheti le a földön senki sem.

Három hónapi reménytelen táborozás után, október 12-én elhagyta Moszkvát. Ami kincs és érték található volt, azt a francia katonák elvitték magukkal. Nagy társzekerekre felrakva haladtak előre hadizsákmányukkal, amely diadalmas hadjárat esetén méltó diadalmi jelvény lett volna, de ebben a viszontagságos állapotban olyan teher volt, amelytől csakhamar meg kellett magát szabaditania a francia seregnek. Mert a visszavonulás még borzalmasabb volt, mint az Oroszországba való bevonulás. A sereg teljesen reménytelenül, csüggetegen haladt és egy vesztett csata rettentő lelkiállapotában gondolt arra, hogy mielőbb viszontláthassa hazáját.

A tél korán köszöntött be és már október végén dermesztő hideg éjszakák gyötörték a szegény francia katonákat. Az utakat magas hó boritotta, a falvak, ahová értek, el voltak pusztitva, sehol semmi eleség, sehol egészséges ital és sehol meleg fekvőhely. Csupa szenvedés, csupa nélkülözés. A lovak rakásra hullottak s a legénység maga volt kénytelen az ágyukat és a lőszerkocsikat vontatni. Mikor pedig néha-néha kisütött a melengető nap, akkor a hó gyors olvadása tette járhatatlanná az utakat és okozott még nagyobb szenvedéseket a legénységnek. Százával dőltek ki a katonák s a büszke gárda, amely sohasem adta meg magát, most erőtlenül hullott el az országuton és megsemmisülve rogyott össze az elemek pusztitó hatalmának szörnyü csapásai alatt.

Fokozta a gyötrelmeket, hogy az oroszok a visszavonulást nem nézték olyan csendben, mint a bevonulást, és követve a kiéhezett, elfáradt sereget, folytonos rajtaütésekkel igyekeztek még romjait is megsemmisiteni. Szmolenszk mellett erős orosz előörsökre találtak a franciák s Napoleon tisztában volt azzal, hogy meg kell ütköznie az oroszokkal, ha azt akarja, hogy visszavonulásának utja szabaddá váljék. A veszedelem utolsó kétségbeesett pillanatában visszatért régi energiája és megérezve helyzetének kétségbeejtő voltát, elszánt erővel és kétségbeeséssel állt az orosz csapatok elé. Át akart kelni a Berezinán és a sebes folyó tulsó partján akarta bevárni az oroszokat, de ezek megelőzték és mielőtt a franciák átkelhettek volna a folyón, az orosz ágyuk már a tulsó parton várták őket. Ha Napoleon nem tudja kierőszakolni a folyón való átkelést, az egész serege orosz fogságba kerülhet.

A veszély fokozta erejét. Elállja az üldözők utját, ugyanakkor pedig csapataival hidat veret a Berezinán, ami az ellenség gyilkos tüzelése közben történt meg. A hadi történelem egyik leggyönyörübb fejezete ez a berezinai átkelés. Az utászok óraszámra állanak a jeges vizben és ágyutalpakból, kocsioldalakból, s az erdő fáiból hidat hid után vernek, hogy a francia sereg elérhesse a tulsó partot és védettebb helyzetben várja be kegyetlen ellenfelét. Az oroszok egymásután lövik le az utászokat, de ezek nem tágitanak és az elesettek helyére uj csapatok állanak.

A halált megvető hősiességnek meg van az eredménye. A franciák átkelhetnek s a hidon szembeszállhatnak üldözőikkel. Visszaverik a támadást és visszavonulásra kényszeritik üldözőiket. Ragyogó diadal volt, de csak a kétségbeesett menekülés volt vele biztositva. A négyszázezer főnyi dicső seregből most már csak negyvenezer ember éri el a berezinai tulsó partot. Napoleon csüggetegen vonul tovább az orosz határ felé.

XXI. FEJEZET.

A nagy kudarc.

E szomoru napokban kapja Párisból a hirt, hogy ujabb összeesküvést szőnek ellene és egy éjszaka már elpártolt tőle a helyőrség nagy része. Egy Malet nevü tábornok, aki valami összeütközés miatt fogságba került, megismerkedett ott egy Lafan nevü spanyol származásu pappal és két fiatal emberrel s ezekkel megállapodott abban, hogy megszöknek, katonai egyenruhákat öltenek s hamisitott paranccsal kezükben megjelennek Páris térparancsnokánál, tudatják vele, hogy Napoleon Moszkvában meghalt, a szenátus őket nevezte ki teljhatalmu megbizottakká és a régi hatóságok feloszlatására s ujak kinevezésére utasitotta őket.

A terv sikerült. Malet tábornok éjjeli egy órakor fényes egyenruhában, két hadsegédétől követve a laktanyába hajtat, ahol az ezred parancsnoka azonnal engedelmeskedik és átadja neki csapatait, hogy azokkal a többi kaszárnyába vonuljon és kivegye a legénységtől a hűségesküt az uj kormány részére. Malet kiszabaditja a fogságban levő négy tábornok társát s azokkal együtt folytatja most már utját. Két-három kaszárnyában sikerül a terv. Letartóztatják a rendőrminisztert, a belügyminisztert s a polgármester is engedelmeskedik, de Páris katonai kormányzója, aki a hadügyminiszter utasi-

tása nélkül vonakodott engedelmeskedni, gyanusnak találta az egész dolgot és kijelentette Malet tábornoknak, hogy csak reggel fog eleget tenni parancsainak. Malet erre elővette pisztolyát és rálőtt a tábornokra, de nem sebesitette meg sulyosan. A lövés zajára berohant a szárnysegéd, majd több katona, akikre Malet szintén rá akart lőni, de mielőtt még fegyverét elsüthette volna, lefogták és a földre teperték.

Az összeesküvés nem sikerült. Hamarosan kiderült minden és az összeesküvőket ujból fogságba vetették. Azokat pedig, akiket Malet parancsára fogságba vittek, szabadon bocsátották. Reggelre mindennek vége volt és mikor az emberek a kávéházba kerültek, már mindenki tudta a történteket. Egész Páris kacagott. Kacagtak a rendőrminiszteren, akit egy ingben szállitottak a fogházba, kacagtak az ezredesen, aki egész ezredét átengedte a szédelgőknek, kacagtak mindenkin, akinek legkisebb része is volt a dologban.

Csak Napoleon nem kacagott. Őt a hir módfelett lesujtotta. Hatalmának bizonytalanságát látta a történtekben. Már megint bebizonyosodott, hogy mihelyt kiteszi a lábát Párisból, baj történhetik. Egyszerü halálhire is elegendő arra, hogy mindenki elpártoljon tőle. Ott van a császárné, ott van a trónörökös, hogyan történhetik tehát mégis, hogy miniszterek, katonák s tábornokok közül senki sem gondolt arra, hogy ha meg is halt Napoleon, a trónörökös követi őt a trónon és senki más nem foglalhatja el helyét a hatalomban. Ismét egész nagyságában érezte hatalmának bizonytalanságát és tartva attól, hogy az oroszországi kudarc még csak növelheti azt a hangulatot, amely ilyen helyzeteket teremt, elhatározza, hogy nyomban visszatér Párisba, elhagyja a sereget és annak Franciaországba való visszavezetését tábornokaira bizza.

Néhány meghitt emberével azonnal utnak indul és az ellenséges csapatoktól megszállt területeken át az orosz határ

felé tart. Élete gyakran forgott veszedelemben. El volt rá készülve, hogy az ellenséges kozákság foglyul ejtheti. Mérget is vitt magával, hogy élve ne kerüljön az orosz csapatok kezébe. Álruhában utazott. Egyik kisérőjének titkárjaként szerepelt. Valósággal menekült a harctérről, a menekülésnek nem gyávaságával, amellyel ellenségei szokták megvádolni, hanem attól az ösztöntől sarkalva, hogy a Párisban fenyegető még nagyobb veszedelmet sietve elháritsa feje felől.

December 18-án éjjel ért Párisba. Előző napon érkezett oda jelentés, hogy Napoleon serege rendetlen sorokban vonul vissza és elképzelhető, hogy e hir nem volt alkalmas arra, hogy valami nagy lelkesedést keltsen Napoleon iránt.

Napoleon azonban nem engedte urrá lenni a tömegeken az elkeseredést és nyomban hozzá fogott a közhangulat átalakitásához. Magyarázó, lelkesitő cikkeket iratott, végigjárta a kaszárnyákat, a hivatalokat, összehivta a szenátust, elvégzett, elintézett mindent és Páris még fel sem ocsudhatott borzalmas csalódásából, Napoleon vaskeze már féken tartotta az indulatokat.

Hihetetlen energiával dolgozott, nehogy a közvélemény elforduljon tőle.

«Az önök trónjain ülő fejedelmek — mondta később Metternichnek Drezdában — husz csatát is elveszthetnek és nyugodtan visszatérhetnek hazájukba. Én azonban a szerencse fia vagyok. Abban a pillanatban megszünnék uralkodni, amidőn nem tudnám többé tekintélyemet fegyverem segitségével fenntartani.»

Ezt a tekintélyt nagy kudarc érte az orosz harcmezőn s Napoleon jól tudta, hogy csak ujabb diadalmas háboruval köszörülheti ki az elszenvedett csorbát. A belpolitikai sikerek egész tömege sem volna képes ellensúlyozni az oroszországi kudarcot. Csak egy győzelmes hadjárat dicsősége és zsákmánya lesz képes uj lelkesedést önteni a tömegekbe. Sze-

rencséje volt Napoleonnak, hogy a nagy tömegek az oroszországi kudarcban nem Napoleon kudarcát, hanem Franciaország megaláztatását látták és valósággal nemzeti kérdésnek tekintették, hogy az oroszországi csorba mielőbb kiköszörültessék. Ez magyarázza meg, hogy a vezető osztályok egyre növekedő elégületlensége dacára Napoleonnak rövid idő alatt sikerült uj hadsereget összetoboroznia.

Napoleon azt tervezte, hogy egy éven belül, lehetőleg a korai nyárral, megkezdi ujabb hadjáratait és addig mindent elkövet, hogy diplomáciai tárgyalások segitségével javitsa európai helyzetét, megnyerje a tömegek hangulatát és ujabb lelkesedést öntsön a francia közvélemény lelkébe jövendő vállalkozásai iránt.

Még a pápával is kibékült, hogy a vele való megbékülés segitségével magához édesgesse a vallásos érzelmü francia közvéleményt. Megkötötte a pápával a hires konkordátumot (1813. január 25.), amelyben sokat engedett a pápával szemben, de amely mégis az államnak az egyház felett való teljes diadalát jelentette és mind a mai napig lehetetlenné tette, hogy a római egyház az államon felülemelkedő, uralkodó szerepet töltsön be Franciaországban.

Hajlama és meggyőződése ellenére hizelgett a törvényhozó testületeknek és jóllehet ő maga az abszolutizmus felé hajlott, bővitette a törvényhozók hatáskörét, de csak azért, hogy a szükséges hadi segitség megszavazását biztositsa és a nép erejét annál könnyebben igénybe vehesse. Arra is súlyt helyezett, hogy a nép erejének ujabb igénybevétele ne tünjék fel, mint az ő önkénye, vagy szeszélye, hanem maga a nemzet képviselete legyen az, amely az uj sorozást elrendeli. És amikor látta, hogy az egész vonalon célt ér s a törvényhozás és közvélemény mindenkor kész arra, hogy óhajait és parancsait teljesitse, nem habozott tovább.

1813 elején már hozzáfogott ujabb hadjáratának elkészi-

téséhez. A rajnai szövetség fejedelmei első felhivásra azonnal kiállitották a szerződésbeli csapatokat. Ausztria is hajlandó volt szerződésének megfelelően támogatni Napoleon vállalkozását. De Napoleon ezzel nem elégedett meg, hanem azt akarta, hogy Ausztria sokkal nagyobb sereggel támogassa, kössön vele szövetséget és Poroszországgal együtt szálljon síkra az orosz cár ellen. Azonban a cár sem nyugodott és ő is szövetségesek után nézett. Ugyanakkor, amidőn Napoleon, ő is tárgyalt Ausztriával és Poroszországgal.

Kézenfekvő volt, hogy ha az orosz, osztrák és porosz erő összefog, Napoleon aligha boldogul. De Ausztriában éppen úgy féltek az orosz cár túltengő hatalmától, mint Napoleonétól és nem tudtak hamarosan határozni, hogy kinek a pártjára álljanak. A diadalmas Oroszország épp úgy megalázhatja Ausztriát, mint megalázta Napoleont, minthogy pedig most Napoleont családi kötelékek füzik a Habsburgokhoz és ismét osztrák császárleány ül a francia trónon, a hajlandóság inkább az volt, hogy Napoleonnal tartsanak. De ez a hajlandóság sem volt többre kapható, mint arra, hogy a szerződésben kikötött csapatokot Ausztria Napoleon rendelkezésére bocsássa.

A helyzetet azonban megváltoztatta Poroszország. Itt ujból felébredt a német nemzeti köztudat. A költészet és a tudomány emberei voltak az elsők, akik a megalázott németséget fel akarták szabaditani Napoleon igája alól. Az orosz kudarc után alapos változás történik a tömegek lelkületében. A polgárság bizottságot alapitott, amely fegyverbe szólitotta a harcra kész tömegeket. Az egyetemek feloszlottak, mert a diákok mind a táborba siettek. Még a gimnázium felső osztályu növendékei is zászló alá gyülekeztek. Mindenki fegyvert ragadott. Kereskedő és művész, kőmives és pór egyaránt. Aki maga nem fegyverkezhetett, az pénzzel segitette a többiek vállalkozását. A nők elküldték ékszereiket és a tömegek önfeláldozása olyan volt, aminőre a rideg németeket senki

sem tartotta képesnek. A fiatal Körner lelkesitette legjobban a tömegeket. Az alig ötmillió lakossal biró ország, amelynek rendes serege negyvenhatezer katonából állott, néhány hét alatt közel tizezer ujoncot, tizezer önkéntest és százhuszezer honvédet állitott síkra.

Ennek a közhangulatnak a hatása alatt a porosz király kénytelen volt az orosz cárral szövetséget kötni (az ugynevezett boroszlói megállapodást, 1813. március 19.), amelyben a két uralkodó véd- és dacszövetséget köt Napoleon ellen. Az orosz cár kötelezte magát, hogy addig nem teszi le a fegyvert, amig Poroszország nem nyeri vissza régi határait, a porosz király pedig kötelezte magát, hogy mindaddig szövetségese marad a cárnak, míg meg nem törték Napoleon erejét. Ausztria továbbra is semleges maradt. Metternich ugyan elhitette mind a két féllel, hogy vele tart, de előbb be akarta várni a harc kifejlését, mielőtt valamelyikhez csatlakozik. Talleyrand biztatja ugyan az osztrák követet, Schwarzenberg herceget: «Itt a pillanat, amelyben Napoleon császárnak ismét királlyá kell lennie.» De az osztrák követ nem bizik az áruló francia diplomatában és habár Napoleon hadereje nem is volt megfelelő, a szövetségesek részéről kiállitott sereggel szemben még sem merte a Napoleon ellen való fellépést javasolni Bécsben.

Napoleont azonban Ausztria semlegessége dacára sem hagyja el önbizalma.

«Bonaparte tábornok fogja ezt a hadjáratot vezetni, nem pedig a császár» — mondotta büszkén környezetének, arra célozva, hogy ismét a régi diadalok fognak visszatérni Franciaországba, azok, melyeket egykor Bonaparte tábornok vivott ki és amelyeket a császár oroszországi kudarca már majdnem elhomályositott.

Nagyban készülődött, mert ugy hitte, hogy csak a nyár derekán fognak a szövetségesek megütközni vele, de a

poroszok türelmetlenek voltak. Mindenáron támadni akartak és a szilaj *Blücher* május 2-án Lützennél valóban meg is támadja a franciákat. Napoleon győz. Vive l'empereur! hangzik még egyszer a gárda sorából és a győzelemtől már-már elszokott francia csapatok az első diadal után mámoros örömmel köszöntötték hatalmas császárjukat.

A szász király azonnal Napoleon mellé áll, Bécsbe is megy üzenet. Mária Lujza ir édesatyjának, hogy álljon Napoleon pártjára, de Ausztria nem volt kapható a szövetségre és még mindig várakozó álláspontot foglalt el a hadakozó felekkel szemben.

Napoleon ujabb diadalt arat. Május 20-án Bautzennél ismét megveri a szövetségeseket, mire Ausztria akcióba lépett és egyelőre mint békeközvetitő igyekezett a hadakozó felek között megbékülést hozni létre. E törekvésének eredménye volt a Pläswitz mellett megkötött fegyverszünet, amely módot ad a hadviselő feleknek arra, hogy egy hónapon át nyugodtan folytathassák előkészületeiket, vagy megfontolhassák a béke lehetőségeit.

A fegyverszünet Metternich műve volt és Metternich nagyszerüen ki is használta azt Ausztria javára. Laibachban titkos szerződést kötött a cárral, amelyben Ausztria kijelentette, hogy abban az esetben, ha Napoleon a fegyverszünet lejárta előtt nem ismeri el Ausztria követeléseit, ugy a szövetségesekhez csatlakozik.

Metternich volt megbizva azzal, hogy igyekezzék rávenni Napoleont Ausztria követeléseinek elismerésére. Metternich junius 26-án találkozott Drezdában Napoleonnal. Ez a világtörténelmi nevezetességü találkozás kilenc óráig tartott. Metternich emlékirataiban leirta az egész beszélgetést, de maga Napoleon sem fukarkodott és hátrahagyott feljegyzéseiben igen sok részletét mondja el ennek a világhirü találkozásnak. Mind a két fél természetesen szinezte a történteket és a

maga javára törekedett forditani a világtörténelem itéletét. A világtörténet itélete azonban elismeri mindkettőjükről, hogy a diplomáciai művészetnek olyan magasságába emelkedett mindegyik, aminek alig találni párját a történelemben.

Metternich elmondja, hogy Napoleon néha toporzékolt dühében, ha ellenfele makacsságát nem tudta megtörni. Egy izgatott pillanatban egyszer a földhöz vágta kalapját és kesztyüjét, Metternich nem mozdult és nem hajolt le, hogy felvegye. Napoleon néhány pillanatig farkasszemet nézett vele és felismerve Metternich mozdulatlanságának célzatosságát, maga volt kénytelen keztyüjét és kalapját a földről felemelni. Ha Napoleon felismerte volna, hogy Metternich büszkeségében a hatalomban való bizalom tudata nyilvánul meg, akkor bizonyára nem élezi ki a helyzetet, engedékenyebbnek mutatkozik Metternich követelése iránt és kitér a döntő küzdelem elől, hogy megbékélve az európai koalicióval, saját pozíciójának megerősitéséhez lásson. De Napoleon még ahhoz is elég erősnek tartotta magát, hogy szembeszálljon az oroszokkal, a poroszokkal és az osztrákokkal, s oroszországi kudarca után sem találta magát annyira gyengének, hogy diktáltathassa magának a békét az európai udvarok részéről. Ő akart diktálni és mivel Metternich nem engedelmeskedett, ő sem engedett.

Ez eldöntötte Ausztria ingadozását is. Bécsben nem akartak fejet hajtani Napoleon önkénye előtt és elhatározták, hogy csatlakoznak a porosz-orosz koalicióhoz.

XXII. FEJEZET.

A népek csatája.

Napoleonnak most már minden erejét össze kellett szednie, ha győzni akart az uj koalición, melynél hatalmasabb még nem állott vele szemben soha. Oroszország száznyolcvanezer, Poroszország százhatvanezer, s Ausztria százhuszonkétezer embert állitott talpra. Mintegy félmillió ember állott tehát Napoleonnal szemben. Azonkivül segitő csapatokat küldött Svédország és Anglia. Napoleon ezzel lényegesen kisebb sereg fölött rendelkezett. Mindössze négyszázezer embere volt, de volt elegendő lovassága és tüzérsége, és ő mint mindig, főleg a tüzérségében bizott. A lützeni és bautzeni diadalok után egészen biztosra vette győzelmét. Drezdát tette stratégiájának központjává s innen kiindulva akarta a szövetséges csapatokat egyenként megverni. Három részre osztotta seregét. Ő maga Blüchert választotta ellenfeléül, ezt a bátor huszárt, ahogy nevezni szokta, mert eddig is azt tapasztalta, hogy Blücher az, aki a legnagyobb kellemetlenséget szerezheti neki.

A szövetséges csapatok még nem is érintkezhettek egymással, Napoleon már támadólag lépett fel és egészen szétszórta az osztrákok balszárnyát. Tábornokai azonban a többi

csapatok élén nem voltak ilyen szerencsések. Oudinot marsallt a poroszok megverik Grossbeerennél, aug. 23; Macdonaldot Napoleon diadalmas drezdai csatájának napján megveri Katzbachnál Blücher; Vandamme tábornokot, ki az ellenséges sereg üldözésével volt megbizva, Kulmnál bekeritették s megadásra kényszeritették, sőt Ney marsallt, a legbátrabb vezérek egyikét, Demnevitznél megverte a renegát Bernadotte, ki a lovasok élén harcolt ugy, hogy Napoleon haditerve egészen megzavarodott és csapatainak veresége folytán nem tudta kihasználni saját csapatának jelentőségteljes győzelmét.

Napoleon egész haditerve felfordult, a szövetséges csapatok pedig gondoskodtak róla, hogy egyhamar ne is sikerüljön Napoleonnak rendet teremteni csapatai között. Folytonos ide-oda menetelésekkel tévesztették meg valódi céljaik felől s Napoleon egyszer jobbra, másszor balra volt kénytelen seregével fordulni, de sohasem került szembe az ellenség főseregével, ami saját hadseregében zavart és elégületlenséget idézett elő, azonfelül pedig módfelett kifárasztotta harcosait. Arról már szó sem lehetett többé, hogy az ellenséges csapatokat egyenkint fogja megtámadni és egyenkint fogja megverni. Nagy bizalmatlanság kezdett erőt venni rajta és környezete előtt sem titkolta, hogy nagyon rossz sejtelmei vannak.

«Alig lehetett e napokban ráismerni Napoleonra» — irták ez időben marsalljai. Testileg is kimerült és nem volt képes oly sokáig lovon ülni, mint azelőtt. Nem tudott mindenütt személyesen jelen lenni, nem tudott mindent maga elvégezni, mint régen és mindez nagyon megéreztette hatását. Pedig Napoleon érezte, hogy élet-halál harc előtt áll s azt is nagyon jól tudta, hogy az ellenségesek kerülni fogják a külön-külön való megütközést, hanem egy nagy sereggé egyesülve egyszerre fogják őt megtámadni és külön-külön fogják megsemmisiteni az ő seregét. Ugyanazt a taktikát

alkalmazzák tehát majd ellene, amelyet ő akart ellenük használni, s minthogy tábornokai ezt a taktikát nem tudták ügyesen alkalmazni, most ő került a csapdába és nem volt más mód, minthogy vagy kitér az ellenség elől, vagy kénytelen vele egyetlen nagy csatában megütközni és ebben az egy csatában kockáztatni mindazt, amit eddig megszerzett magának.

«A világitélet nagy napjához közeledünk» — irta néhány nappal a hires lipcsei csata előtt Metternich Bécsbe és ez a világitélet valóban el is következett. Lipcse mellett, azon a nagy fensikon, melyen a harminc éves háboru legvéresebb csatái dúltak, folyt le «a népek csatája», ahogy a lipcsei mészárlást a történelem elnevezte.

Október 16-án kezdődött az ütközet, amelyben közel félmillió ember állott egymással szemben. A küzdelem három napig tartott és a jelen volt katonák kivétel nélkül megjegyezték, hogy ennél véresebb és irtózatosabb csatában egyikük sem vett részt. Hol a franciák, hol a szövetségesek voltak fölényben. A helyzet folyton változott. Megpihenni egy pillanatra nem lehetett. Még arra sem volt idő, hogy ápolják a sebesülteket és eltakaritsák a halottakat. Csak az öldöklésre, a tüzelésre gondoltak a katonák.

A vezérek mindkét oldalon szüntelenül buzditották, bátoritották a csapatokat. Eleintén ugy látszott, hogy Napoleon fog győzni, de a döntő pillanatban tábornokai nem állottak a helyzet magaslatán. Amit az egyik napon ki lehetett vivni, azt a másik napon egyik tábornoka ügyetlensége elrontotta. A csata harmadik napján október 18-án Napoleon maga vezényelte a fősereget és diadalmasan tartotta magát, de az oroszok hamarosan legyőzték Ney és Marmont hadosztályát, este pedig a szász lovasság és tüzérség átpártolt az ellenséghez és pusztitó tüzelést kezdett a francia hadállás leggyengébb pontjai ellen.

A helyzet menthetetlennek látszott és Napoleon parancsot adott az általános visszavonulásra. Egész éjjel hangosak voltak a lipcsei utcák a visszavonuló francia csapatok lármájától, Napoleon pedig teljesen kimerülve a háromnapi harc izgalmaitól, pamlagra vetette magát és több óra hosszat mélyen aludt...

Az élet-halál harcban Napoleon volt a vesztes. Bonaparte győzelmi csillaga letünt az égboltozatról és tábornokai már tudták, csak talán maga Napoleon nem tudta még, hogy most másodszor szenvedett olyan vereséget, amelyet többé nem fog kiheverhetni.

Hajnal felé Blücher huszárjai bevonulnak Lipcsébe és üldözni kezdik az utcákon végigvonuló francia sereget. Veszedelmes pillanat volt és maga Napoleon is, tábornokaitól kisérve csak nagy bajjal tudott kimenekülni Lipcséből. A gárda nagy része ott veszett, mert az Elster hidját az őrt álló katona tájékozatlansága miatt idő előtt felrobbantották az utászok és igy elvágták a menekülés utját a franciák elől. Több mint hatvanezer francia esett el a csatában és huszonötezer fogságba került. A szövetségesek vesztesége is óriási volt. Összesen több mint százezer ember pusztult el a lipcsei csatában, annyi, amennyi a történelem legvéresebb csatáiban sem esett még áldozatul.

Most másodszor történt, hogy Napoleon teljesen megsemmisült sereg roncsaival tért vissza Franciaországba. A csapatok bevonulása borzalmas látvány volt. Az egykori feljegyzések szerint a párisi nép elkeseredése határtalan volt, mikor a züllötten és nyomorultan visszatérő katonákat meglátta. Még a császárt is meginditotta katonáinak borzalmas szenvedése.

«Ne higyje, — mondta Moliennek, — hogy nekem nincs éppen olyan érző szivem mint másoknak. Én nagyon jó ember vagyok. Csakhogy gyermekkorom óta megszoktam,

hogy ezt az érzést magamba fojtsam. Ezért vagyok néma minden szenvedéssel szemben.»

«Ön nem katona, — mondta máskor — és nem tudja mi megy végbe a katona lelkében. Én a táborban nőttem nagyra. Az olyan férfiu, mint amilyen én vagyok, egyáltalán nem törődik egy millió ember életével.»

A francia nép azonban nagyon is törődött a mérhetetlen áldozatokkal és egyre szaporodott azok száma, akik sehogysem tudták megérteni a folytonos hadakozások célját s alig várták már, hogy megint a béke nyugalmas napjai következzenek el Franciaországba. Mikor Napoleon néhány héttel visszatérése után ismét hozzá lát egy nagy hadsereg szervezéséhez s a szenátus még mindig engedelmesen elrendeli, hogy azok közül is, akik már katonai szolgálatot teljesitettek, háromszázezer embernek kell ujból a zászló alá vonulnia, ijesztő mértékben jelentkezik ismét az ellenhangulat s a sorozáson alig hatvanezer ember jelentkezik. Több megszökik, elbujdosik, vagy átmegy a határon, nehogy a csapatoknál jelentkeznie kelljen. Ebből már világosan lehett látni az erősen szervezkedő ellenhangulat feltámadását és ki lehetett érezni azt a nagy ellenszenvet, amelyet a vidéki francia közvélemény Napoleon hóditó hadjárataival szemben kezdett tanusitani.

Növelte ezt az ellenszenvet az ország pénzügyeinek folytonos romlása is. A kivetett adóknak alig fele folyt be. A járadék árfolyama a felére szállt alá. A kereskedelem teljesen pangott, mert mindenki visszavonult és aggodalommal várta a fejleményeket. A hadi kincstár is kimerült és Napoleon a legképtelenebb eszközök segitségével volt kénytelen ujabb hadikincset gyüjteni magának.

Ki akarta vonni Spanyolországban levő seregét és ezért egyezkedni próbált a spanyolokkal, de Talleyrand keresztezte terveit és a spanyolok ellenállása folytán nem tudta vissza-

vonni seregeit. Ki akarta engesztelni a pápát is, hogy maga mellett hangolja a katholikus közvéleményt. A pápa azonban ezuttal nem volt engedékeny és olyan követelésekkel lépett fel, amelyekbe viszont meg Napoleon nem akart beleegyezni. Meg akarta nyerni magának a közvéleményt és mindent elkövetett, hogy uj bátorságot öntsön a tömegekbe és hogy ezek Franciaország nemzeti ügyének tekintsék azt, hogy a Franciaország határai felé közeledő ellenséges seregeket visszaverjék és megsemmisitsék.

De a szövetségesek sem maradtak nyugton és felvilágositották a tömegeket, hogy milyen célokkal közelednek Franciaország felé. Metternich a hatalmak nevében proklamációt intézett a francia néphez, amelyben biztositotta őket barátságukról, békés szándékukról.

«A szövetséges hatalmak, — mondotta — nem Franciaország ellen szálltak hadba, hanem csak ama túlsuly ellen, amelyet Napoleon császár saját birodalmának szerencsétlenségére és Európa nyomoruságára a hatalmak fölött magának megszerezni akart. A hatalmak kijelentik, hogy elismerik és biztositják Franciaország területét abban a terjedelemben, amelyet még legdicsőbb királyai alatt sem ért el s hajlandók a francia néppel szövetségre lépni, ha nem támogatja többé Napoleon nyugtalanitó hadjáratait.»

A proklamációnak nagy hatása volt. Napoleon legmeghittebb embereit volt kénytelen a vidékre küldeni, hogy rábeszéléssel és szigoru fenyitékkel igyekezzenek a tömegeket a proklamációban kifejezett igéretek hazugságairól meggyőzni.

A hangulat azonban nem volt nagyon kecsegető Napoleonra nézve. A szenátus még csak engedelmeskedett akaratának, de már a törvényhozó gyülésben visszatükröződött a közvélemény hangulata és a törvényhozó gyülés olyan határozatot hozott, amellyel formálisan megtagadta Napoleon ujabb hadjárataihoz való segédkezést. Napoleon haragjában

megtiltotta a határozat kinyomatását, sőt 1814. január 1-én a törvényhozó gyülekezetet feloszlottnak nyilvánitotta.

«Ti el akarjátok választani az uralkodót a nemzettől, — mondotta a törvényhozó gyülés előtte megjelenő küldöttségének — nos hát, tudjátok meg, hogy a nemzet igaz képviselője én vagyok. A trón csak egy bársonnyal bevont fadarab; én vagyok a trón. Ha utánatok indulnék, az ellenségnek többet adnék, mint amit követel. Vagy megkötöm negyedév alatt a békét, vagy elpusztulok, de most erőt kell mutatni, tehát felkeresem és megverem az ellenséget. Mikor azonban az ellenség a határunkon van, nincs helyén a birodalom alkotmányát megváltoztatni s a bajokat felhánytorgatni. Ha Franciaország más alkotmányt követelne, ami nekem nem tetszenék, azt mondanám: Keressetek más uralkodót! Büszke vagyok, mert bátor vagyok és mert nagy szolgálatokat tettem Franciaországnak. Különben Franciaországnak nagyobb szüksége van én reám, mint nekem Franciaországra.»

Ez a büszke hang már nem tudott hatást kelteni. Valamikor imponált, valamikor elvarázsolta a tömegeket és engedelmességre, lelkesedésre kényszeritette őket, de most, amikor arról jöttek hirek, hogy a szövetségesek átlépték a francia határt és megint arról volt szó, hogy hadba kell menni a franciáknak és hónapokig ujból táborban kell élniök s életüket kell áldozni, bizonytalan, előttük ismeretlen célokért: valósággal elkeseredetté vált a közhangulat. És mikor Schwarzenberg herceg a szövetséges hatalmak nevében ujabb proklamációban biztositotta a népet a szövetségesek békés szándékairól, a hangulat már annyira megváltozott, hogy az ellenséges csapatok a francia vidékeken jó pénzért könnyü szerrel kaptak élelmi szereket, sőt Schwarzenberg ellenállás nélkül elfoglalhatta Elzászt és Lotharingiát.

De Napoleon nem tágitott. Még mindig bizott szerencséjében és zsenialitásában. Értesülései voltak arról, hogy a

szövetséges fejedelmek egymás közt meghasonlottak, hogy apósa, Ferenc császár óhajtja a békét és az orosz cár sem idegenkedik tőle, csak a poroszok, élükön a kemény Blücherrel követelik a harcot. Bizott tehát abban, hogy a meghasonlott szövetségesekkel szemben sikerül majd a győzelmet kicsikarnia.

1814. január 25-én elbucsuzott nejétől és fiától, hogy a Páris felé vezető országutra menjen és feltartóztassa a szövetségesek csapatait.

Ekkor látta utoljára övéit. Többé nem találkozott velük soha.

Eddigelé bátorságot és nagy önbizalmat szinlelt, de lelke már egészen megtörött. Eleintén ugy látszott, hogy hadvezéri tehetsége a szomoru viszonyok között is diadalmaskodni fog Egy-két kisebb diadalt aratott Blücher fölött, de aztán kénytelen volt visszavonni hadállásait és védettebb helyre vonulni vissza Blücher támadásai elől.

Most már kezdett a béke gondolatával is megbarátkozni. Szivesen vette volna, ha a szövetségesek megujitják azokat a békeajánlatokat, amelyeket a háboru megkezdése előtt tettek neki. De a szövetségesek tudni sem akartak többé a békéről és tudni sem akartak arról, hogy kivonuljanak Franciaországból, és meghagyják Napoleonnak régi birtokait. Ha talán Napoleonnak sikerült volna ezekben a pillanatokban nagy csatát nyerni és a döntő ütközetben visszavonulásra kényszeriteni az ellenséges csapatok egyikét vagy másikát, akkor talán a béketárgyalások ő rá nézve is kedvezőbb folyamatot vettek volna. De most ez sem sikerült s igy a szövetségesek napról-napra vakmerőbb és megalázóbb feltételekkel kínálták meg Napoleon követeit.

Ekkor azonban az elkeseredés ismét kiváltotta Napoleonból a régi képességeket. Ismét Bonaparte tábornok volt és nem Napoleon császár. Élére állt csapatainak és öt nap

alatt öt csatát nyert a szövetségesek fölött és egészen szétszórta Blücher csapatait. Sokkal kisebb számu sereg élén harcolt mint ellenfele, de ismét a régi harci kedv lobogott lelkében és a régi dicső napokra emlékeztető energiával és zsenialitással küzdött a szövetségesek ellen. A katonai irók azt mondják, hogy ötnapos hadakozása felér legnagyobb győzelmeivel és amit ezekben a napokban tanusitott, az a hadi taktika történetében örök nevet biztosit számára.

Diadalai kissé megpuhitották ellenfeleit, de sajnos, makaccsá és elbizakodottá tette őt magát. És ahelyett hogy diadalainak hatása alatt tisztességes békét kényszeritett volna ki a szövetségesektől, ismét elbizakodott, önhitt feltételeket szabott, amelyeket a szövetségesek semmiképp sem akartak elfogadni.

A lakosság hangulata azonban majdnem mindenütt a francia csapatok ellen fordult. A nép a nyugalmat és a békét óhajtotta és valóban meg volt róla győződve, hogy a szövetségesek nem akarják elfoglalni Franciaországot, sőt meg fogják hagyni Franciaország régi történelmi határait. Egyáltalán nem bánták volna már, ha a háboru véget ér, még ha mindjárt Napoleon vereségével is. Talán ennek a titkos támogatásnak köszönhető, hogy Blücher és Schwarzenberg megint diadalt arathat a franciák fölött és néhány mértföldnyi távolságra kerülhet Páris közelébe.

Napoleon most azt tervezte, hogy seregével megkerüli az ellenséget, hogy a párisi helyőrséggel és Marmont marsall hadtestével egyesülve két oldalról is megtámadhassa az ellenséget. Tervét tudatta a császárnéval és Berthier-vel. Az ellenség előörsei azonban elfogták a leveleket és igy a főhadi szálláson teljesen tájékozva voltak jövendő terveiről. Schwarzenberg erre nyomban Páris felé irányitotta csapatait, legyőzte Marmont hadtestét és lovasságával üldözni kezdte Napoleon visszavonuló seregét. Páris előtt még egy-két

kemény ütközetre került a dolog, heves szuronyharcot kellett vivni a Montmartre birtokáért, de Páris védői a folytonos ostromok hatása alatt kifáradtak, a parancsnokok belátták a további küzdelem céltalanságát és kitüzték a fehér zászlót.

Páris megadta magát s az ellenség még az nap, május 30-án, ellepte csapataival a főbb helyeket.

XXIII. FEJEZET.

Napoleon lemondása.

Mária Lujza, akit a szövetségesek Ferenc császárra való tekintettel már előre értesitettek a készülő veszedelemről, elmenekült Párisból. Magával vitte a trónörököst is Blois-ba és odakisérték őt a miniszterek és az udvari méltóságok is.

Napoleont Páris katasztrófájánál is jobban bántotta és keseritette családjának szökése. Egész aggodalma a trónörökös felé fordult. A Párist fenyegető hadakozások egész ideje alatt azt irta fivéreinek, hogy fiára vigyázzanak a legjobban és ne hagyják el őt egy pillanatra sem.

«Inkább el tudnám viselni, hogy fiamat megfojtsák, semhogy Bécsben osztrák főhercegnek neveljék.»

Meg kellett azonban érnie ezt is, sőt meg kellett érnie egyebet is. Március 31-én bevonulnak a szövetséges fejedelmek Párisba. Az orosz cár és a porosz király lovagolnak a bevonuló csapatok élén. Csak az osztrák császár nem vett részt e diadalmas bevonulásban, gyöngéd kiméletből leánya iránt. A tömeg sok helyütt éljenzett. Általában azonban nyugodtan és inkább bámészkodva fogadta a bevonuló fejedelmeket.

Ezek nyomban munkához fogtak és Talleyrand utján üzenetet küldtek a szenátusnak, tudatva vele, hogy többé nem tárgyalnak sem Bonaparte Napoleonnal, sem családjának bármely tagjával, ellenben készek elismerni azt az alkotmányt, amit a francia nép képviselete fog alkotni. És a szenátus két nap alatt elkészült válaszával. Ugyanazok az emberek, akiket Napoleon emelt magasra, akiket Napoleon kegye melengetett s akik még napokkal ezelőtt vakon engedelmeskedtek Napoleon minden akaratának, most ellenkezés nélkül adták át magukat a szövetséges hatalmaknak és április 2-án hozott határozatukban kimondották, hogy a nemzetet és a sereget feloldják a Napoleonnak tett esküje alól, Napoleont magát trónvesztettnek jelentik ki és elhatározták, hogy az alkotmány megváltoztatásáról mielőbb határozni fognak.

Törvény szerint nem volt tehát többé Napoleon császárja a franciáknak. A császárt egészen leverte seregeinek katasztrófája és mielőtt a szövetségesek bevonultak volna Párisba, már mindent elkövet, hogy dinasztiájának sorsát biztositsa s arra az esetre, ha ő maga kénytelen volna a trónról lemondani, dinasztiája utján is biztositsa magának Franciaország ügyeinek intézését. A szövetségeseknek Párisba való bevonulása után elküldi követét az orosz cárhoz és felajánlja neki a békét, a cár azonban erről tudni sem akart. Feltétlen lemondást követelt. Erre azonban Napoleon még nem volt kapható. Még mindig remélte, hogy a kétségbeesés legvégső pillanatában is olyan helyzetbe tudja hozni a szövetségeseket, hogy előbb-utóbb mégis csak kénytelenek lesznek vele tisztességes békét kötni. Gránátosai még mindig lelkesen éljenzik, valahányszor szemlét tart felettük, minek dobja el tehát magától a hatalmat, mikor még nincs minden elveszve?

De a gránátosokkal már nem lehet csatát nyerni. Kevesen voltak és nagyon sokan voltak az ellenség táborá-

ban. S a gránátosokat hűtlen vezérek, áruló tábornokok vezették, akik már rég elhidegültek Napoleontól. Ezek vagyonukat és rangjukat biztonságba szerették volna érezni és alig várták már a békekötést. Nem lelkesedtek ugyan a szövetségesekért, még kevésbbé a Bourbonokért, akiktől volt mit félniök, de alig várták már a leszerelést, és alig várták már a pillanatot, mikor rangjuk és vagyonuk élvezetében végre visszavonulhatnak a harctérről.

Folyton sürgették tehát a leszerelést s április 4-én, mikor Napoleon ismét szemlét tartott a gárda felett, előlépett Ney néhány tábornokkal és a marsallok és tábornokok nevében tudatta Napoleonnal, hogy mivel a szenátus és törvényhozó gyülés őt trónvesztesnek nyilvánitotta és a hadsereget feloldotta a császárnak tett hűségesküje alól, nem marad más hátra, mint hogy Napolen mondjon le császári méltóságáról. Ajánlották, hogy a lemondás a trónörökös javára történjék és hogy a császár Mária Lujzát nevezze ki a gyermek mellé régensnek.

Napoleon most már elveszettnek látta helyzetét. Nem csak a törvényhozó testületek, nem csak a lakosság nagy része hagyta el, hanem most már elhagyják tábornokai, marsalljai is, akik nélkül pedig a hadsereg felett sem lehet ur többé. Kifakad ugyan tábornokai ellen, hálátlanságukat, hűtlenségüket korholja, de ennek már nincs semmi hatása. Ügye elveszett és aláirta a lemondási okmányt, amelyet három marsall nyomban elvitt a cárnak.

Ez a világtörténelmi nevezetességü okmány igy hangzik:

«Minthogy a szövetséges hatalmak a béke helyreállitásának egyetlen akadályát Napoleon császárban látják, Napoleon kijelenti, hogy kész esküjéhez hiven lemondani trónjáról, elvonulni Franciaországból és az életét is feláldozni a haza javáért, amely elválaszthatlan fia jogaitól, a császárné régensségétől és a császár törvényeitől.»

Ez okiratban benne volt annak a jognak a fenntartása, hogy a trónon fia kövesse és hogy a hatalom dinasztiájának kezében maradjon.

A szövetségesek között nagyon nehezen jött létre az egyetértés, hogy mit tevők legyenek. Az osztrák császár természetesen szivesen látta volna, ha unokája kerül a trónra és leánya lesz Franciaország régense. Napoleon elvált neje Josephin is mindent elkövetett, hogy Napoleon javára hangolja az orosz cárt, aki nagy nőbarát volt és állitólag lángra gyulladt Josephin iránt. A cár valóban kardoskodott is Napoleon dinasztiájának elismeréséért, de Josephin hirtelen közbejött (állitólag mérgezés folytán) halála folytán megszünt érdeklődése Napoleon iránt s Talleyrand biztatására a Bourbonok visszahivása mellett döntött. A Bourbonok mellett szólalt fel a porosz király is, ugy, hogy abban történt megállapodás, hogy Napoleon dinasztiája helyett ismét a Bourbonokat hivják vissza francia trónra és XVI. Lajos fivérét, Provence grófját ültetik mint *XVIII. Lajost* Napoleon trónjára

A szövetséges hatalmak ilyen körülmények között nem fogadták el Napoleon lemondási okmányát és a marsallok azzal tértek vissza, hogy a feltétel nélkül való lemondás nélkül nincs béke az országban. Napoleon erre még nem volt kapható. Ekkor hirül hozták, hogy egyik legmeghittebb embere, Marmont marsall egész seregével átpártolt a szövetségesek táborába. Ez már döntő sullyal hatott Napoleonra. Elküldötte követeit a cárhoz és kijelentette, hogy kész feltétel nélkül lemondani a trónról s örökre elhagyni Franciaországot.

A szövetségesek erre szerződést kötöttek Napoleon meghatalmazottjaival, amelynek értelmében Napoleon megtartja a császári cimet, de örök életére *Elba* szigetére tartozik elvonulni, amelyet szuverén uralmába vehet. Évi két millió frank évijáradékot kap a francia állampénztártól, négyszáz

embert tarthat mint testőrséget fegyverben, anyja és fivérei pedig az állampénztártól nyugdijat kapnak. Felesége megkapja a pármai hercegséget, amelynek szuverén uralkodója lesz.

Napoleon elfogadta a feltételeket és április 11-én aláirta a lemondó okiratot.

Most már formailag sem volt többé Franciaország császárja. Elhagyta a trónt, melyre kilenc év előtt lépett és lemondott Franciaországról, mely valósággal a lábai elé hullott, mikor diadalmas olasz hadjáratai után Párisba visszatért.

A nagy álmoknak vége volt s az, aki a világ ura akart lenni, számüzve van a világ egy kis szigetére; aki parancsolni akart a világ minden uralkodójának, most maga kénytelen engedelmeskedni az uralkodók parancsának.

De nem csak engedelmeskednie kellett, hanem megalázásokat is kellett elszenvednie. Meg kellett érnie azt a megaláztatást, hogy felesége bucsu nélkül hagyja el őt és Franciaországot s meg kellett érnie, hogy egykori marsalljai máról-holnapra az uj rendszer szolgálatába álljanak. Az a tömeg, amely ujjongott valahányszor meglátta császárját, most gyalázta és szidalmazta őt. És ugyanazok, akik tegnap még büszkeséggel hordták a napoleoni sasokat, most ugyanoly örömmel tüzik mellükre a Bourbonok fehér liliomos kokárdáját.

Kétségbeesésében öngyilkosságra gondolt és habár eredménytelenül nyult e kétségbeesett fegyverhez, életét elveszettnek, értéktelennek tartotta.

Április 20-án hagyta el Fontainebleau-t, ahol elbucsuzott a környezetétől. Legérzelmesebb volt bucsujában a gárdájától való elszakadás. A gárda a kastély udvarában gyülekezett. Zászlója alatt, tisztektől és tábornokoktól körülvéve várta a császárt, aki kard nélkül, szürke köpenyében jött le a palotából, hogy a készen álló kocsihoz menjen. A gárda

meghajtotta zászlóit és Napoleon a gránátosok elé állt és a következő beszédet intézte hozzájuk:

«Régi gárdám! Istenhozzádot mondok nektek. Husz éven át jöttetek velem a dicsőség utjain és én mindig meg voltam elégedve veletek. A szövetséges hatalmak most felvonultatták ellenem egész Európát s a hadsereg egy része elárult engem. Franciaország döntött sorsa felett. Veletek, kik hozzám hűek maradtatok, folytathattam volna a háborut, de a polgárháboru ellenkezik az én céljaimmal. Legyetek hűek ahhoz a királyhoz, akit Franciaország választ magának és szeressétek Franciaországot.

Engem ne sajnáljatok, boldog leszek, ha titeket boldognak tudlak. Könnyü lett volna meghalnom, de a becsület utjáról le nem térhetek. Élnem kell, hogy megirhassam, amit miveltünk. Szeretnélek mindannyiatokat szivemre szoritani, helyettetek megölelem tábornoktokat és megcsókolom zászlóitokat.»

És átölelvén *Petit* tábornokot és megcsókolván a zászlón levő sast, igy folytatta:

«Drága sasom! Vajha ez a csók visszhangot keltene minden ősöm szivében! Fiaim, Isten veletek! Jó kivánságaim mindig elkisérnek benneteket. Tartsatok meg jó emlékezetetekben!»

A gránátosok zokogtak, a tábornokok átölelték távozó vezérüket. Napoleon még egyszer visszafordul, katonásan tiszteleg a gárda előtt, aztán kocsiba ül és a szövetséges hatalmak tábornokaitól kisérve — félig kiséret, félig őrség — megkezdi utját a számkivetés felé a Bourbonokhoz átpártolt Provencen át.

XXIV. FEJEZET.

Elba.

Borzalmasan megszégyenitő volt ez az ut ránézve. Ahova csak jutott, mindenütt könyörtelen szitkozódás fogadta. Sok helyütt az általános gunyolódás és szidalmazás fenyegetővé vált és a helyzet már oly veszedelmes lett, hogy Napoleon kénytelen volt egy osztrák katonatiszt egyenruháját felölteni, hogy a tömegek inzultusától megmeneküljön. Ez lehetett rá a legborzalmasabb pillanat! Annak az egyenruhának a védelme alatt kellett menekülnie, amelyben mindig ő előle menekült az ellenség! De még ez sem volt elég. A Bourbonok fehér kokárdáját is fel kellett tüznie a kalapjára, hogy életét megmentse a tömeg üldözésétől. Legnagyobb ellenségének egyenruhájában, gyülölt utódjának jelvényével a kalpagján kellett menekülnie abból az országból, amelynek annyi dicsőséget szerzett és amely még nem is olyan régen lábai előtt hevert!

Egy angol hajó, az «*Undaunted*» cirkáló vitte Napoleont és kiséretét Elba szigetére, ahová 1814. május 14-én érkezett meg. Megérkezése után Napoleonnak első gondja volt, hogy megtekintse uj birodalmát. Azonnal lóra ült és végig lovagolta a partvidéket, megszemlélte a kis sziget erőditmé-

nyeit és már arról beszélt, hogy miképpen kellene az erődítményeket uj karba helyezni és ezzel a sziget védelmi képességét emelni.

Uralkodója volt a kis szigetnek. Nem kellett senkinek sem engedelmeskednie. De Napoleon mindenkinél jobban tudta és érezte, hogy ez a szabadság több mint a rabság. A kis sziget, amelyről nem volt szabad eltávoznia, csak börtön, amelybe győztes ellenfelei csukták, hogy soha többé ártalmukra ne legyen.

Napoleon állandó tartózkodásra rendezkedett be a kis szigeten, jóllehet első pillanattól kezdve tisztában volt azzal, hogy nem fog Elba szigetén maradni és hogy a legelső alkalmat meg fogja ragadni, hogy kiszabaditsa magát börtönéből és ujból a történelem szinpadára vesse magát. Még nem mondott le arról a reményről, hogy még egyszer fog uralkodni és még egyszer kormányozni fogja a világot. És nehogy a kormányzás gyakorlatából kiessék, kis szigetét éppen ugy rendezte be, mintha valami nagy birodalom lenne. Miniszteriumot nevezett ki, államtanácsot alakitott, udvartartást szervezett és a kis sziget belső dolgaival is kezdett behatóan foglalkozni. Fejlesztette a mezőgazdaságot, a bányászatot, utakat épittetett és részben szórakozásból, részben pedig mert ez volt a természete, mindennel törődött, mindent maga végzett és épp ugy zsarnokoskodott, épp ugy nem türt ellenmondást, épp ugy akarta irányitani a közvéleményt, mint ahogy odahaza szokott beavatkozni a polgárok magán ügyeibe. Ellenőrizte a községek háztartását és szomoru rabságában egy pillanatra sem mutatott levertséget vagy szomoruságot, hanem ellenkezőleg a legaprólékosabb dolog iránt való érdeklődésével azt a látszatot akarta kelteni, mintha beletörődött volna sorsába és esze ágában sem volna elhagyni Elba szigetét.

A hatalmak kémekkel vették őt körül. A Bourbonok, akik most Franciaország trónján ültek, különösen féltek

Napoleontól. Leveleit, melyeket ő vagy környezete irt, felnyitották, a hozzá érkező leveleket elolvasták, minden lépését megfigyelték és bármit tett, nyomban jelentést küldtek róla udvaraiknak. Minthogy hivatalosan szabad és nem rab volt, meg volt engedve, hogy látogatókat is fogadjon. Régi tábornokai közül többen felkeresték, de eljöttek idegenek is, akik csupa kiváncsiságból látni akarták az egykori császárt. Felkeresték őt egyszerü emberek és régi katonák, a gárda hű tagjai. Eljött Walevszka grófnő is, életének gyengéd szerelme, eljött nővére Paulina, a testvérek közül az egyetlen, aki osztozkodott Napoleon balsorsában is. A fivérek, rokonok, sógorok, a mostoha fiuk, akiket mind Napoleon emelt nagyra, nem érdeklődtek iránta. Csak édes anyja jött el és maradt mindvégig mellette.

Akiket szeretett, közelében voltak s ezeknek segitségével tartotta fenn az összeköttetést a külvilággal. Első sorban Franciaországgal, amelyről nem vette le egy pillanatra sem szemét és amelyről nem is akart lemondani. Másodszor pedig Olaszországról, amelyben nagy volt az elégületlenség és amelyet könnyen lehetett megszerezni. Napoleon tüzetesen foglalkozott azzal a gondolattal, hogy vagy Franciaországban, vagy Olaszországban ujitja fel ujból hatalmát. Egyik tervet a másik után készitett, hogy a célját elérhesse. És a viszonyok sokkal előbb segitségére siettek, mintsem gondolta volna.

A franciaországi viszonyok nagyon kedveztek terveinek. A franciák nem tudtak felmelegedni a visszatért Bourbonokért és habár az uj király, XVIII. Lajos olyan alkotmányt adott a népnek, mely sokkal több jogot és szabadságot biztositott számára, mint aminőben Napoleon alatt volt része, lehetetlen volt kiirtani a közvélemény lelkéből azt a megalázó tudatot, hogy nem a nemzet maga választotta uj uralkodóját, hanem idegen hatalmak, az ellenséges csapatok fegyverei

hozták vissza az uj királyt a trónra és a törvényhozó testületek idegen hatalmak kényszeritő befolyása alatt voltak kénytelenek Napoleont elmozditani és a Bourbonokat ültetni a franciák régi, dicső trónjára. Az uj király nem győzte megköszönni idegen jóakaróinak kegyességét, hogy a francia trónra ültették és a francia közvéleményt módfelett bántotta az a folytonos hálálkodás, amelyet uralkodójuk az idegen hatalmakkal szemben volt kénytelen tanusitani.

Az uj király a néppel szemben alkotmányosnak és igazságosnak akart mutatkozni. Valóban demokratikusan engedékenyen kezdett uralkodni, de dinasztiája egészen más politikát követett. Talleyrandnak igaza volt, amikor azt mondotta, hogy a Bourbonok nem tanultak semmit, de mindent elfelejtettek. A király fivére, Artois grófja nem tudott belenyugodni abba, hogy a büszke Bourbonok a tömegek kegyeit keressék és a visszatérő arisztokraták a husz esztendei számüzetés után valósággal kiéhezetten, türelmetlen mohósággal vetették magukat a hatalomra. Egyszerre akarták visszaszerezni mindazt, amit a forradalom és Napoleon husz év alatt megsemmisitettek. Oda akarták visszavezetni Franciaországot, ahol husz esztendő előtt elhagyták. Régi jogaikat akarták visszaállitani, régi birtokaikat követelték, régi nemességük előjogait igényelték. És a hadseregben, a hivatalokban ismét ők akarták elfoglalni azokat a helyeket, amelyeket azelőtt betöltöttek. Ebből természetesen örökös összeütközések támadtak. A hivatalnokokat eltávolitották állásaikból s a visszatért régi nemeseket ültették helyükbe. Ezek az elbocsájtott emberek kimentek az utcára, elkeseregték bajaikat és csak fokozták azt az elégületlenséget, amely a tömegek lelkében élt s amelyet a visszatérő Bourbonok nem tudtak eltüntetni soha.

Akcióba lépett a papság is, amely boldog volt, hogy megszabadult végre a pápát gyötrő Napoleon egyházellenes

politikájától és ugy, mint az arisztokrácia, ő is élvezni akarta régi hatalmát és régi jogát. Azt hitte, hogy a Bourbonokkal együtt visszatért az ő uralmának korszaka is és az arisztokrácia segitségével ismét megszerzi magának azt a befolyást, amit azelőtt a nép felett birt. Ugyanabba a hibába esett a papság, mint Napoleon. Azt hitte, hogy egyetlen tollvonással meg lehet változtatni mindent. Amit Napoleon egyetlen rendelettel eltörölt, azt ők egyetlen rendelettel akarták visszaállitani. Napoleon egy tollvonással ki akarta irtani az egyház befolyását, ők pedig egy tollvonással akarták visszaállitani a maguk hatalmát. Ez lehetetlenség volt és a történelmi fejlődés törvényének ily brutális megsértése nem is maradhatott következmények nélkül.

De a legnagyobb hiba a hadsereg kebelén belül történt. Napoleon polgári vérből származott tábornokainak és marsalljainak helyeit a régi főnemes családok sarjai foglalták el. A demokratikus tisztek nagy részét nyugalomba küldték és az uj király több mint hatezer visszatért régi nemest nevezett ki a hadseregben tisztekké és minthogy az állampénzügyek is rosszul állottak, takarékoskodni kellett a hadsereg zsoldjával is. Leszállitották tehát a gárda fizetését, ellenben felemelték a nemes tisztek fizetését. A visszatért régi nemes tisztek lenézték az uj tiszteket, s az uj emberek, akik soha csatában nem voltak, gőgösen, dölyfösen viselkedtek azokkal a régi csataedzett katonákkal szemben, akik igazán csak dicsőséget szereztek Franciaország hirnevének. Fiatal grófok parancsoltak régi, harcedzett katonáknak és öreg tisztek fiatal nemes tábornokok keze alá kerültek.

Igazán érthető, ha ilyen körülmények között a hadseregben óriási elkeseredés kapott lábra és ha a tisztikar zöme és a legénység maga is idegenkedve fordult el az uj vezérektől és ugyanolyan gyülölettel tekintett a marsallokra és tábornokokra, mint Napoleon korszaka előtt. Ezek a

tisztek és ezek a katonák éveken át harcban állottak azokkal a hatalmakkal, akiknek most uj vezéreiket köszönhették és hogyan biztak volna ezek a katonák azoknak a marsalloknak és tábornokoknak hűségében, akik ama hatalmasságoknak köszönhették visszatérésüket, akiket ők Napolen vezérlete alatt folyton megvertek.

A Bourbonok nem tanultak és nem ismerték fel azokat a veszedelmeket, amelyeket uj rendelkezéseikkel magukra felidéztek. Nem vették észre, hogy az elbocsátott tisztviselőkből, az elbocsátott tisztekből s azokból is, akik a hadseregnél maradtak és akiket a hivatalokban meghagytak, az elégedetlen értelmiségnek olyan hatalmas tábora támadt, amely egyre szitotta az elégületlenséget a visszatért dinasztiával szemben. Nem csak azért, mert anyagi érdekeiben károsodott, hanem azért is, mert valóban a nemzeti becsület megsértését látta abban, ami történt. Egyre a Bourbonokat szidalmazta s a Napoleon uralmának legutolsó hónapjában szenvedett keserüsége dacára is felidézte azokat a dicső emlékeket, amelyeket a francia nép Napoleon alatt irt be történetébe és felidézte annak a boldog korszaknak az emlékét, amelyben minden polgár fia számára nyitva volt az ut a hadsereg és a diadal legmagasabb tisztségeihez.

Ez a lehetőség most megszünt és a magasba való emelkedés csak annak van biztositva, aki sok nemes ős felett rendelkezett és összeköttetéssel birt az udvarral. És az elégületlenséget valóban könnyü volt fokozni azért is, mert az uj király politikája, amelyet az idegen országokkal szemben tanusitani volt kénytelen, nagy ártalmára volt az ország lakosságának, de különösen a városok népességének. Hálából az idegen hatalmak iránt ugyanis meg kellett nyitnia Franciaország határait az idegen országok ipari termékei előtt és Anglia volt a legelső, aki elárasztotta ipari cikkeivel Franciaország piacait s ezzel valósággal válságba sodorta Francia-

országnak Napoleon alatt nagy arányokban kifejlődött iparát és kereskedelmét. A gyárak nagy része megszünt és kénytelen volt elbocsátani munkásait. Szaporodott a munkanélküliek száma és a válságba sodort néprétegek egyre sürübben emlegették Napoleont, aki ráncba szedte az idegen hatalmakat, elzárta a határokat az idegen iparcikkek elől és valóban érzékkel viseltetett a franciák nemzeti érdekei, a francia nép ipara és kereskedelme iránt.

Ahova csak nézett az ember, csupa elégületlen elemet talált. A hadseregben, a közigazgatásban, a városokban, az utcákon mindenütt megbántott, érdekeikben megsértett elemek voltak, amelyeknek kivétel nélkül jobb dolga volt Napoleon uralma alatt és amelyek kivétel nélkül károsodtak a Bourbonok visszatérése óta. Nyilvánvaló volt, hogy ez a helyzet nem lesz sokáig fenntartható és a belső elégületlenség lassankint olyan fokra fog emelkedni, amelyet a Bourbonok aligha lesznek kénytelenek ellensulyozni.

Napoleon nagyon jól volt értesülve a hangulatok megváltozásáról. Tudott mindent és magában már fontolgatta az a lehetőséget, hogy vakmerő fellépéssel kihasználja ezt az elégületlenséget, élére áll a békétlenkedőknek s a régi emlékek dicsőségét idézve vissza a tömegek lelkületébe, ujból élére áll az országnak és a Bourbonokkal elégedetlenkedő hadsereggel visszaszerzi hatalmát.

Mikor a hatalmak arról tanácskoztak, hogy hova számüzzék Napoleont, Talleyrand volt az egyetlen, aki ellenezte Elba szigetét. Ez a sziget, mondotta akkor, sokkal közelebb van Franciaországhoz, semhogy Napoleon egy szép napon ne köthessen ki a francia partokon. De a hatalmak akkor nem féltek ettől a veszedelemtől. Azonban Talleyrandnak volt igaza.

XXV. FEJEZET.

A visszatérés.

Ugyanakkor, mikor a hatalmak a bécsi kongresszuson azon tanácskoztak, hogy megállapitsák a Napoleon számüzetésével előálló ujabb európai helyzetet, Napoleon már a legapróbb részletig megállapitotta a Franciaországba való visszatérésének tervét és azt csakhamar végre is hajtotta. Április 26-án, egy vasárnapi napon, este hat órakor, előre megbeszélt terv szerint, katonáit, mintegy ezeregyszáz embert és néhány ágyuját előre kibérelt két hajóra szállitotta és elbucsuzva családjától és a hatóság fejétől, este hét órakor a *L'Inconstant* cirkálóra szállt és elhagyta Elba szigetét.

Joga volt távoznia, mert nem volt fogoly. Azonfelül pedig a hatalmak nem tartották meg vele szemben elvállalt kötelezettségüket, nem fizették a neki járó évdijakat és Napoleon ebből is jogcimet merithetett arra, hogy ne tartsa meg azt, amire vállalkozott és visszatérjen oda, ahonnan örökre számüzni akarták. De ha nem is lett volna jogcime hozzá, Napoleon akkor sem maradt volna Elba szigetén. Ha a hatalmat vissza tudja szerezni, akkor ugy sem fontos, hogy volt-e jogcime a hatalom visszaszerzéséhez, vagy sem, ha pedig terve nem sikerül, akkor ugyis minden mindegy.

Utnak indult tehát, hogy ujból meghóditsa Franciaországot és visszaszerezze magának Franciaország trónját.

Franciaországba való visszatérésének gondolata határozottan vakmerő volt. A nemzet nem hivta, a törvény nem adott jogot hozzá és ő mégis vállalkozott arra, hogy megkeriti magának a francia trónt. Kalandba bocsájtkozott és maga sem tagadta, sőt Szt.-Ilonán el is ismerte, hogy amig Lyonig el nem jutott, addig kalandor volt és csak mikor már a nép nagy része csatlakozott hozzá, volt vállalkozásának valami törvényes alakja. Ez valóban igy is van. A történelem az elbai visszatérést nem tekintheti egyébnek, mint csodás kalandnak, amelyhez hasonló az egész világtörténelemben nincsen és talán évezredek után sem lesz hasonló.

Egyetlen ballépés tönkre tehette ezt a vállalkozást. Minden a szerencsétől, a véletlentől függött. Napoleon a hajó fedélzetén ugy magyarázta környezetének, hogy egyedül a lakosság meglepetése, bámulatba ejtése teheti lehetővé a vállalkozás sikerét. Abban bizott, hogy a lakosságnak az idegen hatalmakkal szemben táplált ellenszenve, a hadsereg elkeseredése, mindenek felett pedig az az általános elképedés, amely el fogja lepni az egész országot, mikor visszatéréséről hirt fog kapni, fogja leginkább egyengetni az ő utját Párisig. De bárhol történjék valami zavaros incidens, ugy a puccs nem sikerül és Napoleon egy elszenvedett kudarc nevetségességével került volna a világ egyik legtávolabb szigetére. A kaland azonban sikerült.

Március 1-én Cannes és Antibes között a kis flotta már francia partot ért. A csapat egy pillanatig sem vesztegelt. Elkerülte az Avignon felé vezető országutat, nehogy a Provence royalista lakosságának ellenszenvével kelljen találkoznia. Inkább az Alpok hófedte átjáróit választotta, hogy a napoleoni érzelmü Dauphinée lakosságával találja magát legelőször szemben. Ez a lakosság valóban örömmel fogadta és min-

dennel ellátta a kis sereget, amire az első napokban szüksége volt.

De Napoleonnak nem a lakosság jóindulatára, hanem a hadsereg támogatására volt szüksége. Ha a hadsereg nem támogatja s az első helyőrség, mellyel találkozik, ellenáll, ugy vállalkozása már is kudarcot vallott. Minden attól függött tehát, miként fognak viselkedni régi katonái. Erről La Mure mellett csakhamar meg is győződhetett.

Ott egy királyi zászlóaljra akadt, mely feltartóztatta kis seregének előcsapatát. A tisztek letették a Bourbon királynak az esküt és esküjüket meg is akarták tartani. A legénység azonban máskép gondolkozott és megtagadta a tiszteknek az engedelmességet. Ez aztán felbátoritotta Napoleont és elhatározta, hogy maga megy az ellenséges csapat elé és személyes varázsával fogja őket lefegyverezni. Ugy is tett. A zászlóalj elé lovagolt és fegyvertelenül a katonák elé lépett:

«Ha van köztetek valaki, aki meg akarja ölni császárját, megteheti. Ime kitárom mellemet szuronyaitoknak.»

S felszakitva szürke tábori köpenyegét, a katonák fegyverei elé állott. A vakmerőség meglepte a katonákat és az egész csapat «Éljen a császár» kiáltásba tört ki.

Az első próba sikerült. Az első sereg, körülbelül hétszáz ember, amely utjába akadt, hozzápártolt. Most már több mint másfélezer ember élén vonult Grenoble felé. Itt nagy helyőrség volt s Napoleon tudta, hogy nagy veszedelem fenyegeti. Manifesztumban tudatta a helyőrséggel érkezését és megindokolta visszatérését. Elmondta, hogy nem tudja tovább némán és ellenmondás nélkül türni, hogy a Bourbonok mint alázzák meg a hadsereget és miként semmisitik meg azokat a dicsőséges hagyományokat, amelyek oly nagy hirnevet szereztek a seregnek. Emlékezetükbe idézte azokat a dicsőséges csatákat, amelyeket együtt nyertek meg idegen ellenséggel szemben és felszólitotta őket, hogy térjenek vissza

hozzá, aki ismét azok ellen fogja vezetni őket, akik most arra kényszeritik az uj uralkodót, hogy megalázza a hadsereget.

Ennek a beszédnek is meg volt a hatása s a grenoblei helyőrség *Labédoyère* ezredes példájára átpártolt Napoleonhoz.

Ez nagy diadal volt, mert több, mint kétezer emberrel gyarapodott vele Napoleon serege. A környékbeli kis helyőrségekkel, amelyek az első felhivásra engedelmeskedtek, most már több mint tizezer ember állott Napoleon parancsnoksága alatt. Tizezer fegyveres katona pedig egy Napoleon keze alatt éppen elég erő ahhoz, hogy komolyan fenyegesse az uj dinasztiát és komoly hitet ébresszen mindenkiben, hogy a vállalkozás sikerülni fog. Napoleon hamar észrevette, hogy a katonák félnek az ujabb háboruktól és habár készek arra, hogy kiüzzék azt az uralkodót, akit az idegen hatalmak ültettek nyakukra, viszont sóvárognak a béke után, sőt nem is titkolják érzelmüket előtte. *Labédoyère* ezredes egész nyiltan meg is mondja ezt Napoleonnak:

«A franciák megtesznek mindent Felségedért, de Felségednek is meg kell most majd mindent tenni a franciákért: se becsvágy, se abszolutizmus ne vezesse többé. Hagyja abba Felséged az erőszak és a hóditás rendszerét, amely önt és Franciaországot a tönk szélére sodorta.»

«Igaza van, — felelte Napoleon — most békében hagyom majd szomszédaimat; el fogom felejteni, hogy a világ ura voltam.»

És ezt mondta mindenütt, ahova csapatával eljutott. És minél nagyobb sereg gyült össze zászlója alá, annál könnyebb volt már a többi helyőrség meghóditása. A nagy sereget látva a kisebb seregek ellenmondás nélkül csatlakoztak hozzá, sőt nemsokára az ő táborában volt ismét Masséna, aki Marseilleben volt parancsnok és Ney is, aki pedig még nem is régen azt igérte az uj Bourbon királynak, hogy ketrecbe

zárva fogja visszahozni Napoleont Párisba. De Ney sem tudott ellenállni és mikor Napoleon parancsot küld hozzá, hogy jelentkezzék táborában, feltámadt lelkében a régi emlékek óriási hatása és elfelejtve minden igéretet, azonnal Napoleon hadiszállására sietett. Megadta magát és ujból hűséget esküdött egykori császárjának.

Lyonig zavartalanul folytatta utját Napoleon. Sehol sem talált ellenállásra. Már biztosra vette ügyének diadalát és vállalkozását többé nem tekintette kalandnak. Most már ismét a hadsereg urának, császárnak tekintette magát. Lyonból már proklamációt intéz a néphez, feloszlatja a képviselői kamarát és a régi választási rendtartás értelmében összehivja a régi birodalmi gyülést Párisba. Egy másik proklamációjában számüzte a visszatért emigránsokat és elkobozta jószágaikat. Számüzte az áruló marsallokat és minisztereket, első sorban *Talleyrandot* és *Fouchét*, akik XVIII. Lajos alatt is miniszteri tárcát vállaltak, továbbá *Marmont* és *Augereau* marsallokat, akik őt annak idején elárulták és egész seregükkel a Bourbonokhoz átpártoltak. Hivatalvesztésre itélte az uj király alatt kinevezett arisztokrata tisztviselőket és tiszteket és feloszlatta a király testőrgárdáját is. Proklamációt intézett az ország minden részébe és manifesztumot küldött Párisba is, ahol hihetetlenül nagy volt a meglepetés.

Mikor az első hirek érkeztek Napoleon visszatéréséről, az udvarnál még kicsinyelték a veszedelmet és azt hitték, hogy könnyen diadalmaskodnak majd Napoleon felett. Az a néhány ezer ember, aki átpártolt Napoleonhoz, nem lesz elég erős ahhoz, hogy legyőzze a király seregeit és Artois grófja, aki azt a megbizatást kapta, hogy nagyobb sereg élén támadja meg Napoleont, biztosra vette, hogy nem csak Napoleon csapatait fogja megsemmisithetni, hanem magát Napoleont is elfogja és béklyókba verve fogja Párisba vezetni. A hangulat azonban fokról-fokra megváltozott és minél sürübben érkeztek

a jelentések, hogy a helyőrségek egyre-másra Napoleonhoz pártolnak át, annál inkább változtatta meg a hivatalos Páris a maga hangját és viselkedését is.

Jellemzően világitja meg a hangulatnak megváltozását a félhivatalos *Moniteur*, mely eleinte durva hangon támad Napoleonra, később azonban megsemmisül és alázattal hajlik meg Napoleon császár előtt, mikor ennek seregei már Páris előtt állnak.

«A *korzikai tigris* elhagyta barlangját és francia földre lépett; le kell lőni, mint a vadállatot!» — igy kezdődött az első napon a félhivatalos ujság cikkezése.

Másnap már ezt irja: «A *kalandor* összeszedett egy kis csapatot és proklamációban tudatja velünk, hogy Páris felé tart.»

Harmadnap: A *bitorló* hovatovább mind több követőre talál.»

Majd később: «*Bonaparte* bevonult Grenobleba.»

Mikor pedig elhagyta Lyont, ezt irja: *Napoleon* már csak egy napi járóföldre van Páristól. Az egész ország hozzá csatlakozott.»

Azon a napon pedig, mikor Napoleon bevonult Párisba ezt irja a Moniteur: «*Ő császári és királyi Felsége* a nemzet határtalan örömujjongása közben ma bevonult Párisba.»

Napoleon ő császári és királyi Felsége március 20-án valóban bevonult Párisba és elfoglalta régi székhelyét a Tuilleriákban. Ahonnan tizenegy hónap előtt szégyenteljes bukás reménytelenségével távozott, oda most a tömeg ujjongása közben tért vissza. Elbocsátott régi tisztek nagy tömege várta s szinte vállaira emelve vitte tovább a palotába. A kiváncsi nagy tömeg, amelyet módfelett meglepett Napoleon visszatérése, de még jobban elkeseritett a Bourbonok botor politikája, ujjongva vette körül a visszatért császárt s Napoleont szinte elkábitotta a tömeg nagy lelkesedése.

De ez nem az igazi Páris ujjongása volt. Csak a bámész tömegé, amely ott van mindenütt s amelynek minden tetszik, ami érdekes és meglepő. Azok a csalódott és elkeseredett emberek, akiket a Bourbonok mellőztek és kikergettek hivatalaikból, most ujjongó reménységgel köszöntik régi császárjukat, akitől hivatalaik, tisztségük és vagyonuk visszaszerzését várják. A polgárság nagy zöme, az igazi Páris, nem volt sehol.

«Mindenki komor s a hangulat a közönyösségig nyugodt volt. Senki sem panaszkodott, senki sem remélt, csak a szivek voltak tele aggodalommal» — irta *Broglie* herceg emlékirataiban.

A polgárság valóban közönyös volt és a nemesség, az arisztokrácia telve volt aggodalommal. De senki sem mert cselekedni és Napoleon maga nagyszerüen itélte meg a helyzetet, amikor azt mondotta Molliennek:

«Engedték, hogy jőjjek, mint ahogy engedték, hogy amazok menjenek.»

A Bourbonokat a hadsereg hozta vissza a győztes ellenség parancsára és Napoleont is a hadsereg hozta vissza, mert csalódott a Bourbonokban. A hadsereg nélkül az elbai visszatérés nem sikerült volna és ha Napoleon csak a lakosságra, csak a nagy tömegekre épitette volna fel haditervét, kétségtelenül kudarcot vallott volna. De a hadseregben még sokkal élénkebben éltek a multak emlékei és sokkal közvetetlenebbül érezte a Bourbonoktól jött megaláztatás szégyenét, semhogy ne csatlakozott volna az első hivó szóra egykori dicsőségteljes uralkodójához. A hadsereg nem tartott ki a Bourbonok mellett és ezért térhetett vissza Napoleon.

Most is minden attól függ majd, hogy kitart-e a hadsereg Napoleon mellett és hogy lesz-e ennek a hadseregnek elég ereje ahoz, hogy az elnémitott elégedetlenkedőkkel és a határon leselkedő szövetségesekkel szemben megszilárdithassa Napoleon ujra felébredt hatalmát.

XXVI. FEJEZET.

Európa ellen.

Napoleon főcélja tehát első sorban a hadsereg megerősitése és követeléseinek kielégitése volt. A polgárság moccanni sem mer, ha övé a hadsereg és ha a hadsereg ki van elégitve, akkor a polgársággal nagyon könnyü végezni. Ez a szempont vezérli további ténykedéseiben. Sokat tanult és az erőszak politikáját nem merte többé olyan intenzivitással követni, mint eddig. Miniszteriumot alakitott, amelybe a legnépszerübb emberek kerültek. *Cambacérès* elvállalta az igazságügyi miniszterséget, *Davout* a hadügyminiszteriumot, *Mollien* a pénzügyeket, *Maret* a belügyet, *Caulaincourt* a külügyet s aminek a legnagyobb jelentősége volt, tárcát vallott Napoleon uj miniszteriumában a forradalom legtiszteltebb és legintranzigensebb embere *Carnot* és *Constant* is.

A demokrata Carnotnak demokratikus hitvallást tett és gondoskodott róla, hogy az, amit Carnotnak mond, mihamarabb nyilvánosságra kerüljön.

«Én nem katona-császár vagyok, hanem a parasztok és a plebejusok uralkodója. Én a nép soraiból származom és a nép ezért tart velem. Körülöttem voltak a régi fényes nevü arisztokraták, de nem szerettem őket. Ők sem engem. Ezek a paraszt fiuk, akiket ezer csatában meggyötörtem és akik-

nek sohasem hizelegtem, ezek most ujra rajonganak értem és éljeneznek engemet. Bennem látják védőjüket a nemesség és a papsággal szemben. Egy intés tőlem és a nemesi kúriák ismét lángolnak az egész országban. De én nem a parasztforradalmat akarom. Én az ország boldogulását keresem és ha ezt csak alkotmányos uton lehet elérni, hát legyen: én kapható vagyok erre a politikára is.

Most már nem vagyok többé világok hóditója, mert már tudom, hogy mi lehetséges és mi nem. A mult el van temetve, nem lehet ujból kezdeni. Én a békét akarom és óhajtom, hogy a nép közreműködésével a legteljesebb szabadság alapján kormányozzuk az országot. Elvárom ezzel szemben, hogy a nép teljes erővel támogasson engem, ha az ország védelmére kell mennünk.»

Nem ez volt a meggyőződése, de számitásból igy kellett beszélnie. Ebben a pillanatban azt akarta, hogy a közvélemény mellette legyen és a hadsereg demokratikus elemeit egészen meg akarta szerezni magának. Hizelegnie kellett a tömegeknek, hogy ezek valóban melléje álljanak, ha szüksége lesz reá és ha a hatalmak, mint feltehető volt, előbb-utóbb közbelépnek és ujból követelni fogják, hogy Napoleon hagyja el az országot.

És ez sokkal előbb elkövetkezett, mintsem Napoleon gondolta. A hatalmak éppen a bécsi kongresszuson voltak együtt, amikor megkapták a hirt, hogy Napoleon elhagyta Elbát, Párisban termett és ismét elfoglalta a trónt. Mint a bomba csapott le közéjük ez a hir s az első érzelem hatása alatt nyomban elhatározzák, hogy ujból szembeszállnak Napoleonnal és nem fogják türni, hogy a legitimitás nagynehezen helyre állitott elvét ujból megdöntse ez a parvenü s a népeknek ujból példát mutasson arra, hogy miként kell és lehet egy legitim dinasztiát elzavarni az országból.

Mert a hatalmaknak az fájt a legjobban, hogy Napoleon példát ad a népeknek arra, miként kell felszabaditani

magukat az uralkodók zsarnoksága alól. Nem Napoleon személyét üldözték a hatalmak és nem az ő dinasztiájának uralma ellen volt kifogásuk, hanem nem akarták, hogy diadallal érvényesüljön az az elv, amely lehetségesnek tartja, hogy ne csak született fejedelmei, ne csak Isten kegyelméből való uralkodói legyenek a népnek, hanem jöhessen valahonnan valami ismeretlen ember és egyedül zsenialitásának és dicsőségének segitségével emelkedhessék a trónok ama magasságába, melyet ők a maguk kiváltságának tartottak. Ezért akarták minden áron elpusztitani Napoleont és ezért akarták elzárni előle minden áron Franciaországot és Európát. Franciaország ő tőlük békében maradhatott volna, Napoleont sem bántották volna, de a legitimitás elvének diadalmaskodnia kellett s a népnek be kellett bizonyitani, hogy nem szabadulhatnak meg attól az uralkodójuktól, akit az Isten rendelt számukra a földi hatalom gyakorlására.

Talleyrand, aki tudta, hogy a visszatérő Napoleon nem fogja őt megtürni Franciaországban, összeszedte minden erejét és zsenialitását, hogy a hatalmakat minél előbb és minél hatalmasabb akcióra birja. El is érte azt, hogy már május 13-án, Napoleon lyoni proklamációi után, a hatalmak egyhangulag kijelentették, hogy Napoleont «a világ nyugalmának és békéjének megrontójaként» tekintik, nyilvános megvetésnek teszik ki és személyét törvényen kivül állónak tekintik. Kötelezték magukat, hogy mielőbb nagy sereget állitanak Napoleon ellen és «nem teszük le a fegyvert mindaddig, amig Bonaparte nem lesz teljesen képtelen arra, hogy valaha is ujabb békétlenséget idézzen elő és a hatalmat ujból megszerezhesse.»

Még Párisba sem ért Napoleon, már utban voltak az európai nagyhatalmak hadüzenete és mikor Párisban az első kisérletet teszi meg arra, hogy a közvéleményt megnyerje magának és mindenkit arról akart meggyőzni, hogy békés szándékai vannak, már nagyon jól tudta, hogy csakhamar

ujból a harctéren kell lennie és fel kell vennie a küzdelmet a hatalmakkal szemben.

A helyzet azonban nem volt sokáig eltitkolható. A hatalmak követei visszakérték megbizó leveleiket, elhagyták Párist és ebből mindenki megtudta, hogy mi van megint készülőben. Most már hiába szépitette Napoleon helyzetét, hiába akarta elhitetni, hogy szövetség készül közte és Ausztria, illetve Poroszország között, a közvélemény tisztában volt azzal, hogy a háboru elkerülhetetlen és vagy Napoleont kell ujból elzavarni az országból, vagy engedelmeskedni kell az idegen hatalmaknak.

A helyzet nagyon válságos volt. De ebben a válságos helyzetben segitségére jött Napoleonnak a franciák nemzeti hiusága és Napoleon mindent elkövetett, hogy a felébredt nemzeti hiuság segitségével olybá tüntesse fel helyzetét, hogy a hatalmak nem is ellene, hanem Franciaország ellen támadnak és nem az a céljuk, hogy őt üzzék el a trónról, hanem hogy Franciaországot megalázzák és lehetetlenné tegyék számára, hogy bármikor is szerepet játszhassék Európa politikájában. A közhangulatot akarta megnyerni, hogy általa a nagy játszmát is megnyerhesse.

Egész erejével rávetette magát a közhangulat preparálására. Nagy és nehéz feladat volt, mert a családok körében egyre nagyobb aggodalommal tárgyalták az ujabb háboru lehetőségét és a békére vágyó polgárság a legnagyobb félelemmel nézett a jövő elé. A járadék árfolyama ismét nagyon leszállott, a gazdasági élet megint pangott s a lakosság legnagyobb része megint csak keserüséggel látta visszatérni azt a sanyaruságot, amelyből ugy hitte, hogy Napoleon eltávozása örökre kiszabaditotta. Napoleon követei a legszomorubb jelentésekkel érkeztek vissza az ország belsejéből. Mindegyik hangsulyozta, hogy a közhangulat nincs Napoleon mellett és habár az a Bourbonoknak sem kedvez, félő, hogy a békétlenség ujabb felidézése veszedelmes kitörésekre ragadtatja a tömeget.

«Az asszonyok gyülölik önt a legjobban, Felség — szólt az egyik jelentés — mert elviszi férjeiket és fiaikat; és ne feledje el Felség, hogy Franciaországban az asszonyok csinálják a közvéleményt.»

Napoleon is tudta ezt és épp ezért törekedett minden áron arra, hogy a közhangulatot a maga javára forditsa és a nemzeti becsület nevében ismét nagy hadsereget szerezhessen magának. Az alkotmányt szabadelvü szellemben reformálta, engedményeket tett az egyházzal szemben, de a közhangulat nem igen javult. Nem mindenki hitt abban, hogy Franciaország nemzeti becsülete van megtámadva és nem is mindenkiben ébredt fel a nemzeti hiuság érzése. Sőt egyre bátrabban és egyre többen szálltak szembe Napoleonnal és igyekeztek felvilágositani a közvéleményt, hogy nem Franciaország érdekeiről van szó, hanem csak Napoleonéról és hogy nem Franciaországot tekintik a hatalmak a maguk ellenségének, hanem csak Napoleont.

Gondterhes ábrázatokkat járt-kelt e napokban a császár — irja egyik minisztere — az önbizalom egészen kiveszett belőle s a tekintély hangja és gondolatainak magas szárnyalása egészen eltünt beszédeiből; mintha már érezte volna a szerencsétlenség kezét feje fölött és mintha már nem bizott volna tüneményes szerencséjében.

Nagy hátrányára volt, hogy épp ezekben az időkben egészségi állapota sem volt valami kifogástalan. Ájulási rohamai szaporodtak és a későbbi rákbetegség tünetei is mutatkoztak már. Mindennap több órát ült forró fürdőben, hogy aludni tudjon, de az álom majd mindig elkerülte szemét. De a lelki és testi izgalmak dacára nem tartotta ügyét elveszettnek, sőt minél nagyobbnak látta a veszedelmet, annál inkább hitte, hogy diadalmaskodhatik felette.

Mikor az uj, reformált alkotmányt kihirdeti s aztán szavazásra bocsátja, két harmaddal kevesebben vettek részt

a szavazásban, mint azelőtt. Ez a gyilkos közöny nem kerüli ki Napoleon figyelmét. Azzal akarja ellensulyozni, hogy az uj alkotmányt nagy ünnepséggel hirdeti ki. Régi történelmi mintára a Champs Elyséere hivta össze az országgyülést és a *májusi mezőn*, ahogy régente az országgyülést nevezték, trónbeszédet tartott, amelyben a régi dicső emlékeket idézte fel a tömegek lelkében s az egykori diadalok emlegetésével akart hangulatot csinálni maga mellett. Fantasztikus bársonyjelmezbe öltözve jelent meg az ünnepélyen, ami inkább idegenszerüen, mint rokonszenvesen hatott a jelenlévőkre.

Napoleon érezte, hogy a lakosság hangulata nem az övé s hogy a nagy buzgalom helyett, amelyet a lakosság hangulatának megváltoztatására fordit, inkább a hadsereg szervezéséhez kell hozzáfognia és a hadsereget kell még erősebb kellékekkel magához láncolnia. Csak a hadsereg volt az övé, csak a hadsereg volt az egyetlen, amely lelkesülten csatlakozott hozzá. De a hadsereg e pillanatban nem volt több, mint százezer ember és habár a nemzetgyülés meg is szavazott kétszázezer ujonc sereget, ezek a csapatok még nem voltak Napoleon csapatainak tradiciójában nevelve és épp ezért nem is voltak olyan megbizhatók, mint a régi csapatok. Ezeket nem lehetett kivinni a határra, nem lehetett ellenség elé állitani. Egyszóval a hadsereg sem nyujtott elég garanciát.

De mikor az ellenséges csapatok első hirnökei a francia határra érkeztek, a közönyös lakosság sem tudta magát kivonni a nemzeti ügy védelmének kötelezettsége alól és egészen váratlanul önkéntes csapatokban tódult mindenütt Napoleon zászlói alá. A veszedelem pillanatában már közel háromszázezer ember állott Napoleon parancsnoksága alatt. De ezekből körülbelül kétszázezer embert a stratégiai utvonal biztositására kellett használnia és csak körülbelül százharmincezer emberrel mehetett az ellenség elé.

XXVII. FEJEZET.

Waterloo.

Az ellenség nem soká váratott magára. Március 25-én megkezdték a hatalmak a mozgósitást és május vége felé Poroszország már százhuszezer embert, Wellington pedig százezer embert toborzott angolokból és németekből. A poroszok Belgium felől, Wellington pedig Észak-Franciaország felől akart előre nyomulni. Csak Oroszország nem jelent meg a harctéren és késlekedett Ausztria is. Ausztria késlekedésében volt valami szándékosság is, mert Metternich arra számitott, hogy mire Ausztria a csatatérre ér, a többi hatalom már elvégzi a dolgát Napoleonnal.

Napoleon azonban szintén nem késlekedett. Tudta jól, hogy ha a szövetségesek egyesithetik seregeiket, akkor ő képtelen ellenállani. Ezért tehát arra törekedett, hogy mielőtt a szövetséges csapatok bárhol is egyesülhetnének, ő a szövetségesek seregeivel egyenkint végezhessen és igy biztositsa maga számára a diadalt. Nem várta tehát meg, amig serege ujabb csapatokkal kiegészitődik, hanem junius 14-én százharmincezer emberrel átlépte a francia határt s eléje ment az ellenségnek.

Blücher átlátta Napoleon haditervét s mielőtt elfogadta volna a franciák támadását, közeledett Wellingtonhoz, hogy vele egyesüljön és csak közös erővel vegye fel a harcot Napoleonnal szemben. De Napoleon meggátolta a két sereg

egyesülését, beékelte magát a porosz és az angol sereg közé és seregét három részre osztva, *Ney* marsallt az angolok ellen, *Grouchyt* az oroszok ellen küldte, ő maga pedig középen foglalt helyet, hogy a döntő pillanatban egyik vagy másik irányban közbeléphessen.

Junius 16-án történt meg az első ütközet a franciák és a szövetséges csapatok között Ligny és St.-Amand falvaknál. A poroszok elsáncolt táborban várták meg a franciák támadását, de nem tudták pozíciójukat megtartani s a franciák az egész vonalon visszaszoritották őket. Veszedelembe került maga Blücher is, akit agyonlőtt lova maga alá temetett és csak hadsegéde éberségének köszönhette, hogy a kritikus pillanatban ki tudott menekülni. Wellington is vereséget szenvedett. Ney marsall megtámadta seregét Quatrebras-nál és visszavonulásra kényszeritette az angolokat.

De egyik diadal sem volt döntő jelentőségü. A két csata csak egyszerü előmérkőzés volt, amely a harc további sorsára nem lehetett döntő befolyással. Napoleon nem is üldözte az ellenséget, ellenben elmulasztotta meggátolni azt, hogy a két visszavonuló sereg egyesülhessen, ugy hogy a poroszok rendben visszavonulhattak és maradt annyi idő arra, hogy Wellingtonhez közeledhessenek.

Ez volt az első hibája Napoleonnak, mit a küzdelemben elkövetett. A többi ezután következett. Kémszolgálata nagyon hiányos volt és nem volt megbizható értesülése arról, hogy a poroszok és az angolok milyen irányban haladnak előre és milyen erős csapatokkal rendelkeznek. Csak a kifejlett harc kellő közepében vette észre, hogy mekkora haderővel áll szemben és hogy a támadó vagy védekező csapatoknak tulajdonképen mi a rendeltetése. Ilyenkor aztán ide-oda való meneteléssel volt kénytelen fárasztani saját csapatait és vagy elkésve, vagy elfáradva érkezett a harctérre, ahol már nem volt képes többé a küzdelemnek más irányt adni.

Csak igy történhetett, hogy a porosz sereg minden akadály nélkül közeledhetett Wellington seregéhez és hogy Napoleon csak az egyesülés előtt egy félórával értesült a történtekről. Ekkor azonban már nem lehetett megakadályozni a két sereg egyesülését, aminek az óriási taktikai hátránya végzetesen érvényesült Napoleon operációiban. Csak két lehetőség volt számára: vagy visszavonul, vagy pedig rövid nehány óra alatt hirtelen támadással legyőzi előbb Wellingtont s aztán megvárja Blücher támadását. A visszavonulás nem felelt meg az ő természetének és e pillanatban talán gyávaság is lett volna és leverőleg hatott volna a seregek lelki állapotára. Ezért a támadásra határozta el magát. Serege valamivel számosabb volt, mint a Wellingtoné és a csapatok vezetésével is határozott fölényben érezte magát ellenfelével szemben, ugy hogy a siker reménységével szánhatta el magát a harc megkezdésére.

Waterlootól délre a Mont-St.-Jean falu előtt elterülő halomsornál kezdődött meg a hires ütközet, amelyet hol waterlooi csatának, hol pedig belle-alliancei ütközetnek nevez a történelem. A csata folyton ingadozott és hol a franciák, hol a poroszok voltak fölényben. De a tartalékok még érintetlenek voltak és Napoleon nem küldte még hadba hirneves gárdáját sem. Csakhogy a harc nem ért olyan gyorsan véget, mint ezt Napoleon hitte és még messze volt a döntés, mikor már láthatók voltak a porosz csapatok s az egyik porosz hadtest már a harctérre is érkezett. Napoleon erre egyik tartalékot a másik után küldi a harcvonalba, mozgósitja a gárdát is, a tartalékokkal hátban támadtatja meg a poroszokat, de a poroszok nem hátrálnak s mivel Ney a balszárnyon egyre jobban nyomul előre az angolok ellen, a poroszok hátba fenyegetik a franciákat s Napoleon kénytelen tartalékának utolsó részeit is a poroszok ellen fordítani, a maga megerősitésére pedig Ney seregét gyöngiteni.

Most egyszerre két frontban folyik az ütközet. A franciák Plancenoit falunál harcolnak a poroszok ellen, a mont-st.-jeani halmoknál pedig az angolok ellen. A francia tüzérség elnémitotta az angol tüzérséget és Wellington kezdi visszavonni csapatait. De az angol gárda erősen tartja magát és hideg nyugalommal száll szembe Napoleon gránátosainak. Csakhogy azt az előnyt, amit a francia csapatok az angolokkal szemben tudtak kivivni maguknak, teljesen ellensulyozta a poroszok folytonos fölénye. Grouchy, aki a franciákat a poroszok ellen vezényelte, nem tudta megtartani pozicióit és Napoleon egyre uj és uj csapatokat volt kénytelen megerősitésére küldeni. Ezzel meggyengitette az angolok ellen harcoló csapatait, aminek az volt a következménye, hogy Wellington uj erőre kapott, ujból támadott, mire a kétoldalról érvényesülő rohamos támadás egészen megbontotta a franciák sorait.

Napoleon megzavarodik, ellenmondó parancsokat ad. A gárda hősiesen harcol, a leggyilkosabb tüzelést is elszánt halálmegvetéssel állja. De az ellenállás nem tarthat soká és a túlnyomó számban előre nyomuló ellenséget nem lehet többé feltartóztatni. Délután öt óra felé a mindig győzelemhez szokott gárda megzavarodik.

Borzalmas pillanat volt. A dicső nagy sereg, amely győzelemhez szokott és küzdelmet várt most is, az egész vonalon menekült. Senki sem hallgatott a vezérek buzditó szavára, senki sem figyelt Napoleonra. A megfutamodott katonákat nem lehetett többé rendbe szedni s Napoleon Waterloonál elvesztette a csatát.

Nem csak a csatát, hanem a hatalmat is, és örökre elvesztette a francia császári koronát, amelyet nem tudott többé visszaszerezni soha.

Az utolsó csata, amelyet életében megvivott, reá nézve katasztrófával végződött. Amit a fegyverek hatalmával alko-

tott, amit csak ragyogó hadi tetteivel tudott fenntartani, az fegyvereinek balszerencséjével összeomlott és maga alá temette alkotóját is. Az a politika, amely nem tudott megelégedni Franciaország történelmi határaival, amely egyre többet és nagyobbat akart, amely ki akarta terjeszteni a francia sas uralmát egész Európára, természetszerüleg maga után vonta a hatalmak ellenállását. És ha ideig-óráig sikerült is Napoleon zsenialitásának és páratlan hadi művészetének diadalmaskodnia az európai seregek felett, elképzelhetetlen volt, hogy ez a hatalom tartós legyen és Franciaország hosszabb ideig legyen képes arra, hogy folyton uj és uj seregekkel tartóztassa fel azoknak az uralkodóknak seregeit, akik nem volt képesek belenyugodni abba, hogy Napoleon hűbéresei legyenek.

A forradalmat megbuktatták a szertelen túlzások, amelyeket a vezérek elkövettek és Napoleon császárságát megbuktatta az ő hóditási vágyának szertelensége, nagyravágyásának határtalansága és abszolutizmusának féktelensége. Olyan hibák voltak ezek, amelyek nemcsak az idegen uralkodók ellenállását vivták ki, hanem felidézték a franciák elégületlenségét is és abban a pillanatban, amikor az idegen uralkodók diadalmaskodtak Napoleon hadizsenije fölött, s amikor saját országában sem kellett többé tartani akaratának abszolut fölényétől, nem csak kifelé, hanem befelé is megingott hatalma és tekintélye és abban a pillanatban, midőn seregei Waterloonál vereséget szenvednek, trónja is elveszett és Franciaország nem volt többé az övé.

A waterlooi csata után Napoleon menekülni volt kénytelen a harctérről. Nem egyszer fenyegette a veszedelem, hogy ellenséges csapatok kézre keritik s valósággal futva volt kénytelen menekülni az üldöző csapatok elől. Ezer izgalom és veszedelem között vonult vissza és kimondhatatlan testi és lelki fájdalmakat kellett elszenvednie, amig elérte a francia határt.

XXVIII. FEJEZET.

A második lemondás.

Harmadnapra a waterlooi csata után Párisban volt, ahol általános lehangoltság fogadja. Most már harmadszor jött haza serege nélkül és most harmadszor győződtek meg róla a franciák, hogy az ő képességei sem határtalanok és hogy az ő politikájának mindig csak Franciaország fizeti meg a költségeit. Általános félelem kapta meg a lelkeket. Ujabb inváziótól tartottak és már számoltak azzal a lehetőséggel, hogy az idegen uralkodók ismét bevonulnak Párisba és megint diktálni fogják a béke feltételeit és elő fogják irni a franciáknak, hogy kit válasszanak uralkodójuknak, milyen alkotmányt fogadjanak el és hogyan rendezzék belügyeiket.

A törvényhozó gyülésben már megint Napoleon trónvesztességéről kezdtek beszélni és Lafayette, aki Napoleon abszolutizmusát épp olyan veszedelmesnek tartotta, mint XVI. Lajos autokráciáját, egész nyiltan inditványozta Napoleonnak a trónról való ujabb elmozditását. Napoleon öccse, Lucián, mindent elkövetett, hogy a törvényhozók hangulatát megváltoztassa, de mikor maga is ugy látta, hogy a törvényhozók körében Napoleon helyzete tarthatatlan, azt ajánlotta bátyjának, hogy fegyveres hatalommal kergesse szét a kama-

rákat, tartóztassa le a vezéreket és hirdesse ki a diktaturát. Aztán forduljon a Páris felé nyomuló ellenség ellen és egy sikeres csata mindent az ő javára fordithat. Ha a csatát elveszti, ráér akkor lemondani a trónról és elhagyni Franciaországot.

De Napoleon ingadozott. Nem tudta mitevő legyen. Elhagyta régi energiája, elhagyta régi leleményessége és a környezetéből származó emlékiratok tanusága szerint nem lehetett ráismerni a régi Napoleonra. Néha óra számra teljesen apatikusan fogadta a történteket. Néha a legképtelenebb rendelkezéseket tette. Barátai, fivérei alig érintkezhettek vele. Egészségi állapota megint a legrosszabb volt. A nagy izgalmak folytán ájulási rohamai sürün megismétlődtek, az órahosszat tartó fürdőzések teljesen elbágyasztották és minden jel arra vallott, hogy testi kór támadta meg Napoleont. Waterloonál nem azt a Napoleont győzték le, aki Marengónál és Wagramnál olyan fölényes diadalt aratott mostan diadalmaskodó ellenfelei felett.

Ő maga különben Szt.-Ilona szigetén azzal mentegette waterlooi vereségét, hogy nem lehetett csak katona, hanem kénytelen volt mindenféle politikával, államügyekkel foglalkozni és a sok politikai izgalom teljesen tönkretette benne a katonát, aki aztán a kellő pillanatban nem tudta egész energiáját és egész képességét kifejteni az ellenséggel szemben. De a katonai irodalom már rég megcáfolta ezt a feltevést és kimutatta, hogy Napoleon sulyos taktikai hibákat követett el. Első sorban ez okozta azt, hogy ellenfelei diadalmaskodtak felette.

Napokon át folytak a tanácskozások, hogy mi történjék a szövetséges csapatok diadalai folytán és mi történjék Napoleonnal s mi tevő legyen a törvényhozó gyülés. Csak nagy nehezen tudtak megegyezni. Napoleon felajánlotta, hogy lemond fia, II. Napoleon javára és a kiskoru király

mellett egy öttagu direktorium kormányozza az országot. Már-már elfogadták ezt az ajánlatot, amikor hirül hozták, hogy az oroszok Páris felé közelednek és továbbra is üldözik Napoleon seregét.

Most már azt akarták, hogy Napoleon hagyja el Párist. Tudni sem akartak ajánlatáról. De a többség máskép gondolkozott és junius 22-én elfogadtak egy határozatot, amely kimondotta, hogy I. Napoleon lemond és helyette fia, II. Napoleon kerül a francia császári trónra. Kineveztek egy öttagu kormányt, amely a népképviselettel egyetértőleg intézi azután Franciaország ügyeit. Az öttagu kormányba azonban kinevezték Fouchét is, Napoleon rosszakaratu ellenfelét, amiből már világosan lehet látni, hogy az uj kormányzat aligha fogja megtürni Napoleon gyámkodását a fiatal király felett. Napoleon aláirta a lemondási okmányt és azután Malmaisonba vonult vissza, amelyet Josephin halála után Hortense örökölt és most használatra mostoha atyjának engedett át.

Malmaisoni nyugalmát azonban nem sokáig élvezhette, mert Blücher egy porosz lovasezredet küldött utána, azt a parancsot adva a csapatnak, hogy bárhol érje is el Napoleont, azonnal lőjjék főbe. Napoleon tehát kénytelen volt menekülni, annál is inkább, mert a poroszok már nagyon is közel jártak Párishoz és minden törekvésük az volt, hogy Napoleont fogolyként vihessék az idegen uralkodók főhadiszállására.

A helyzet Napoleon számára egyre veszedelmesebb lett. Nem sok idő maradt a különböző tervek megfontolására. A menekülésnek csak egy utja volt szabad, az, amely az északi határra vezetett. Európa felé a menekülés lehetetlen volt. Csak Anglia, vagy Amerika jöhetett figyelembe. Az első pillanatban Napoleon nem gondolt Angliára, legnagyobb ellenfelére. Azt tervezte, hogy Amerikába megy öccsével, Luciánnal együtt és szabad életet kezd az uj amerikai köztársaságban.

Ezzel a szándékkal hagyta el Malmaisont és indult a francia északi partok felé. Ugy tervezte, hogy két külön francia hajón ő és öccse elhagyja Franciaországot és majd Amerikában találkoznak. Levetette ismert tábornoki egyenruháját és polgári ruhában, néhány hivétől kisérve, Rochefortba utazott, ahol régebbi intézkedése következtében már várt reá a két francia hajó. Az ellenség azonban még menekülését is megnehezitette és Wellington nem adott neki utleveleket, ugy hogy attól lehetett tartani, hogy a francia hajókat feltartóztatják az angol hajók s Napoleon Anglia fogságába kerül. Ujból meg kellett tehát fontolni, hogy mi történjék. Visszatérjen-e Franciaországba Napoleon és bizza magát a szövetséges uralkodókra, vagy pedig álutakon kisérelje-e meg a szökést Amerika felé. Az a terv is felmerült, hogy megint visszatér Franciaországba és azokkal a csapatokkal, amelyek hajlandók őt követni, még egyszer megkisérli a szövetséges hatalmakkal való mérkőzést. Erre az a rokonszenves fogadtatás buzditotta, amelyet a tengerpartig vivő utjában mindenütt tapasztalt. Ez a visszavonulás egészen más körülmények között történt, mint az, amikor Elba szigetére kisérték a szövetséges hatalmak képviselői. Akkor valósággal menekülni volt kénytelen egykori francia alattvalói elől, mig most mindenütt a rokonérzésnek és a részvétnek őszinte megnyilatkozásaira talált. Egy lovas hadosztály, mellyel utközben összeakadt, minden áron azt akarta, hogy térjen vissza Párisba és foglalja el ujból a trónt.

De Napoleon nem fogadta el az ajánlatot. Annál kevésbé fogadhatta el, mert Párisból való eltávozása előtt ő maga felajánlotta az uj öttagu kormánynak, hogy átveszi a rendelkezésére bocsájtott hadseregeit és a hadak élén fogja a békét Franciaország javára megkötni a szövetségesekkel. Az öttagu kormány azonban Fouché inditványára ezt az ajánlatot nem fogadta el és Napoleon joggal tartott attól, hogy akár sereggel,

akár sereg nélkül ismétli meg ajánlatát, az uj kormány megint csak vissza fogja utasitani.

Ezért tehát nem gondolt többé arra, hogy visszatér Franciaországba, sőt tartva azoktól a veszedelmektől, amelyeket a cirkáló angol hajók zudithatnak reá, lemondott az Amerikába való utazásáról is. Rochefortban vesztegelt tehát napokon át, várva valami szerencsés ötletre, vagy fordulatra, amely kimenti őt megszorult helyzetéből.

Ez a fordulat el is következett, de rá nézve nem nagyon előnyös formában. Julius 8-án a poroszok védelme alatt XVIII. Lajos ujból visszatért Franciaországba és a kamarák II. Napoleon elismerésének visszavonása mellett ujra XVIII. Lajost nevezték ki Franciaország királyának. Megint a Bourbonok lettek tehát Franciaország urai és ha Napoleon továbbra is Rochefortban marad, a Bourbonok foglya lesz. Ha a tengerre menekül, az angolok ejthetik fogságba, ha Franciaországban marad, a Bourbonok keritik kézre. Egyformán végzetes veszedelem volt mind a kettő. Valóban nehéz volt az elhatározás, hogy a két kellemetlenség közül, Napoleon melyiket válassza.

Megszorult pillanatában Napoleon Anglia nagylelkűségére épitette fel haditervét. Tárgyalásokat kezdett a «Bellerophon» angol hajó parancsnokával, kérve, hogy juttassa el levelét az angol régenshercegnek, amelyben tudatja vele, hogy politikai pályáját befejezettnek tekinti és az angol nép körében óhajt letelepedni, magát és kiséretét az angol nép törvényei és oltalma alá helyezve. Napoleon nem várt választ a levélre, hanem a Bellerophon fedélzetére ment és magát és kiséretét Anglia oltalma alá helyezte.

Julius 20-án szedte fel horgonyait a «Bellerophon», hogy Anglia felé vigye Európa egykori ellenfelét. Leirhatatlan érzelmek dúltak Napoleon lelkében. Anglia oltalma alá volt kénytelen helyezni magát ő, aki uralkodásának első pillanatától

kezdve Angliát tartotta legnagyobb ellenfelének s egész erejét mindig csak Anglia ellen volt kénytelen forditani, jóllehet soha egy pillanatra sem volt képes Anglia erejét meggyengiteni és Angliát a maga politikájával szemben engedékenységre kényszeriteni. De nem volt számára más megoldás. Egyedül az angol közvélemény humanizmusától és nagylelküségétől remélhette, hogy mint szabad polgár békében és nyugalomban telepedhetik le Angliában.

Tiz napig tartott az ut Rochefortból az angol partig. Napoleon életének talán legszomorubb tiz napja. Óraszámra nézte a tengert és nem beszélt egy szót senkihez. Gondolatai túl jártak a messze oceánon, keresték a francia partokat, amelyeket nem látott viszont soha. Nem tudta, mi lesz vele s nem tudta, hogyan fogadja majd Anglia. A kétség és bizonytalanság mardosta lelkét.

A «Bellerophon» horgonyt vetett az angol parton, de nem szállitotta ki utasait. A kapitány parancsot várt Londonból, s amig ez a parancs nem jön meg, nem mert intézkedni; de három napig tartó várakozás után, julius 30-án egy tengernagy érkezett a hajóra és tudatta Napoleonnal, vagy mint ő mondotta, Bonaparte tábornokkal, hogy mivel az angol kormány az ő személyének jelenlétét nem csak Anglia, hanem egész Európa békéjére veszedelmesnek találja, kénytelen személyes szabadságától megfosztani és olyan helyre internálni, ahonnan a visszatérés lehetetlennek látszik. Az angol kormány e célra Szent-Ilona szigetét választja, megengedi a tábornoknak, hogy három tisztet, egy orvost és tizenkét szolgát vihet magával, kiköti azonban, hogy kiséretéből a kormány engedélye nélkül egyik sem távozhat el a szigetről.

Ez a határozat ujabb fogságot jelentett Napoleon számára. Napoleon nem ezt várta. Tiltakozott is nyomban a vendégjog ilyen brutális megsértése ellen, hivatkozott az angol nép törvénytiszteletére, nagylelküségére és kérte a kormányt

uj határozathozatalra. De az angol kormány óvatosabb volt, mint a szövetséges hatalmak és nem tágitott.

Nem is tágithatott. Augusztus 2-án Párisban aláirták a szövetséges hatalmak azt a megegyezést, amely szerint Napoleont, mint az európai béke örökös ellenségét, foglyuknak jelentik ki és őrizetét, valamint tartózkodási helyének megválasztását Angliára bizzák. Az angol kormány tehát már a hatalmak megegyezésének végrehajtójaként tekintette magát és valóban ragaszkodni is volt kénytelen a szentilonai számkivetés végrehajtásához.

Napoleon sorsa el volt döntve. A hatalmak itélkeztek felette és Anglia könyörtelenül végrehajtotta ezt az itéletet. Pár napi haladékot engedtek Napoleonnak, hogy kiválassza kiséretét és megtegye előkészületeit arra az utra, amelyről nem tért vissza többé soha. Egész kisérete vele akart menni, de az angol kormány szigoruan ragaszkodott a feltételekhez és csak *Bertrand, Montholon* és *Las Cases* tábornokoknak engedték meg, hogy elkisérhessék egykori császárjukat. Később még *Gourgaud* tábornoknak is megengedték, hogy csatlakozhatik a kisérethez. Napoleonhoz csatlakozott még a Bellerophon orvosa, *O'Meara* hajóorvos is. Bertrand és Montholon tábornokok családja, egy szakács, öt komornyik s egynéhány szolga. A kiséret többi tagjai kénytelenek voltak bucsut venni császárjuktól.

Ez fájdalmas, gyötrelmes bucsu volt. Mindenki sirt és Napoleon is annyira fel volt indulva, hogy szemei könnyekkel tellettek meg, s alig tudott elválni hűséges embereitől.

XXIX. FEJEZET.

Szent-Ilona.

Augusztus 7-én indulásra készen állott a «*Northumberland*» hajó, amely Napoleont Szt.-Ilona szigetére volt szállitandó. Utolsó bucsut intettek egymásnak az egykori hű barátok, aztán felhúzták a vitorlákat s erős szél mellett megindult a *Northumberland* Szt.-Ilona sziklás, kopár partjai felé. Hatvanöt napig tartott a szomorú tengeri út. Napoleon nem is sejtette, hogy a hosszu út az örökkévalóságba vezet. Az első napok szomorusága után könnyebben fogta fel helyzetét és ő maga volt az, aki vigasztalta kiséretét. Anekdotákat mesélt nekik a multból, majd ismét a jövő terveiről beszélt, uj kalandokról, uj reményekről, Európa ujabb megfélemlitéséről s azokról a csatákról, amelyeket még meg akart inditani és diadallal akart befejezni. Mulattatta a hölgyeket, szivesen elbeszélgetett az angol hajóstisztekkel, óraszámra elnézte a matrózok munkáját, töviről-hegyire kikémlelte a hajó szerkezetét. Érdeklődött minden iránt, foglalkozott mindennel és az angol hajón is ugy rendezkedett be, mintha saját birodalmában volna.

Október 5-én kötött ki a *Northumberland* Szt.-Ilona szigetén. Sziklás, barátságtalan, kopár partvidék tárult az utasok

szemei elé. Még hallomásból is alig ismerték ezt a szigetet és az első benyomás nagyon lehangolta a társaságot. Mikor Jamestown kikötőjében a hajó kikötött, Napoleon nagyon lehangolt volt, jóllehet egy pillanatra sem hagyta el reménysége, hogy hamarosan el fogja hagyni szigetbörtönét és előbbutóbb rá fogja majd venni az angol kormányt, hogy kiengedje őt karmai közül. Reménysége azonban sohasem teljesült.

Szt.-Ilona szigete egyáltalán nem volt berendezve arra, hogy császári foglyot tisztelhessen vendégeül. Még alkalmas lakóház sem volt, amelyben Napoleont elszállásolhatták volna. Ideiglenesen kellett kölcsön kérni *Balcombe* angol kereskedő házát, ahol Napoleon az első hónapokat eltöltötte. De pár hónap mulva *Longwood*-ban rendezték be Napoleon végleges lakását, egy földszintes kis házban, amely egykor valamely majoros családi háza lehetett. Egyszerü, igénytelen volt benne minden; hálószoba, fürdőszoba, szalon és ebédlő. Ez volt az egész lakás. Alacsony, nem nagyon világos szobák, amelyeknek falai gyakran nedvesek voltak és ablakai az igen kemény téli időkben még a széltől sem védték meg a lakókat. Kísérete a szomszédos házakban kapott lakást. Bertrand és neje a sziget másik oldalán voltak kénytelen lakni, s a cselédség közül csak két komornyik kapott Napoleonnál lakást, mig a cselédség többi része a közeli majoros házakban helyezkedett el. Később a császár mamelukja, a hires Roustan és annak felesége is helyet kapott Napoleon lakosztálya mellett.

Ez egyszerü, igénytelen helyen sem mondott le Napoleon az udvari ceremóniákról. Itt is formális udvartartást rendezett be, amelynek épugy meg voltak udvari törvényei és etikette-szabályai, mintha még mindig a Tuilleriákban élnének. Bertrand lett a főudvarnagy, Gourgaud a főlovászmester és Las Cases a kancellár. Nem voltak fogadó termek, de volt főudvarnagy; nem voltak császári istállók, de azért volt főlovászmester; nem voltak államügyek, de azért volt

kancellárja Napoleonnak. Ezekhez a formákhoz csak a látszat kedvéért ragaszkodott, mert egy pillanatra sem akart lemondani arról a tudatról, hogy ujból olyan hatalom ura lesz, mint akinek főudvarnagya, lovászmestere és kancellára van. E ceremóniákat szigoruan be is tartották. Bejelentés nélkül senki át nem léphette a császár küszöbét és az ő engedélye nélkül senki sem ülhetett le az ő jelenlétében.

Életmódja nem volt elviselhetetlen. Nélkülözést nem kellett elszenvednie. Ugy élt, mint egy farmer a maga nagy uradalmában. De aki egyszer világok ura volt, nagyon nehezen tudott beletörődni abba a gondolatba, hogy most már csak egy egyszerü farm legyen az ő birodalma, s aki egykor Franciaország trónján ült, nehezen tudott beletörődni olyan helyzetbe, amely nem volt különb az amerikai farmerekénél. Nem tudott beletörődni helyzetébe, s egyre kárhoztatta Angliát, amely őt ilyen kinok elszenvedésére kényszeritette. Folyton szidta Angliát, a sziget kormányzóját és gyalázta a hatalmakat, amiért annyira lovagiatlanok voltak vele szemben, hogy még a legyőzött ellenfélnek adandó tiszteletet sem adták meg neki. Elvégre katona volt s a győztes katonától elvárhatta volna, hogy ugy bánjanak vele, ahogy győztes ellenséggel szokás. Nem tudta elviselni a fogságot, a szigoru fegyelmet és mivel maga mindig parancsoláshoz szokott, nem tudta elviselni, hogy neki parancsoljanak.

A sziget kormányzója, Sir Hudson *Lowe* azonban szigoru ember volt és szigoruan követte az angol kormány utasitásait. Igaz, hogy túlzott pedantériával járt el és sok felesleges rendelkezéssel zaklatta Napoleont, amire nem lett volna szükség; de az a legendák országába tartozik, hogy kinoztatta és koplaltatta Napoleont, ahogy ez sok emlékiratban meg van irva, vagy hogy kezdettől fogva arra törekedett, hogy szigoru bánásmódja folytán Napoleon minél előbb elköltözik az élők sorából. A későbbi vizsgálatok tisztázták a

sziget kormányzóját, akiről csak annyit lehetett megállapitani, hogy valóban rideg és szigoru férfiu volt, aki mindenben a kormány utasitásaihoz ragaszkodott, de egyébként semmi törvénytelenséget és semmi embertelenséget nem követett el Napoleonnal szemben.

Napoleon különben szabadon élhetett, mozoghatott a szigeten. Rendszerint igen későn kelt és a késő déli órákban is ágyban maradt. Akkor megfürdött és reggeli után, ha szép idő volt, vagy sétált, vagy lovagolt. A lovaglás már inkább szórakozás volt, mert a császár már nem igen birta a lovaglással járó fáradalmakat. Lovaglásain egyébként angol tisztek kisérték, mert az angol kormány folytonosan azzal a gyanúval élt, hogy Napoleon, épugy mint Elba szigetéről, egyszerre csak Szt.-Ilona szigetéről is el fog távozni, s igy az őrség sohasem tévesztette őt szem elől. Már pedig Napoleonra kellemetlen volt az őrködő tisztek jelenléte és inkább lemondott e lovaglásokról, sőt megtette azt is, hogy amikor a kormányzó később, gyalogsétái alkalmával is megfigyeltette, még a gyalogsétáról is lemondott és csak a házához tartozó kertben sétálgatott. Sőt annyira dacolt a kormányzóval, hogy néha napokon át a szobáját sem hagyta el, hogy ne lássa az angol tiszteket és ne kelljen magát alárendelnie a kormányzó utasitásainak.

Minden délben a hiveit fogadta, este pedig leggyakrabban velök ebédelt. Ezek az ebédek voltak a szentilonai társaság egyetlen szórakozása. Fesztelen modorban beszélgettek ilyenkor a hivek császárjukkal és Napoleon nem igen fukarkodott a szóval. Beszélt multjáról, a történelemről, de különösen a történelem nagy hadvezéreiről, akiknek emlékét egyre behatóbb figyelemmel tanulmányozta. Beszélgetéseit tábornokai feljegyezték és ezek a feljegyzések később napvilágot is láttak. Egyébként ő maga is diktálgatott és az volt a terve, hogy megirja a hires hadvezérek történetét. Azon-

ban erre nem került a sor, mert egészségi állapota egyre rosszabb és rosszabb lett és a saját élete történetének összeállitása amugy is kimeritette erejét. Esténként Voltaire vagy Corneille műveiből, néha Homerosból vagy a bibliából olvasott fel részleteket hiveinek. Ilyen alkalommal nem szerette, ha a társaságban hölgyek is résztvettek, mert a nők értelmi képességét nem sokra becsülte és mert a nők nem tudták olyan kitartó figyelemmel kisérni az ő felolvasását, mint a férfiak.

Nőkkel szemben általában nyers, kiméletlen modort tanusitott és még a legelőkelőbb társaságokbeli hölgyekkel is goromba tudott lenni. Tudta, hogy haragusznak reá ezért a társaságbeli asszonyok, de ezzel nem törődött. A nőnek az ő politikájában nem volt helye és szerepe. A háboruban nem használhatta, tehát nem is beesülte.

Az ő eszménye a nagy hadvezér volt. A történelem hires férfiai közül a hires hadvezéreket szerette a legjobban, mindegyik között Cézár volt az ő ideálja. Róla, Nagy Sándorról és Nagy Frigyesről beszélt a legszivesebben. Nagyon sokra becsülte saját hős katonáit, tábornokait is. Különösen szerette Duroc, Lannes és Ney marsallokat, akiknek hősiességét és taktikai képességeit nem győzte eléggé dicsérni.

Igy telt hónapról hónapra az idő. Elmult az első év, elmult a második és Napoleonban egyre jobban halványult a remény, hogy valaha elhagyhatja Szt.-Ilona szigetét és visszatérhet Franciaországba. El nem mulasztott ugyan semmit, hogy folyton uj és uj terveket szőjjön menekülésére, de a sikernek még csak halvány árnyéka sem kecsegtette. Ha hazájabeliek meglátogatták őt és ez igen gyakori eset volt, kikérdezte őket, kikémlelte az ország viszonyait és beszélt velök a szigetről való távozásának lehetőségéről is és leveleket, üzeneteket küldött velök franciaországi barátaihoz, szövetségeseihez, hiveihez. Jött is néha válasz ezektől, de ez

a válasz nem volt biztató és Napoleon lelkében egyre bizonyosabbá vált az a szomoru tudat, hogy Szt.-Ilona szigete örök fogság marad szamára és nem fog onnan elszabadulhatni többé soha.

Sürün látogatták az angolok is, mert az angol közvéleményben határozott rokonszenv támadt az ő személye iránt. A sajtóban és röpiratokban támadták a kormányt és követelték, hogy bánjon emberségesen a franciák egykori császárjával és tisztelje benne a legyőzött hadvezért és ne vállalja azt a megalázó szerepet, amelyet az európai hatalmak szántak neki. Még az angol parlamentben is történt felszólalás az ő érdekében. Az ellenzék megtámadta a kormányt, de a kormányelnök a nagy többség helyeslése között jelentette ki, hogy a sziget kormányzójának rendszabályait helyesli és Napoleon szabadlábrahelyezéséről egyelőre beszélni sem lehet.

Az angol kormány megküldte ezt a választ a szövetséges hatalmaknak is, akik 1818. november 31-én az angol kormányhoz intézett közös jegyzőkönyvben szintén helyeselték a kormányzó magatartását és Napoleonnak a külvilággal való minden érintkezését az európai béke veszedelmének jelentették ki.

Még mindig féltek tehát Napoleontól. Még mindig nem merték visszaadni szabadságát és jóllehet most a Bourbonok okosabban viselkedtek és a francia közvéleményben már távolról sem volt olyan hangulat Napoleon visszatérése mellett, mint akkor, mikor Elba szigetéről akart eltávozni, a hatalmak még mindig annyira veszedelmesnek tartották Napoleont, hogyha egyszer kimozdul fogságából, ugy még mindig megváltoztathatja az európai helyzetet. *Chateaubriand* mondotta ezekben az időkben:

«Tüzzétek Napoleon szürke kabátját és kalapját egy botra és meglátjátok, hogy egész Európa fegyverben fog állani.»

Európa valóban igy gondolkozott és Napoleon sorsa nem változott. Sőt ellenkezőleg. Az angol kormányzó látva kormányának és az európai nagyhatalmaknak magatartását, ezentul még szigoruabban tartotta be az előirt rendszabályokat és még ridegebb bánásmódban részesitette Napoleont, mint eddig. Most már abba is beleszólt, miként vezesse Napoleon saját háztartását. Beleavatkozott a költségek megállapitásába, redukálta a háztartási kiadásokat, ugy hogy Napoleon kénytelen volt a magával hozott ezüst evőkészletet is eladni, csakhogy ugyanolyan konyhát tarthasson fenn továbbra is, mint aminővel eddig birt. A cenzura is szigorubb lett. Minden levelet, amelyet a császár kapott, vagy a császár környezete kapott vagy utnak inditott, elolvastak és csak a cenzura után bocsátottak tovább. A környezet csak később értesült a cenzura alkalmazásáról és igy történhetett, hogy Las Cases egy bizalmas tartalmu levelét elfogták és az áruló levél alapján a kormányzó Las Casesnek a szigetről való eltávozását követelte.

Hűséges emberének távozása nagy fájdalmat okozott Napoleonnak. De nem ez volt az egyetlen csapás. Csakhamar meg kellett érnie, hogy Gourgaud tábornok is elbocsáttatását kérte, majd követte ezt O'Meara orvos is; most már csak Bertrand és Montholon maradt a császár mellett. Napoleon kezdett egyre szomorubb, egyre csüggetegebb lenni. Már csak két hűséges barátjával érintkezett, s néha napokig nem hagyta el házát. Órahosszat diktált Bertrand vagy Montholonnak s ez volt az egyetlen szórakozása, amelyet a szigeten magának megengedhetett. Egészségi állapota egyre rosszabbodott és a szigetnek meglehetős egészségtelen viszonyai is hozzájárultak egészségének megromlásához.

Életmódja is egészségtelen volt. A szobában való folytonos tartózkodás egyáltalán nem vált előnyére. Most már orvos sem volt mellette, aki folyton ellenőrizte volna élet-

módját, s minthogy Napoleon ugysem szivesen követte orvosainak utmutatását, most még szabadabban élt és még inkább túltette magát az előirt orvosi rendszabályokon. Egészségi állapotának rosszabbodását látva, környezete ujból az angol kormányhoz fordult, de eredménytelenül. Édesanyja a nemeslelkü Leticia az európai fejedelmekhez fordult, s tőlük kérte fia szabadulását, vagy pedig jobb bánásmódban való részesitését. De az európai udvarok közül csak az osztrák udvar válaszolt Napoleon anyjának levelére, de ő sem igért semmit.

Azt is megpróbálták, hogy meglágyitsák Mária Lujza szivét és rábirják arra, hogy lépjen közbe császári hitvese érdekében, atyjánál, Ferenc császárnál. Mária Lujza azonban sohasem szerette Napoleont, s Franciaországból való távozása után, mikor már szive az osztrák nagyköveté, gróf Neippergé volt, egyáltalán nem törődött többé Napoleonnal. A bécsi udvar is nagyon vigyázott arra, nehogy Mária Lujza és Napoleon között ujra érintkezés történhessék és a pármai udvarba küldött kémek szorgosan őrködtek azon, nehogy Napoleontól követ érkezhessék Mária Lujzához, vagy pedig leveleket kézbesithessenek neki, amelyek Szt.-Ilona szigetéről érkeztek. Lehet, hogy Mária Lujza sohasem kapta kézhez azokat a leveleket, amelyeket szentilonai fogságából Napoleon irt hozzá, de sokkal valószinübb, hogy ha meg is kapta őket, szándékosan nem válaszolt reájuk, s a bécsi udvar utasitásai szerint nem törődött többé Napoleonnal.

Környezetének és hiveinek azonban természetesen minden gondja az volt, hogy legalább orvos jőjjön a szigetre, hogy a Napoleon egészségében előálló folytonos rosszabbodási állapotában orvosi tanács álljon rendelkezésére. Hosszas utánjárás után végre nagybátyja Fesch bibornoknak közbenjárására megengedték, hogy egy olasz orvos, *Antommarchi* és egy olasz abbé, *Vignali* mehessen a szigetre Napoleon testi és

lelki ápolására. A lelki vigaszra nem igen volt szüksége Napoleonnak. Nem igen volt vallásos, a túlvilági életben nem bizott és a vallást csak politikai eszköznek tekintette, amellyel a tömegekre lehet hatni.

A testi ápolásra azonban annál nagyobb szüksége volt. Csakhogy az az orvos, akit nagybátyja a szigetre küldött, nem sokat használhatott Napoleonnak. Nem igen értette Napoleon betegségét és az a betegség már sokkal inkább előrehaladott volt, semhogy orvosi segitség megakadályozhatta volna a gyors előrehaladását.

XXX. FEJEZET.

Betegsége, halála.

A gyilkos vég borzalmas gyorsasággal közeledett és 1821. év tavaszán Napoleonnak állapota már reménytelennek látszott. Már hónapok óta nem hagyhatja el az ágyat. Altestében metsző fájdalmak kinozzák, gyomrában folyton görcsös fájdalmakat érez, nem tud táplálkozni és csak nehány csöpp folyadékot tud magához venni, ugy hogy testi ereje rohamosan fogyott. Egészen lesoványodott és ha néha-néha felkelt az ágyból, barátainak vagy szolgáinak kellett őt támogatniok, hogy néhány lépést tehessen. Folyton azt kérte, hogy Párisból hozassanak orvost számára, mert Antommarchi nem érti az ő betegségét. Környezete meg is kérte a kormányzót, hogy engedje meg, hogy Párisból orvost hivassanak a szigetre, de a kormányzó eleinte vonakodott a kérést teljesiteni és csak később engedte meg, hogy Bertrand levelet irhasson párisi ismerőseinek, arra kérve őket, hogy megbizható orvost küldjenek a szigetre Napoleon gyógyitására. A párisi barátok teljesitették is a kérést, az orvos elindult Párisból, de nem volt már szükség reá. Napoleon utolsó napjai következtek.

Április vége felé még látogatókat fogadott. Egy angol társaság kért tőle kihallgatást és Napoleon maga elé bocsá-

totta őket. Keservesen kifakadt előttük az angol kormány ridegsége miatt.

«Mondják meg minisztereiknek — szólt a látogatókhoz — hogy kis sziklaszigeten vagyok, amelyet még szükebbre tettek, mint aminőnek a természet megalkotta. Még lovagolni sem tudok, pedig egész életemet lovon töltöttem el. Ebben a deszkabódéban lakom, amelyben vagy megemészt a nagy forróság, vagy meggyötör a hideg nedvesség. Nem sétálhatok anélkül, hogy kegyetlen börtönőrök ne kisérjenek az utamon. Nem irhatok a családomnak, családom nem irhat nekem. Minden levelet börtönőreim olvasnak el. Két társamat már elvették, ki tudja meghagyják-e mellettem azokat, akik még itt maradtak? Nemesebb lett volna ellenfeleimtől, ha ugy végeznek velem, mint az ellenféllel szokás: agyonlövetnek. De ha ezt nem merték megtenni velem, ugy legalább friss levegőt adtak volna nekem. Ne féljenek többé a szökésemtől, tudom, hogy a világon nincs többé számomra hely és reám csak az a jövő vár, hogy a hatalmak bilincseiben végezzem életem. De ebből nem következik, hogy a hatalmak kegyetlenkedjenek velem.»

Valóban az európai hatalmak bilincsei között kellett befejezni életét. És ugyanazok a hatalmak, akik valamikor kegyeit keresték, ma önző érdekeik jogos védelmében a legridegebb szigort voltak kénytelenek tanusitani, nehogy a hires vetélytárs mégegyszer veszedelmes lehessen rájuk nézve.

Április vége felé nagyon rosszul érezte magát. Éjszakának idején magához hivatta Montholont és lediktálta neki végrendeletét. Tudvalevő, hogy nagy magánvagyont gyüjtött, amelynek legnagyobb részét azonban a Bourbon-kormány lefoglalta és csak az a vagyon maradt meg Napoleon számára, amelyet Párisból való távozása előtt egy Lafitte nevű bankárnál tett le. Ez az összeg körülbelül négy millió frankra rugott, amelynek felét Montholon marsall és Bertrand kapta

jutalmul, mert hűségesen kitartottak mellette. Bertrand feleségének ajándékozta azt a gyémánt nyakéket, melyet Hortense királyné adott neki, mikor Szent-Ilona szigetére vitték. Kisebb-nagyobb összegeket hagyományozott természetes gyermekeinek is, megemlékezett szolgáiról, sőt khinai munkásairól is, kik kertjében dolgoztak.

A legapróbb részletekre kiterjedő utasitásokat adta felboncolására és temetésére vonatkozólag is. Az volt az óhaja, hogy a Szajna partján aludja örök álmát «annak a népnek a körében, amelyet mindenekfelett szeretett», de ha az idegen dinasztia bármely okból meggátolná holttestének Franciaországba való szállitását, ugy temessék el szülővárosában, Ajaccioban és ha bármi okból ez sem volna lehetséges, ugy hagyják a szigeten pihenni egy lombos fa alján és csak egyszerü kereszttel jelöljék meg a sir helyét. Május 2-án már beállottak a halálküzdelem első jelei. Nagy láz lépett föl és Napoleon többször elvesztette eszméletét. Környezete egy pillanatra sem hagyta többé el szobáját. Napoleon rájuk vetette tekintetét és utolsó bucsut mondott hozzájuk.

«Önök most majd visszatérnek Európába, ahol Önöket dicsőségem visszatérő emléke fogja köszönteni. Tisztelni és szeretni fogják Önöket. Visszatérnek barátaikhoz a hősökhöz. Kléber, Desaix, Lannes, Masséna, Bessiéres, Duroc, Ney várnak reám! Elém jönnek és mégegyszer élvezni fogják az emberi dicsőség mámorát. Mégegyszer beszélni fogunk tetteinkről és beszélni fogunk művészetünkről Cézárral, Turennel, Condéval, Hanniballal....»

Tovább nem folytathatta. Eszméletlenül hanyatlott vissza párnáira. Órák hosszat tartott eszméletlensége. Később magához tért, de már alig ismert környezetére. Május 3-án ismét gyötrő fájdalmak kinozták, nagy láz lépett föl és megint elveszitette eszméletét. Kezeivel hadonászott, értelmetlen

szavakat kiáltozott. Látni lehetett, hogy viziói vannak. Néhány értelmetlen szót rebegett, aztán tisztán, határozott hangsulyozással mondotta:

«Fiam.... a hadsereg.... Desaix....

Ugy látszik a marengói csatáról álmodott.

Ez az álom volt az utolsó, mely ellepte életében. Es az a három szó, amelyet kiejtett, az utolsó, mely elhagyta ajakát Többé senki sem hallotta a hangját és többé nem nyerte vissza eszméletét.

Másfél napig tartott a borzalmas halálküzdelem. Irtózatos fájdalmak kinozhatták. Teste folyton vonaglott, rángatózott, de a halál alig birt vele. Iszonyu erővel küzdött a hatalmas két ellenfél, mig végre is a halál diadalmaskodott fölötte és Napoleon örökre lehunyta szemét.

1821. május 5-én, délután $^{3}/_{46}$-kor, éppen akkor, mikor a nap vörös korongja a láthatáron elmerült a tenger vizébe és a sziget bástyáján az őrség váltását jelző ágyulövés eldördült, Napoleon kiszenvedett...

Montholon lefogta szemeit, a kiséret letérdelt és zokogva imádkozott. Marchand ráteritette a császárra azt a köpenyeget, melyet a diadalmas marengói csatában viselt és szenvedéstől eltorzult arccal feküdt a világ egykori ura, nyugalmat és békét szerezve önmagának és nyugalmat és békét adva a világ népeinek és királyainak.

A halottnak az angol őrség is megadta a kellő tiszteletet. Megdördültek az ágyuk, az őrség fegyverbe lépett és a helyőrség tisztjei utolsó üdvözletként diszben jelentek meg Napoleon holtteste előtt. A hatalmaknak többé nem kellett félniök.

A boncolásnál és temetésnél mindenben megtartották Napoleon utasitásait. A boncolás kideritette, hogy elfajult gyomorrák volt a halál oka. Helytelen életmódja bizonyára siettette rákbajának kifejlődését, de a gyilkos kór akkor is

végzett volna vele, ha Párisban a franciák trónján marad. Testén négy sebhelyet találtak, amiről még barátai sem tudtak; egyet a tarkón, egyet a balkéz gyürüs ujján, egyet a bal combon s egyet a jobb karon. Csak a comb sérüléséről sejtették, hogy az a touloni ostromból való, de a többi sérülés eredete még most sincs kideritve. Ugy látszik Napoleon titkolta megsebesüléseit és hiusága nem engedte meg, hogy a világ tudomást szerezzen róla, hogy őt is megsebesithették.

Napoleon utasitásához képest az orvosok kivették szivét, urnába zárták, hogy Mária Lujzához juttassák. Antommarchi magához is vette, hogy elvigye Pármába Napoleon özvegyének, de Pármából az az értesités érkezett, hogy Mária Lujza azt óhajtja, hogy Napoleon teste csonkittatlanul térjen vissza az anyaföldbe.

Bebalzsamozták a holttestet és néhány nap mulva, Napoleon óhajának megfelelően, a sziget távoli helyén lombos, nagy fák alatt örök nyugalomra tették. Katonai disszel temették. A helyőrség tisztelegve állott meg koporsója előtt, az ágyuk folyton dörögtek és fegyverzörej hangjai közben hantolták el sirját.

A temetés után a kiséret elrendezte dolgát a szigeten és aztán visszatért Franciaországba.

A francia kormány még halála után sem viseltetett iránta annyi kegyelettel, mint az angol kormány. Az angol kormány legalább halála után igyekezett kiengesztelni Napoleont, a francia kormány azonban még halála után sem akarta, hogy Napoleon akarata teljesüljön.

A francia kormány nem respektálta Napoleon végrendeletét. A Lafitte bankárnál levő pénzből kifizették a szolgáknak és a kiséretnek járó összeget. Kiadták Napoleon természetes fiainak örökségét is, egyébként azonban tudni sem akartak a végrendelet végrehajtásáról. Azokat az összegeket, melyeket Napoleon magáénak tudott, amelyeket dicső-

séges hadjáratai rokkant katonáinak akart juttatni, a francia kormány nem fizette ki soha. Ingatlanait és a királyi palotában talált értékeit francia államvagyonnak jelentették ki és kimondták, hogy azok fölött Napoleon jogérvényesen nem is rendelkezhet.

Csak mikor III. Napoleon személyében ismét a Bonapartek kerültek Franciaország trónjára, történt intézkedés Napoleon végrendeletének utólagos végrehajtására nézve. Körülbelül tiz millió frankot osztottak szét az elbai zászlóalj és a waterlooi csata sebesültjei között.

Napoleon halála után Mária Lujza is igényt tartott a hagyatékra és jóllehet Napoleon halálakor már szive alatt hordta Neipperg gróffal folytatott viszonyának gyümölcsét, a szerető hitves és gondos anya szerepét akarta játszani és ugy akart rendelkezni Napoleon holttestével és Napoleon vagyonával, mintha Napoleon minden óhaja az lett volna, hogy ő legyen végrendeletének végrehajtója. Azonban sem az angol kormány, sem a francia kormány nem vette figyelembe az ő óhajait és Metternich mindössze azzal törődött, hogy a Napoleonról fennmaradt emléktárgyak és ereklyék ne szóródjanak szét egyes családok körében, hanem a muzeumok lezárt szekrényeibe kerüljenek, nehogy örök emlékeztetőül szolgáljanak Napoleon egykori hiveinek arra, hogy talán még vissza lehet szerezni azt a hatalmat, melyet Napoleon alatt élveztek.

Az ereklyék nagy része mégis szétszóródott és csak később került vissza legnagyobb részük a Louvreba, ahol most a Napoleon-szobákban őrzik őket. A hires austerlitzi kardot, amelyet Bertrand Lajos Fülöp királynak ajándékozott, Napoleonnak az evangelikusok dómjában levő szarkofágjára helyezték. Az ereklyék egy része azonban Mária Lujza és a reichstadti herceg révén Bécsben maradt, ahol az udvari muzeumban őrzik azokat.

Holttestét csak tizenkilenc évvel halála után szállitották át Párisba. Addig senki sem törődött a végrendeletnek ezzel a pontjával. Egykori hivei sokszor sürgették ugyan a francia kormányt, hogy teljesitse Napoleon utolsó óhaját, de a Bourbonok féltek a visszatérő hamvak nyomán támadható mozgalmaktól és tudni sem akartak Napoleon holttestének hazaszállitásáról. Halála után azonban a kisérete közzétette azokat az emlékiratokat, amelyeket a szigeten diktált és közzétették hadi feljegyzéseit; azonkivül megjelentek az angol könyvpiacon az egyes angol látogatóktól emlékiratszerü feljegyzések, amelyek elterjedtek egész Európában, Franciaországban és mindenütt rokonszenves érzelmeket ébresztettek Franciaország egykori császárja iránt.

Kezdett megerősödni a napoleoni legenda. Kultuszt üztek Napoleon emlékéből és az elfelejtett és eltemetett császár az irodalmi és társadalmi érdeklődés központjába került. A közhangulat hatása alatt Lajos Fülöp végre is kénytelen volt Napoleon végrendeletének végrehajtásáról gondoskodni s utasitotta kormányát, hogy gondoskodjék a holttest hazaszállitásáról.

Ez 1840. május havában meg is történt. Igazi diadalut volt a halott Napoleon hazatérése. Harangok zúgása és ágyuk dörgése között vitték holttestét előbb ideiglenesen a rokkantak templomába, majd véglegesen az erre a célra épitett invalidus dómba, amelynek kupolája alatt félköralaku oszlopcsarnokban, az épitőművészet legmeghatóbb alkotásában alussza örök álmát Napoleon. A szarkofág körül diadalmi oszlopok, ezek körében az ellenség zászlói állanak, Marengó, Austerlitz, Arcole, Wagram nevei diszitik a dicsőség oszlopcsarnokát...

TARTALOM.

	Oldal
Ifjusága	5
Az első sikerek	14
Vendémiaire 13	20
Házassága	26
Az olaszországi hadjárat	30
Növekedő népszerüség	40
Az egyiptomi expedició	53
Franciaország belső viszonyai	64
Brumaire 18	71
Az első konzul	80
Az örökös konzul	90
Összeesküvések	99
I. Napoleon császár	107
Hóditó háboruk	117
A tilsiti béke	125
Politikája és családja	131
Aspern és Wagram	138
Mária Lujza	149
A spanyol bonyodalmak	156
Az orosz hadjárat	165
A nagy kudarc	174
A népek csatája	182
Napoleon lemondása	192
Elba	198
A visszatérés	205
Európa ellen	212
Waterloo	218
A második lemondás	223
Szent-Ilona	230
Betegsége, halála	239